

**ՌԱՍԻՉՄԻ ԵՎ
ԱՆՀԱՆԴՈՒՐԺՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ
ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ (ՌԱԵՀ)
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԹԻՎ 15
ՀԱՆՁՆԱՐԱՐԱԿԱՆ**

**ԱՏԵԼՈՒԹՅԱՆ ԽՈՍՔԻ ԴԵՄ ՊԱՅՔԱՐԻ
ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ**

ԸՆԴՈՒՆՎԵԼ Է 2015 ԹՎԱԿԱՆԻ ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻՆ

Ստրասբուրգ, 21 մարտի 2016 թ.

Ֆինդրում ենք հաշվի առնել, որ սույն փաստաթուղթը թարգմանություն է: Որոշակի վիճահարույց հարցերի դեպքում հղումը պետք է արվի փաստաթղթի բնագրային՝ անգլերեն և ֆրանսերեն տարբերակների վրա:

This document was translated with the support of the EU and Council of Europe regional project “Strengthening access to justice through non-judicial redress for victims of discrimination, hate speech and hate crimes in the Eastern Partnership”.

Հրատարակվել է
Ռասիզմի և անհանդուրժողականության եվրոպական հանձնաժողովի (ՌԱԵՀ) կողմից
Եվրոպայի խորհուրդ, 2016 թ.
Տպագրվել է Ստրասբուրգում

**Ռասիզմի և
անհանդուրժողականության
Եվրոպական հանձնաժողովը (ՌԱԵՀ)¹**

Վերահաստատելով արտահայտվելու և սեփական կարծիք ունենալու ազատություն, հանդուրժողականության և բոլոր մարդկանց հավասար արժանապատվության նկատմամբ հարգանքի հիմնարար կարևորությունը ժողովրդավարական և բազմակարծ հասարակության համար,

Այդուհանդերձ վերհիշելով, որ արտահայտվելու և սեփական կարծիք ունենալու ազատությունը բացարձակ իրավունք չէ, և որ այն չպետք է իրականացվի այլոց իրավունքների հետ անհամատեղելի ձևով,

Բացի այդ, վերհիշելով, որ Եվրոպայի պատմությունից բխում է ռասիզմի, ռասայական խտրականության, գենդերային հիմքով խտրականության, սեքսիզմի, հոմոֆոբիայի, տրանսֆոբիայի, այլատյացության, հրեատյացության, իսլամաֆոբիայի, հակազնչուականության և անհանդուրժողականության, ինչպես նաև ցեղասպանության հանցագործությունների, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների կամ պատերազմական հանցագործությունների և դրանց հրապարակային ժխտման, նսեմացման, արդարացման կամ դրանց հանդեպ

հանդուրժողականության մասին հիշելու, զգոն լինելու և դրանց դեմ պայքարելու պարտականությունը,

Վերհիշելով, որ հիշելու, զգոն լինելու և պայքարելու այս պարտականությունը մարդու համընդհանուր և անքակտելի իրավունքների պաշտպանության և խթանման անբաժանելի բաղադրիչն է, որ պաշտպանում է յուրաքանչյուր մարդկային էակի իրավունքները,

Հաշվի առնելով, որ ատելության խոսքը տարբեր կերպ է սահմանվում և ընկալվում ներպետական և միջազգային մակարդակում, ինչպես նաև, որ այն կարող է ստանալ տարբեր դրսևորումներ,

Հաշվի առնելով, որ սույն Ընդհանուր քաղաքականության հանձնարարականի նպատակների համար ատելության խոսքը պետք է ընկալվի որպես անձի կամ անձանց խմբի նկատմամբ նվաստացման, ատելության կամ անարգման, ինչպես նաև այդ անձանց կամ խմբի նկատմամբ ցանկացած ոտնձգության, վիրավորանքի, բացասական կարծրատիպերի ձևավորման, խարանի կամ սպառնալիքի քարոզչությունը, խթանումը կամ որևէ ձևով հրահրումը և վերոնշյալ արտահայտման բոլոր ձևերի արդարացումը «ռասայի»¹, մաշկի գույնի, ծագման, ազգային կամ էթնիկ պատկանելության, տարիքի, հաշմանդամության, լեզվի, կրոնի կամ համոզմունքի, սեռի, գենդերի, գենդերային ինքնության, սեռական

¹ Քանի որ բոլոր մարդիկ պատկանում են նույն տեսակին, ՌԱԵՀ-ը մերժում է տարբեր ռասաների գոյության վրա հիմնված տեսությունները: Այդուհանդերձ, սույն հանձնարարականում ՌԱԵՀ-ը կիրառում է «ռասայ» եզրույթը՝ երաշխավորելու համար, որ այն անձինք, ովքեր ընդհանուր առմամբ և սխալմամբ ընկալվում են որպես այլ ռասայի պատկանող, դուրս չեն մնում Հանձնարարականով նախատեսված պաշտպանությունից:

կողմնորոշման և այլ անձնական հատկանիշների կամ կարգավիճակի հիմքով,

Ընդունելով, որ ատելության խոսքը կարող է դրսևորվել ցեղասպանության հանցագործությունների, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների կամ պատերազմական հանցագործությունների հրապարակային ժխտման, նսեմացման, հիմնավորման կամ արդարացման եղանակով, որոնք հաստատվել են դատարանի կողմից, ինչպես նաև նման հանցագործությունների կատարման համար դատապարտված անձանց փառաբանմամբ,

Ընդունելով նաև, որ արտահայտվելու տարբեր ձևերը, որոնք վիրավորում, ցնցում կամ անհանգստացնում են, չպետք է զուտ այդ հիմքով համագոր լինեն ատելության խոսքին, և որ ատելության խոսքի դեմ պայքարը պետք է ծառայի անհատների և անձանց խմբերի, այլ ոչ թե որոշակի համոզմունքների, գաղափարախոսությունների կամ դավանանքների պաշտպանությանը,

Ընդունելով, որ ատելության խոսքի օգտագործումը կարող է արտացոլել կամ խթանել չհիմնավորված ենթադրություն, թե այդ խոսքն արտահայտող անձը ինչ-որ առումով վեր է դասվում այլ անձից կամ անձանց խմբից, որին ուղղված է ատելության խոսքը,

Ընդունելով, որ ատելության խոսքը կարող է օգտագործվել ատելության խոսքի թիրախում գտնվող անձանց նկատմամբ բռնություն, ահաբեկում,

թշնամանք կամ խտրականություն հրահրելու մտադրությամբ, կամ ողջամտորեն կարող է ակնկալվել, որ այն ունի հրահրող ազդեցություն այլըց վրա , և որ դա ատելության խոսքի հատկապես ծանր ձև է,

Գիտակցելով ատելության խոսքի ահռելի վտանգը ժողովրդավարական հասարակության համախմբվածության, մարդու իրավունքների և օրենքի գերակայության պաշտպանության համար, բայցև հասկանալով, որ անհրաժեշտ է երաշխավորել, որ ատելության խոսքի սահմանափակումները չեն չարաշահվի փոքրամասնություններին լռեցնելու և պաշտոնական քաղաքականության քննադատությունը, քաղաքական ընդդիմությանը կամ կրոնական համոզմունքները ճնշելու համար:

Գիտակցելով ատելության խոսքի հատուկ խնդիրը և ծանրությունը, երբ այն ուղղված է կանանց դեմ՝ պայմանավորված նրանց սեռի, գենդերի և (կամ) գենդերային ինքնության հիմքերով, և՛ երբ այն գուցորդվում է նրանց մեկ կամ մի քանի այլ հատկանիշների հետ,

Ընդունելով, որ ատելության խոսքի օգտագործումը, ըստ երևույթին, մեծանում է հատկապես էլեկտրոնային հաղորդակցության ձևերի միջոցով, ինչը մեծացնում է դրա ազդեցությունը, սակայն դրա ճշգրիտ ծավալները մնում են անհստակ ատելության խոսքի օգտագործման դեպքերի վերաբերյալ համակարգված հաղորդումների և տվյալների հավաքագրման բացակայության պատճառով, ինչը և պետք է շտկվի,

մասնավորապես՝ թիրախավորված կամ տուժած անձանց պատշաճ աջակցության տրամադրման միջոցով,

Գիտակցելով, որ անտեղյակությունը և անբավարար մեղիագրագիտությունը, ինչպես նաև օտարացումը, խտրականությունը, դոկտրինացումը և մարգինալացումը կարող են օգտագործվել ատելության խոսքի խթանման համար՝ առանց լիարժեք գնահատելու այդպիսի խոսքի իրական բնույթը և հետևանքները,

Շեշտելով կրթության կարևորությունը ատելության խոսքի հիմքում ընկած թուրքմբռնումները և ապատեղեկատվությունը կանխարգելելու համար, ինչպես նաև այդպիսի կրթությունը հատկապես երիտասարդներին նպատակաուղղելու անհրաժեշտությունը,

Ընդունելով, որ ատելության խոսքի դեմ պայքարի կարևոր միջոց է դրան ուղղակի հակազդելը և դրա դատապարտումը հակադարձ խոսքի միջոցով, որը հստակ ցույց է տալիս դրա կործանարար և անընդունելի բնույթը,

Ընդունելով, որ քաղաքական գործիչները, հոգևոր և համայնքային առաջնորդները և հանրային այլ դերակատարները հատկապես կարևոր պատասխանատվություն ունեն այս հարցում՝ լայն լսարանի վրա ազդեցություն գործելու իրենց կարողությամբ պայմանավորված,

Գիտակցելով այն առանձնահատուկ ներդրումը, որ կարող են ունենալ թե՛ առցանց, և թե՛ անցանց լրատվամիջոցները ինչպես

ատելության խոսքի տարածման, այնպես էլ դրա դեմ պայքարի գործում,

Գիտակցելով ատելության խոսքից տուժած անձանց համար դրա վնասակար հետևանքները, դրանից բխող օտարացման և արմատականացման վտանգը և այդ խոսքի դեմ պայքարել չկարողանալու արդյունքում հասարակության համախմբվածությանը դրա հասցրած վնասը,

Ընդունելով, որ ինքնակարգավորումը և կամավոր վարքագծի կանոնները կարող են արդյունավետ միջոց լինել ատելության խոսքի օգտագործումը կանխելու և դատապարտելու համար, և որ այդպիսի միջոցների կիրառումը պետք է խրախուսվի,

Շեշտելով ատելության խոսքի թիրախ դարձած անձանց կողմից հակադարձ խոսքով ինքնուրույն պատասխանելու և դատապարտելու, ինչպես նաև իրավասու դատարաններում և մարմիններում վարույթ հարուցելու միջոցով դրան արձագանքելու կարողության կարևորությունը,

Ընդունելով, որ քրեական բնույթի արգելքներն ինքնին բավարար չեն ատելության խոսքը վերացնելու համար, և որ դրանք միշտ չէ, որ տեղին են, բայց, , համոզված լինելով, որ ատելության խոսքի օգտագործումը որոշակի հանգամանքներում պետք է քրեականացվի,

Հաշվի առնելով Ռաբաթի գործողությունների պլանի վեց բաղադրիչներից բաղկացած շեմային թեստը՝ խտրականություն, թշնամանք կամ բռնություն խթանող ազգային, ռասայական կամ կրոնական

ատելության քարոզչության արգելքի մասին, և համոզված լինելով, որ քրեական արգելքներն անհրաժեշտ են այն դեպքերում, երբ ատելության խոսքը նպատակաուղղված է կամ ողջամտորեն կարող է ակնկալվել, որ ուղղված է հրահրելու բռնության, սահաբեկման, թշնամանքի կամ խտրականության գործողություններ ատելության խոսքի թիրախում գտնվող անձանց նկատմամբ,

Շեշտելով ատելության խոսքի օգտագործմանը նպաստող կազմակերպություններին չսատարելու կարևորությունը և այդպիսի կազմակերպություններն արգելելու անհրաժեշտությունը, երբ դա նպատակամղված է, կամ ողջամտորեն կարող է ակնկալվել, որ այն ուղղված է հրահրելու բռնության, սահաբեկման, թշնամանքի կամ խտրականության գործողություններ ատելության խոսքով թիրախավորված անձանց նկատմամբ,

Շեշտելով ատելության խոսքի վերաբերյալ բողոքների անհապաղ և արդյունավետ քննության և դրա օգտագործման վերաբերյալ դրույթների անհարկի սահմանափակող

մեկնաբանություններից խուսափելու անհրաժեշտությունը,

Հիշեցնելով, որ միջազգային իրավունքի ներքո ատելության խոսքի որոշակի ձևերը քրեականացնելու պարտականությունը, չնայած բոլորի համար կիրառելի լինելուն, սահմանվել է խոցելի խմբերի անդամներին պաշտպանելու համար, և մտահոգությամբ նշելով, որ նրանք կարող են ենթարկվել անհամաչափ հետապնդումների, կամ որ սահմանված իրավախախտումները կարող են կիրառվել նրանց նկատմամբ ոչ լավագույն մղումներով,

Հիշեցնելով, որ ՌԱԵՀ-ի աշխատանքը ուղղված է ատելության խոսքին՝ «ռասայի», մաշկի գույնի, լեզվի, կրոնի, ազգության, ազգային կամ էթնիկ պատկանելության, գենդերային ինքնության կամ սեռական կողմնորոշման հիմքերով, բայցև ընդունելով, որ ատելության խոսքը կարող է նաև հիմնված լինել վերոնշյալ այլ նկատառումների վրա, և որ սույն փաստաթղթում ներառված հանձնարարականները պետք է կիրառվեն *mutatis mutandis* դրանց նկատմամբ՝

Հանձնարարում է անդամ պետությունների կառավարություններին՝

1. վավերացնել Կիբեռհանցագործությունների մասին կոնվենցիայի լրացուցիչ արձանագրությունը համակարգչային համակարգերի միջոցով կատարվող ռասիստական և այլատյացության բնույթի արարքների քրեականացման մասին, Ազգային փոքրամասնությունների պաշտպանության շրջանակային կոնվենցիան և Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի թիվ 12-րդ արձանագրությունը, եթե նրանք դեռևս դա չեն արել,
2. վերացնել Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին միջազգային կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածի և Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների միջազգային դաշնագրի 20-րդ հոդվածի նկատմամբ ցանկացած վերապահում և 14-րդ հոդվածի համաձայն՝ ճանաչել անհատների կամ անձանց խմբերի հաղորդումները ստանալու և դիտարկելու Ռասայական խտրականության վերացման կոմիտեի իրավասությունը,
3. փորձել պարզել ատելության խոսքին՝ որպես երևույթի նպաստող պայմանները և դրա դրսևորման տարբեր ձևերը, ինչպես նաև չափել դրա շրջանակները և պատճառած վնասները՝ այն սահմանափակելու և կանխելու, պատճառած վնասները նվազեցնելու և փոխհատուցելու նպատակով, և համապատասխանաբար
 - ա. մշակել հուսալի գործիքներ այդ նպատակով,
 - բ. համոզվել, որ կան այդ գործիքակազմերի կիրառման համար համապատասխան պետական լիազոր մարմիններ, և որ դրանց կիրառումն իրականացվում է պատշաճ կերպով ,
 - գ. ապահովել, որ ատելության խոսքի վերաբերյալ տվյալների հավաքագրումը չսահմանափակվի միայն քրեական արդարադատության ոլորտով,
 - դ. ապահովել հավաքագրված տվյալների պատշաճ տարանջատումը,
 - ե. աջակցել քաղաքացիական հասարակության, «հավասարության հարցերով զբաղվող մարմինների» և մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ինստիտուտների՝ ատելության խոսքի մշտադիտարկմանը, ինչպես նաև խթանել նրանց և պետական մարմինների միջև համագործակցությունը՝ այդ խնդիրն իրականացնելու գործում,
 - զ. աջակցել ատելության խոսքի համար նպաստավոր պայմանների և դրա դրսևորման ձևերի վերլուծությանն ուղղված ուսումնասիրությունների կատարմանը,
 - է. կանոնավոր կերպով տրամադրել տվյալներ ատելության խոսքի օգտագործման, ինչպես նաև դրա դրսևորման ձևերի և օգտագործման համար նպաստավոր պայմանների վերաբերյալ ինչպես պատասխանատու պետական մարմիններին, այնպես էլ հանրությանը,
 - ը. մշակել ատելության խոսքի դեմ պայքարի ռազմավարություն և մշտադիտարկման և ուսումնասիրությունների արդյունքների հիման վրա,

4. նախաձեռնել եռանդուն ջանքեր ոչ միայն բազմակարծության նկատմամբ հարգանքի կարևորության և ատելության խոսքի հետ կապված վտանգների մասին հանրության իրազեկությունը բարձրացնելու, այլև դրա հիմքերի սխալականությունը և դրա անընդունելիությունը մատնանշելու համար ատելության խոսքը սահմանափակելու և կանխելու նպատակով, և համապատասխանաբար՝

ա. նպաստել ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների և օրենքի գերակայության շրջանակում բազմազանության և երկխոսության անհրաժեշտության մասին ավելի լավ ընկալմանը,

բ. խթանել փոխադարձ հարգանքը և փոխըմբռնումը հասարակության մեջ և ծառայել որպես օրինակ,

գ. նպաստել միջմշակութային երկխոսությանը և օրինակ ծառայել,

դ. պայքարել ապատեղեկատվության, բացասական կարծրատիպերի ձևավորման և խարանի դեմ,

ե. մշակել հատուկ կրթական ծրագրեր երեխաների, երիտասարդների, պետական ծառայողների և ընդհանուր հասարակության համար և հզորացնել ուսուցիչների և դասավանդողների կարողությունները՝ այդ ծրագրերով աշխատելու համար,

զ. աջակցել հասարակական կազմակերպություններին, հավասարության հարցերով զբաղվող մարմիններին և մարդու իրավունքների ազգային ինստիտուտներին ատելության խոսքի դեմ պայքարի գործում,

է. խրախուսել հանրային գործիչներին, մասնավորապես՝ քաղաքական գործիչներին, կրոնական և համայնքի ղեկավարներին արագ արձագանքել ատելության խոսքին՝ ոչ միայն դատապարտելով այն, այլև ամրապնդելով այն արժեքները, որոնց դա սպառնում է,

ը. Խրախուսել իրավախախտներին մերժելու ատելության խոսքը և հրաժարվել դրա օգտագործումից, և օգնել նրանց հեռանալ այն խմբերից, որոնք ատելություն են քարոզում,

թ. համակարգել բոլոր այս ջանքերը, անհրաժեշտության դեպքում նաև այլ պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների կողմից նախաձեռնվող գործողություններով,

5. **աջակցություն ցուցաբերել այն անձանց, որոնց ուղղված է ատելության խոսքը ինչպես անհատապես, այնպես էլ հավաքական կերպով, և համապատասխանաբար՝**

ա. փորձել օգնել նրանց խորհրդատվության և ուղղորդման միջոցով՝ հաղթահարելու հասցված տրավման և ամոթի զգացումը,

բ. համոզվել, որ նրանք տեղյակ են վարչական, քաղաքացիական և քրեական վարույթների շրջանակներում իրավական պաշտպանություն ստանալու իրենց իրավունքների մասին, և որ վախը, չիմացությունը, ֆիզիկական կամ հուզական խոչընդոտները կամ միջոցների բացակայությունը չեն խոչընդոտում այդ իրավունքների իրականացմանը ,

- զ. խրախուսել և դյուրին դարձնել ատելության խոսքի մասին հաղորդումների ներկայացումը նրանց, ինչպես նաև ականատես այլ անձանց կողմից,
- դ. պատժել ատելության խոսքի օգտագործման մասին բողոք կամ հաղորդում ներկայացրած ցանկացած անձի նկատմամբ բացասական վերաբերմունք կամ ոտնձգության դրսևորում,
- ե. ցուցաբերել համերաշխություն և ապահովել երկարաժամկետ աջակցություն ատելության խոսքի թիրախ դարձած անձանց,

6. սատարել հանրային և մասնավոր հաստատությունների (ներառյալ՝ ընտրված մարմինների, քաղաքական կուսակցությունների, կրթական հաստատությունների, մշակութային և սպորտային կազմակերպությունների) ինքնակարգավորմանը՝ որպես ատելության խոսքի օգտագործման դեմ պայքարի միջոց, և համապատասխանաբար՝

- ա. Խրախուսել վարքագծի համապատասխան կանոնադրքերի ընդունումը, որոնք նախատեսում են պաշտոնավարման կասեցում և այլ պատժամիջոցներ դրանց դրույթների խախտման համար, ինչպես նաև հաղորդումների ներկայացման արդյունավետ մեխանիզմներ,
- բ. խրախուսել քաղաքական կուսակցություններին ստորագրել Հանուն ոչ ռասիստական հասարակության եվրոպական քաղաքական կուսակցությունների խարտիան,
- գ. խթանել ապատեղեկատվության, բացասական կարծրատիպերի ձևավորման և խարանի մշտադիտարկումը,
- դ. խրախուսել այդ կանոնադրքերի դրույթների խախտումների աներկբա դատապարտումը,
- ե. աջակցել ատելության խոսքի նշանակության և բացասական հետևանքների, ինչպես նաև դրան հակադարձելու եղանակների վերաբերյալ պատշաճ վերապատրաստմանը,
- զ. նպաստել և աջակցել բողոքների ներկայացման և քննման մեխանիզմների ստեղծմանը,

7. կիրառել կարգավորող լիազորություններ զանգվածային լրատվամիջոցների (ներառյալ՝ համացանցային ծառայություն մատուցողների, առցանց միջնորդների և սոցիալական մեդիայի) նկատմամբ՝ խթանելու ատելության խոսքի դեմ պայքարի գործողությունները և մերժելու դրա ընդունելի լինելը՝ միաժամանակ չխախտելով արտահայտվելու և սեփական կարծիք ունենալու ազատության իրավունքը, և համապատասխանաբար՝

- ա. ապահովել այդ նպատակին ծառայող առկա լիազորությունների արդյունավետ օգտագործումը՝ միաժամանակ չանտեսելով ինքնակարգավորման մեխանիզմներին,
- բ. խրախուսել ատելության խոսքի դրույթներ պարունակող համապատասխան վարքագծի կանոնադրքերի ընդունումը և կիրառումը, ինչպես նաև հաղորդումների ներկայացման արդյունավետ մեխանիզմները,

- զ. խրախուսել ատելության խոսքի օգտագործման և տարածման մշտադիտարկումը և դատապարտումը,
 - դ. անհրաժեշտության դեպքում խրախուսել կոնսենտի սահմանափակումների, բառերի ֆիլտրման բոտերի և նմանօրինակ այլ մեթոդների կիրառումը,
 - ե. խրախուսել խմբագիրների, լրագրողների և լրատվամիջոցների այլ աշխատակիցների համար պատշաճ վերապատրաստումը ատելության խոսքի բնույթի և դրան հակադարձելու եղանակների վերաբերյալ,
 - զ. նպաստել և աջակցել բողոքների ներկայացման և քննման մեխանիզմների ստեղծմանը,
 - է. խրախուսել զանգվածային լրատվության միջոցների աշխատակիցներին հետևելու էթիկական նորմերին լրագրության մեջ,
- 8. հատակեցնել քաղաքացիական և վարչական պատասխանատվության շրջանակը և կիրառելիությունը ատելության խոսքի օգտագործման դեպքում, որը նպատակաուղղված է կամ ողջամտորեն կարող է ակնկալվել, որ ուղղված է հրահրելու բռնություն, ահաբեկում, թշնամանք կամ խտրականություն ատելության խոսքով թիրախավորված անձանց նկատմամբ՝ միաժամանակ հարգելով արտահայտվելու և կարծիքի ազատության իրավունքը, և համապատասխանաբար**
- ա. սահմանել ատելության խոսքի հեղինակների, համացանցային ծառայություն մատուցողների, վեբհարթակի և հոսթինգի, առցանց միջնորդների, սոցիալական մեդիա հարթակների, բլոգ էջերի մոդերատորների և համանման գործառույթ կատարող այլ անձանց հատուկ պատասխանատվության միջոցներ,
 - բ. ապահովել լիազորություններ՝ դատարանի թույլտվությամբ կամ դատարանի հաստատմամբ՝ պահանջելու ատելության խոսքի հեռացում ցանցում հասանելի նյութերից և ատելության խոսք օգտագործող համացանցային կայքերի արգելափակում,
 - գ. ապահովել լիազորություններ՝ դատարանի թույլտվությամբ կամ դատարանի հաստատմամբ՝ պահանջելու զանգվածային լրատվամիջոցներից (ներառյալ՝ համացանցային ծառայություն մատուցողներից, առցանց միջնորդներից և սոցիալական մեդիա հարթակներից) հրապարակել հաստատում առ այն, որ իրենց կողմից հրապարակված նյութը պարունակել է ատելության խոսք,
 - դ. ապահովել լիազորություններ՝ դատարանի թույլտվությամբ կամ դատարանի հաստատմամբ՝ սահմանելու ատելության խոսքի տարածման նկատմամբ արգելանք և պահանջելու բացահայտել դրա տարածողներին ինքնությունը,
 - ե. Ապահովել իրավական հիմքեր, որ ատելության խոսքով թիրախավորված անձինք, հավասարության հարցերով զբաղվող մարմինները, մարդու իրավունքների ազգային ինստիտուտները և շահագրգիռ հասարակական կազմակերպությունները հարուցեն վարույթներ՝ ատելության խոսքը հեռացնելու, ատելության խոսքի հրապարակման հաստատում

պարտադրելու, նման խոսքի նկատմամբ արգելանք կիրառելու և ատելության խոսք տարածող անձանց ինքնությունը բացահայտելու նպատակով:

- գ. ապահովել պատշաճ վերապատրաստում և նպաստել լավագույն փորձի փոխանակմանը դատավորների, փաստաբանների և ատելության խոսքի հետ կապված գործերով զբաղվող այլ պաշտոնատար անձանց միջև,
9. դադարեցնել պետական մարմինների կողմից ֆինանսական և ցանկացած այլ աջակցության տրամադրումը քաղաքական կուսակցություններին և այլ կազմակերպություններին, որոնք օգտագործում են ատելության խոսք կամ չեն կիրառում պատժամիջոցներ իրենց անդամների կողմից ատելության խոսքի օգտագործման համար և, հարգելով հավաքների և միավորումների ազատության իրավունքները՝ նախատեսել նման կազմակերպությունների գործունեության արգելման կամ դրանց լուծարման հնարավորություն՝ անկախ նրանց կողմից պետական աջակցություն ստանալուց, եթե նրանց կողմից ատելության խոսքի օգտագործումը նպատակաուղղված է կամ ողջամտորեն կարող է ակնկալվել, որ ուղղված է հրահրելու բռնության, ահաբեկման, թշնամանքի կամ խտրականության գործողություններ ատելության խոսքով թիրախավորված անձանց նկատմամբ,
10. ձեռնարկել համապատասխան և արդյունավետ միջոցներ հանրային համատեքստում ատելության խոսքի օգտագործման դեմ, որը նպատակաուղղված է կամ ողջամտորեն կարող է ակնկալվել, որ ուղղված է հրահրելու բռնության, ահաբեկման, թշնամանքի կամ խտրականության գործողություններ ատելության խոսքի թիրախում գտնվող անձանց նկատմամբ՝ քրեական օրենսդրության կիրառման միջոցով, պայմանով, որ որևէ այլ՝ նվազ սահմանափակող միջոց արդյունավետ չէ և ապահովվում է հարգանքը արտահայտվելու և սեփական կարծիք ունենալու ազատության իրավունքի նկատմամբ, և համապատասխանաբար
- ա. ապահովել, որ իրավախախտումները հստակորեն սահմանված լինեն և պատշաճ ուշադրություն դարձնել, որ քրեական բնույթի պատիժները կիրառելի լինեն,
- բ. ապահովել, որ այդ հանցագործությունների շրջանակը սահմանված լինի այնպես, որ դրանց կիրառումը հնարավոր լինի իրականացնել տեխնոլոգիական զարգացումներին համընթաց,
- գ. ապահովել, որ այդ հանցագործությունների համար քրեական հետապնդումը չիրականացվի խտրական եղանակով և չօգտագործվի պետական քաղաքականության, քաղաքական ընդդիմության կամ կրոնական համոզմունքների քննադատությունը ճնշելու նպատակով,
- դ. ապահովել ատելության խոսքով թիրախավորված անձանց մասնակցությունը համապատասխան դատավարություններին,
- ե. նախատեսել պատիժներ այդ հանցագործությունների համար՝ հաշվի առնելով թե՛ ատելության խոսքի լուրջ հետևանքները, և թե՛ համարժեք արձագանքման անհրաժեշտությունը,

- գ. իրականացնել բողոքների քննության և իրավախախտների նկատմամբ քրեական հետապնդման արդյունավետության մշտադիտարկում՝ այդ մեխանիզմների ամրապնդման նպատակով,
- ե. ապահովել արդյունավետ համագործակցություն/համակարգում ոստիկանության և դատախազական մարմինների միջև,
- ը. ապահովել իրավապահ մարմինների աշխատակիցների, դատախազների և ատելության խոսքի գործեր քննող դատավորների պատշաճ վերապատրաստում, և նպաստել լավագույն փորձի փոխանակմանը,
- թ. համագործակցել այլ պետությունների հետ ատելության խոսքի անդրսահմանային տարածման դեմ պայքարելու նպատակով՝ ֆիզիկական կամ էլեկտրոնային ձևաչափով:

Բացատրական հուշագիր

Բովանդակություն

Ա. Ներածություն	155
Բ. Սահմանում(ներ).....	166
<i>Եզրաբանություն.....</i>	16
<i>Ատելության խոսքի սահմանումը.....</i>	20
Գ. Համատեքստ.....	24
<i>Տվյալներ.....</i>	24
<i>Երկրներում ՌԱԵՀ-ի մշտադիտարկման արդյունքները.....</i>	25
<i>Անցյալի դասեր.....</i>	28
<i>Միավորված ազգերի կազմակերպության պայմանագրերը.....</i>	28
<i>Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիա</i>	31
<i>Այլ եվրոպական պայմանագրեր.....</i>	33
<i>Եվրոպական և միջազգային այլ չափանիշներ.....</i>	34
<i>ՌԱԵՀ-ի չափանիշներ</i>	41
<i>Կիրառման հետ կապված մտահոգություններ</i>	42
<i>Եզրակացություն.....</i>	43
Դ. Վավերացումներ, վերապահումներ և բողոքարկման միջոցներ	43
<i>Հանձնարարական 1</i>	43
<i>Հանձնարարական 2.....</i>	44
Ե. Պատճառները և շրջանակը	455
<i>Հանձնարարական 3.....</i>	45
Զ. Իրազեկության բարձրացում և հակադարձ խոսք.....	48
<i>Հանձնարարական 4.....</i>	49
Է. Թիրախային խմբին աջակցություն.....	55
<i>Հանձնարարական 5.....</i>	55
Ը. Ինքնակարգավորում	59
<i>Հանձնարարական 6.....</i>	58
Թ. Մեղիա և համացանց	63
<i>Հանձնարարական 7.....</i>	63
Ժ. Վարչական և քաղաքացիական պատասխանատվություն.....	70
<i>Հանձնարարական 8.....</i>	70
Ի. Վարչական և այլ պատժամիջոցներ կազմակերպությունների նկատմամբ.....	756
<i>Հանձնարարական 9.....</i>	75

Լ. Քրեական պատասխանատվություն և պատժամիջոցներ	81
<i>Հանձնարարական 10</i>	81
Հավելված.....	91

Ա. Ներածություն

1. Մույն ընդհանուր քաղաքականության հանձնարարականը (այսուհետև՝ Հանձնարարական) կենտրոնանում է «ատելության խոսք» երևույթի և անհատների, մարդկանց որոշակի խմբերի և, ընդհանուր առմամբ, հասարակության համար դրա օգտագործման վնասակար հետևանքների վրա: Այդ հետևանքները, մասնավորապես, նշվել են ՌԱԵՀ-ի կողմից երկրների մշտադիտարկման ընթացքում, սակայն գնահատվում են ավելի լայն իմաստով: Ուստի, Հանձնարարականում ներկայացվում է ատելության խոսքի վերաբերյալ ՌԱԵՀ-ի ընկալումը և սահմանվում են դրա դեմ պայքարի հնարավոր և անհրաժեշտ միջոցները: Ընդ որում, Հանձնարարականը հիմնվում է Ընդհանուր քաղաքականության (ԸՔՀ) թիվ 5, 6, 9 10 և 13 հանձնարարականների, և հատկապես թիվ 7 ԸՔՀ-ի որոշակի ասպեկտների վրա և ամրապնդում է դրանք:
2. Հանձնարարականի համար մեկնակետը արտահայտվելու ազատության իրավունքի, հանդուրժողականության և արժանապատվության նկատմամբ հավասար հարգանքի հիմնարար նշանակության ճանաչումն է, և այդ բոլոր իրավունքները երաշխավորված են Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունների կողմից ընդունված բազմաթիվ միջազգային փաստաթղթերով: ՌԱԵՀ-ը տեղյակ է, մասնավորապես, որ ատելության խոսքի դեմ պայքարի ցանկացած ջանք չպետք է գերազանցի այն սահմանափակումները, որոնց կարող է իրավաչափորեն ենթարկվել արտահայտվելու ազատության իրավունքը՝ որպես որակյալ իրավունք: Հանձնաժողովը տեղյակ է նաև, որ որոշ դեպքերում ատելության խոսքին կարելի է արդյունավետորեն արձագանքել առանց արտահայտվելու ազատության սահմանափակման: Այդ պատճառով Հանձնարարականում աստիճանական մոտեցում է ցուցաբերվում ձեռնարկվելիք միջոցներին: Մասնավորապես, այն տեսակետը, որ քրեական պատիժների կիրառումը չպետք է լինի ատելության խոսքի դեմ պայքարի հիմնական տարբերակը, արտացոլում է ոչ միայն արտահայտվելու և հավաքների ու միավորման ազատության նկատմամբ հարգանքի կարևորությունը, այլև այն ընկալումը, որ ատելության խոսքի համար նպաստավոր պայմանների վերացումը և դրան վճռական հակազդումը շատ ավելի արդյունավետորեն կարող են արմատախիլ անել այդ երևույթը:
3. Մույն Հանձնարարականի նպատակների համար ատելության խոսքի սահմանումը բերված է նախաբանում: Հանձնարարականի աշխատանքային մասում նախ քննարկվում է որոշակի պայմանագրերի վավերացման անհրաժեշտությունը, եթե դրանք դեռևս չեն վավերացվել, ինչպես նաև երկու այլ պայմանագրերի նկատմամբ մի շարք վերապահումներից հրաժարման անհրաժեշտությունը: Երկու դեպքում էլ նպատակն է ամրապնդել ատելության խոսքի օգտագործման նկատմամբ համապատասխան միջոցներ ձեռնարկելու հանձնառությունը և ապահովել, որ դրանք ենթակա չլինեն խոչընդոտող իրավական արգելքների: Այնուհետև Հանձնարարականն շեշտում է ատելության խոսքի համար նպաստավոր պայմանների և դրա դրսևորման տարբեր ձևերի ընկալումը մեծացնելու նպատակով տարբեր քայլերի անհրաժեշտությունը, քանի որ դա համարվում է ատելության խոսքի դեմ պայքարի ցանկացած միջոցի արդյունավետության նախապայմանը:

4. Ատելության խոսքի դեմ օգտագործվող հատուկ միջոցները, որոնք ՌԱԵՀ-ն անհրաժեշտ է համարում, ներառում են հետևյալ ջանքերը՝ հանրային իրազեկության բարձրացում, ատելության խոսքի ցանկացած դրսևորման դեմ պայքար, ատելության խոսքի թիրախում գտնվող անձանց աջակցություն, ինքնակարգավորման խթանում, կարգավորող միջոցների ձեռնարկում, վարչական և քաղաքացիական իրավական պատասխանատվության սահմանում, որոշակի կազմակերպություններին աջակցության մերժում և այլ կազմակերպությունների արգելում, քրեական պատժամիջոցների կիրառում որոշ խիստ առանձնահատուկ հանգամանքներում և սահմանափակ դեպքերում:
5. Մույն Հանձնարարականը հասցեագրված է Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետություններին: Այդուհանդերձ, ակնհայտ է, որ դրա արդյունավետ իրագործման համար կպահանջվի ոչ միայն պետական մարմինների, այլև տարբեր մասնավոր և հասարակական դերակատարների մեծ շրջանակի ներգրավվածությունը և հանձնառությունը: Հետևաբար, անհրաժեշտ է ապահովել, որ համապատասխան քայլեր ձեռնարկվեն՝ երաշխավորելու նրանց ակտիվ մասնակցությունը սույն Հանձնարարականի իրագործման գործընթացում:
6. Թեև Հանձնարարականում հատուկ ուշադրություն է դարձվում ատելության խոսքի օգտագործմանը ՌԱԵՀ-ի աշխատանքի համատեքստում, նախատեսված է, որ դրա դրույթները կիրառելի կլինեն ատելության խոսքի ցանկացած ձևի նկատմամբ, այսինքն՝ «ռասայի», մաշկի գույնի, լեզվի, կրոնի, ազգության, ազգային կամ էթնիկ պատկանելության, գենդերային ինքնության կամ սեռական կողմնորոշման հիմքով:

Բ. Մահմանում(ներ)

Եզրաբանություն

7. Մույն Հանձնարարականում կիրառվում են հետևյալ սահմանումները՝
 - ա. **«քարոզչություն»** նվաստացման, ատելության կամ անարգման հետ կապված՝ նշանակում է անձանց որոշակի խմբի նկատմամբ նման վարքագծի և վերաբերմունքի բացահայտ, մտադրված և ակտիվ աջակցություն,
 - բ. **«օտարացում»** նշանակում է անձի հեռացումը այն հասարակությունից, որում նա ապրում է, դրա արժեքների նկատմամբ նրա նվիրումից օտարացնելը,
 - գ. **«հակազնչուականություն»²** նշանակում է ռասայական խտրականություն, որն ուղղված է ռոմա/զնչուների դեմ,
 - դ. **«հրեատյացություն»** նշանակում է կանխակալ վերաբերմունք, ատելություն կամ խտրականություն հրեաների նկատմամբ՝ որպես էթնիկական կամ կրոնական խմբի,

² ՌԱԵՀ-ի թիվ 13 ԸՔՀ-ն հակազնչուականությունը սահմանում է որպես ռասիզմի կոնկրետ ձև, ռասայական գերազանցության վրա հիմնված գաղափարախոսություն, դեհումանիզացիայի և ինստիտուցիոնալ ռասիզմի ձև, որը սնուցվում է պատմական խտրականությամբ, ինչն արտահայտվում է, ի թիվս այլնի, բռնության, ատելության խոսքի, շահագործման, խարանի և աղաղակող խտրականության միջոցով:

- ե. **«արդարացում»** նշանակում է որոշակի վարքի արդարացում, ներում կամ անտեսում,
- զ. **«մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություններ»** նշանակում է Միջազգային քրեական դատարանի Հռոմի կանոնադրության (ստատուտի) 7-րդ հոդվածում նշված որևէ գործողություն, երբ այն իրականացվում է քաղաքացիական ցանկացած բնակչության դեմ ուղղված լայնածավալ կամ համակարգված հարձակման շրջանակներում՝ եթե այդ հարձակումն իրականացվում է գիտակցաբար,
- է. **«նվաստացում»** նշանակում է հարձակում մեկ կամ մի քանի անձանց կարողությունների, բնորոշ գծերի կամ հեղինակության վրա՝ կապված որոշակի խմբի նրանց անդամակցության հետ,
- ը. **«խտրականություն»** նշանակում է ցանկացած տարբերակված վերաբերմունք՝ «ռասայի», մաշկի գույնի, լեզվի, կրոնի, ազգության, ազգային կամ էթնիկ պատկանելության, ինչպես նաև ծագման, դավանանքի, սեռի, գենդերի, գենդերային ինքնության, սեռական կողմնորոշման կամ այլ անձնական հատկանիշների կամ կարգավիճակի հիմքով, որը չունի օբյեկտիվ և ողջամիտ հիմնավորում³,
- թ. **«գենդեր»** նշանակում է սոցիալական դերեր, վարքագծի տիպեր, գործունեության տեսակներ և հատկություններ, որոնք տվյալ հասարակությունը դիտում է որպես պատեհ կանանց և տղամարդկանց համար⁴,
- ժ. **«գենդերային ինքնություն»** նշանակում է յուրաքանչյուր անձի գենդերային պատկանելության ներքին և անհատական առանձնահատկությունների խորը գիտակցում, ինչը կարող է համընկնել կամ չհամընկնել ծննդյան սեռին, այդ թվում՝ մարմնի անհատական զգացողությունը (ազատ ընտրության դեպքում կարող է ներառել մարմնի արտաքին տեսքի կամ ֆիզիոլոգիական գործառույթների փոփոխություն բժշկական, վիրաբուժական կամ այլ միջոցներով) և գենդերի այլ դրսևորումներ, այդ թվում՝ հագուստը, խոսքը և շարժումներ⁵,
- ի. **«ցեղասպանություն»** նշանակում է Միջազգային քրեական դատարանի Հռոմի կանոնադրության 6-րդ հոդվածում նշված գործողություններից որևէ մեկը, որը կատարվել է ազգային, էթնիկ, ռասայական կամ կրոնական խումբ ամբողջովին կամ մասնակիորեն ոչնչացնելու մտադրությամբ,
- լ. **«փառաբանում»** նշանակում է որևէ մեկին որևէ արարքի համար փառաբանելը կամ գովաբանելը,

³ Թիվ 7 ԸՔՀ: Սա ակնհայտորեն չի ներառում խտրականությունը ծագման, համոզմունքի, սեռի, գենդերի, գենդերային ինքնության և սեռական կողմնորոշման հիմքերը, սակայն թվարկված հիմքերը սպառիչ չեն, և ԸՔՀ-ի դրույթները կարող են կիրառվել mutatis mutandis (համապատասխան փոփոխություններով) այլ անձնական հատկանիշների կամ կարգավիճակի հիմքով խտրականության նկատմամբ:

⁴ Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայի 3-րդ հոդված:

⁵ Ջոկյակարտայի սկզբունքները սեռական կողմնորոշման և գենդերային ինքնության հետ կապված մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքի կիրառման վերաբերյալ:

- լ. **«ատելություն»** նշանակում է հոգեկան վիճակ, որը բնութագրվում է որպես թիրախային խմբի նկատմամբ պարսավանքի, թշնամանքի և նողկանքի ուժեղ և իռացիոնալ հույզեր⁶,
- ծ. **«Հուրոքոստի ժխտում»** նշանակում է Երկրորդ աշխարհամարտի ընթացքում հրեաների ցեղասպանության պատմական փաստի լիովին կամ մասնակիորեն ժխտելու, կասկած հայտնելու կամ կասկածի հնարավորության գործողություն,
- կ. **«հումֆորիա»** նշանակում է կանխակալ վերաբերմունք, ատելություն կամ վախ նույնասեռականության կամ այն անձանց նկատմամբ որոնք նույնականացվում են կամ ընկալվում են որպես բիսեքսուալ, գեյ, լեսբի կամ տրանսգենդեր,
- հ. **«թշնամանք»** նշանակում է ատելության դրսևորում, որը վեր է պարզապես հոգեվիճակի սահմաններից⁷,
- ձ. **«հրահրում»** նշանակում է անձանց խմբերի վերաբերյալ հայտարարություններ, որոնք ստեղծում են խտրականության, թշնամության կամ բռնության անմիջական վտանգ այդ խմբերին պատկանող անձանց համար,
- ղ. **«խլամաֆորիա»** նշանակում է իսլամի՝ որպես կրոնի, կամ մահմեդականների նկատմամբ կանխակալ վերաբերմունք, ատելություն կամ վախ,
- Ճ. **«մարզինալացում»** նշանակում է անձանց խմբին մեկուսացվածության կամ անկարևորության զգացումի ներշնչում, կամ այդպիսի խմբի մեկուսացում՝ սահմանափակելով հասարակության կյանքում այդ խմբի մասնակցության հնարավորությունները,
- մ. **«մեդիագրագիտություն»** նշանակում է գիտելիքներ, հմտություններ և մոտեցում, որոնք անհրաժեշտ են զանգվածային լրատվամիջոցների բոլոր ձևերի հետ հաղորդակցվելու համար, այդ թվում մասնավորապես՝ ժողովրդավարական հասարակություններում լրատվամիջոցների դերը և գործառույթները հասկանալու և լրատվամիջոցների բովանդակությունը քննադատաբար գնահատելու կարողություն, ինչպես նաև հաղորդակցում լրատվամիջոցների հետ՝ ինքնարտահայտման և ժողովրդավարական գործընթացներում մասնակցության նպատակով,
- յ. **«բացասական կարծրատիպերի ձևավորում»** նշանակում է որևէ խմբի անդամ հանդիսացող անձի կամ անձանց նկատմամբ տվյալ խմբին պատկանող անձանց բնորոշ հատկանիշների մասին ընդհանրացված պատկերացման կիրառում՝ կապված նրանց բոլորին անբարենպաստ լույսի ներքո դիտարկման հետ՝ անկախ ինդրո առարկա խմբի անդամի կամ անդամների բնորոշ հատկանիշներից,
- ն. **«արմատականացում»** նշանակում է գործընթաց, երբ որևէ մեկը որդեգրում է ծայրահեղ քաղաքական, կրոնական կամ սոցիալական արժեքներ, որոնք անհամատեղելի են ժողովրդավարական հասարակության արժեքների հետ,

⁶ Արտահայտվելու ազատության և հավասարության մասին Կամդենի սկզբունքների 12.1-րդ սկզբունքը:

⁷ Հատուկ զեկուցողի զեկույց կարծիքների ազատության և դրանք ազատորեն արտահայտելու իրավունքի խթանման և պաշտպանության մասին, A/67/357, 7 սեպտեմբերի 2012, կետ 44:

2. **«ռասիզմ»** նշանակում է համոզմունք, որ «ռասայի», մաշկի գույնի, լեզվի, կրոնի, ազգության, ազգային կամ էթնիկ պատկանելության որևէ հիմք արդարացնում է անձի կամ անձանց խմբի նկատմամբ արհամարհանքը կամ անձի կամ մի խումբ անձանց գերազանցության հասկացությունը⁸,
- ո. **«ռումա»** նշանակում է ոչ միայն ռումա, այլև սինտի, կալի, աշկալի, «եգիպտացիներ», մանուշ և նրանց ազգակից խմբեր Եվրոպայում, թափառող խմբերի հետ միասին⁹,
- չ. **«սեռ»** նշանակում է անձի կենսաբանական կարգավիճակը,
- պ. **«սեռական կողմնորոշում»** նշանակում է յուրաքանչյուր անհատի խորը հուզական, սիրային և սեռական հակում ցուցաբերելու կարողությունը տարբեր սեռի կամ նույն սեռի կամ մեկից ավելի սեռի անհատների նկատմամբ, և նրանց հետ ինտիմ և սեռական հարաբերությունները¹⁰,
- ջ. **«կարգավիճակ»** նշանակում է անձի իրավական կամ փաստական իրավիճակը, որը ներառում է ոչ միայն որոշակի ամուսնական, միգրանտի կամ մասնագիտական կարգավիճակ, այլև այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են արտամուսնական կապից ծնված լինելը, հաշմանդամություն ունենալը, ֆինանսական վիճակը, առողջական վիճակը, դատվածությունը, արհմիության կամ այլ մարմնի անդամակցությունը, բնակության վայրը,
- ռ. **«խարան»** նշանակում է անձանց որևէ խմբի բացասական պիտակավորում,
- ս. **«տրանսֆորիա»** նշանակում է կանխակալ վերաբերմունք, ատելություն կամ վախ տրանսսեքսուալության և տրանսսեքսուալ կամ տրանսգենդեր անձանց նկատմամբ, նրանց ներքին գենդերային ինքնության արտահայտման հիմքով,
- վ. **«նսեմացում»** նշանակում է ինչ-որ բանի ներկայացում որպես անկարևոր կամ ոչ էական,
- տ. **«անարգում»** նշանակում է մեկ կամ ավելի անձանց վիրավորական քննադատություն՝ կապված անձանց որոշակի խմբի նրանց պատկանելության հետ,
- ր. **«բռնություն»** նշանակում է ֆիզիկական ուժի կամ իշխանության կիրառում այլ անձի, խմբի կամ հասարակության նկատմամբ, որը հանգեցնում է կամ

⁸ Թիվ 7 ԸՔՀ: Չնայած Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերը վերացնելու մասին միջազգային կոնվենցիայի 1-ին հոդվածում ռասայական խտրականության սահմանման մեջ կրոնը ներառված չէ, Ռասայական խտրականության վերացման հարցերով կոմիտեն միջառարկայականության սկզբունքի լույսի ներքո ընդունում է, որ ռասիստական ատելության խոսքը ներառում է այնպիսի խոսք, որն «ուղղված է որոշակի էթնիկ խմբերի պատկանող անձանց, որոնք դավանում են բնակչության մեծամասնությունից տարբերվող կրոն, այդ թվում՝ իսլամաֆորիայի, հրեատյացության դրսևորումներ և էթնիկ-կրոնական խմբերի նկատմամբ ատելության այլ նմանատիպ արտահայտություններ, ինչպես նաև ատելության այնպիսի ծայրահեղ դրսևորումներ, ինչպես ցեղասպանության և ահաբեկչության հրահրումն է»: *Ընդհանուր հանձնարարական թիվ 35 ռասիստական ատելության խոսքի դեմ պայքարի վերաբերյալ*, CERD/C/GC/35, 26 սեպտեմբերի 2013, կետ 6:

⁹ Թիվ 13 ԸՔՀ:

¹⁰ Չոկյակարտայի սկզբունքներ:

մեծ հավանականությամբ կարող է հանգեցնել վնասվածքի, մահվան, հոգեբանական վնասի, զարգացման խանգարման կամ զրկանքների¹¹,

- g. «խոցելի խմբեր» նշանակում է այնպիսի խմբեր, որոնք դառնում են ատելության խոսքի օբյեկտ, որոնք տարբերվում են՝ կախված ազգային հանգամանքներից, սակայն ավելի մեծ հավանականությամբ ներառում են ապաստան հայցողներին և փախստականներին, այլ ներգաղթյալների և միգրանտների, սևամորթ և հրեա համայնքներին, մահմեդականներին, ռոմա/գնչուներին, ինչպես նաև այլ կրոնական, պատմական, էթնիկ և լեզվական փոքրամասնություններին և ԼԳԲՏ անձանց. մասնավորապես՝ պետք է ներառեն այդպիսի խմբերին պատկանող երեխաներին և երիտասարդներին,
- ու. «պատերազմական հանցագործություններ» նշանակում է Միջազգային քրեական դատարանի Հռոմի ստատուտի 8-րդ հոդվածում նշված գործողություններից որևէ մեկը,
- փ. «այլատյացություն» նշանակում է կանխակալ վերաբերմունք, ատելություն կամ վախ այլ երկրների կամ մշակույթների անձանց նկատմամբ:

Ատելության խոսքի սահմանումը

- 8. Ինչպես արդեն նշվել է, սույն Հանձնարարականի նպատակների համար ատելության խոսքի ընկալումը շարադրված է նախաբանում: Այն արտացոլում է ատելության խոսքի օգտագործման տարբեր համատեքստերը, նպատակները և ազդեցությունները և համադրվում է դրան համապատասխան **տարբեր արձագանքների** հետ: Դա արտացոլում է այն գիտակցումը, որ **անդամ պետությունները կարող են արձագանքել դրան գործող և նոր միջոցների համադրմամբ:**
- 9. Սույն Հանձնարարականի նպատակների համար ատելության խոսքը ենթադրում է արտահայտման մեկ կամ ավելի ձևերի օգտագործում, այսինքն՝ անձի կամ անձանց խմբի նկատմամբ նվաստացման, ատելության կամ անարգման, ինչպես նաև այդ անձանց կամ խմբի նկատմամբ ցանկացած ոտնձգության, վիրավորանքի, բացասական կարծրատիպերի ձևավորման, խարանի կամ սպառնալիքի քարոզչություն, խթանում կամ հրահրում, և վերոնշյալ արտահայտման բոլոր ձևերի ցանկացած արդարացում, որը հիմնված է անձնական հատկանիշների կամ կարգավիճակի ոչ սպառիչ ցանկի վրա, ներառյալ՝ «ոռասան», մաշկի գույնը, լեզուն, կրոնը կամ դավանանքը, ազգությունը, ազգային կամ էթնիկ պատկանելությունը, ինչպես նաև ծագումը, տարիքը, հաշմանդամությունը, սեռը, գենդերը, գենդերային ինքնությունը և սեռական կողմնորոշումը:
- 10. Հանձնարարականում ատելության խոսքի՝ բազմաթիվ այլ փաստաթղթերից տարբերվող ընկալման կարևոր տարրեր են դրա կիրառությունը հետևյալի առնչությամբ
 - նվաստացման, ատելության կամ անարգման ցանկացած ձևով քարոզչություն, խթանում կամ հրահրում, ինչպես նաև ոտնձգության,

¹¹ Հատուկ զեկուցողի զեկույց կարծիքների ազատության և դրանք ազատորեն արտահայտելու իրավունքի խթանման և պաշտպանության մասին, A/67/357, 7 սեպտեմբերի 2012, կետ 44:

վիրավորանքի, բացասական կարծրատիպերի ձևավորման, խարանի կամ սպառնալիքի ցանկացած դրսևորում,

- օգտագործում, որը ոչ միայն ենթադրում է բռնության, ահաբեկման, թշնամանքի կամ խտրականության գործողություններ կատարելու մտադրություն, այլև, որ ողջամտորեն կարելի է ակնկալել այդպիսի ազդեցություն,
- հիմքեր, որոնք դուրս են «ռասայի», մաշկի գույնի, լեզվի, կրոնի կամ դավանանքի, ազգության, ազգային կամ էթնիկ պատկանելության և ծագման շրջանակից:

11. Սույն Հանձնարարականում **«արտահայտում»** նշանակում է ցանկացած ձևով, այդ թվում՝ էլեկտրոնային լրատվամիջոցներով խոսք և հրապարակում, ինչպես նաև դրանց տարածումը և պահպանումը: Ատելության խոսքը կարող է արտահայտվել գրավոր կամ բանավոր խոսքի կամ այլ ձևերով, օրինակ՝ պատկերներ, նշաններ, խորհրդանշաններ, նկարներ, երաժշտություն, բեմադրություններ կամ տեսանյութեր: Այն նաև ներառում է որոշակի վարքագծի օգտագործում, ինչպես օրինակ՝ ժեստեր՝ գաղափարը, ուղերձը կամ կարծիքը հաղորդելու համար:

12. Բացի այդ, Հանձնարարականի շրջանակում ընդգրկված արտահայտման ձևերը կարող են նաև ներառել ցեղասպանության հանցագործությունների, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների կամ պատերազմական հանցագործությունների հանրային ժխտում, նսեմացում, հիմնավորում կամ արդարացում, երբ դրանք դատարանի կողմից ճանաչվել են տեղի ունեցած, ինչպես նաև այդպիսի հանցագործություններ կատարած անձանց փառաբանում: Պայմանը, որ այդպիսի հանցագործությունների կատարման փաստը պետք է հաստատված լինի դատարանների վճռով, նպատակ ունի ապահովելու, որ որոշակի վարքագծի վերաբերյալ ընդարձակ մեղադրանքներն այնուհետև հիմք չդառնան այնպիսի պնդումների համար, թե կոնկրետ հայտարարություններ համարժեք են ատելության խոսքին: Բացի այդ, այդպիսի հանցագործություններ կատարած անձանց փառաբանումը հավասարազոր է ատելության խոսքի միայն այն դեպքերում, երբ դա կոնկրետ վերաբերում է այդպիսի հանցագործություններ կատարած անձանց, և չի տարածվում այդ անձանց կողմից որևէ այլ՝ չառնչվող գործողությունների դրական գնահատականի վրա:

13. Միևնույն ժամանակ, սույն Հանձնարարականում ատելության խոսքի սահմանումը բացառում է արտահայտման ցանկացած ձև (ինչպես՝ **երգիծանքը կամ օբյեկտիվ տեղեկատվական և վերլուծական լրագրությունը**), որը միայն վիրավորում, վնասում կամ տազնապ է պատճառում: Ընդ որում, Հանձնարարականում արտացոլվում է արտահայտման այնպիսի պաշտպանությունը, որը Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը գտել է անհրաժեշտ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածի համաձայն¹²: Այդուհանդերձ, Հանձնարարականը հիշեցնում է,

¹² Տե՛ս օրինակ՝ *Ջերսիլդն ընդդեմ Դանիայի* [ՄՊ], գանգատ թիվ 15890/89, 23 սեպտեմբերի 1994, *Շյուրեքը և Յոզդեմիրն ընդդեմ Թուրքիայի* [ՄՊ], գանգատ թիվ 23927/94, 8 հուլիսի 1999, *Գինևսկին ընդդեմ Ֆրանսիայի*, գանգատ թիվ 64016/00, 31 հունվարի 2006, *Ալվես դա Միլվան ընդդեմ Պորտուգալիայի*, գանգատ թիվ 41665/07, 20 հոկտեմբերի 2009 և *Ֆաբերն ընդդեմ Հունգարիայի*, գանգատ թիվ 40721/06, 24 հուլիսի 2012:

որ Եվրոպական դատարանը ճանաչել է նաև, որ ատելության հրահրումը կարող է լինել բնակչության որոշակի խմբերի նկատմամբ վիրավորանքի, ծաղրի կամ լուտանքի արդյունք, երբ արտահայտման այդպիսի ձևերը կիրառվում են անպատասխանատու կերպով, ինչը կարող է հանգեցնել անհիմն վիրավորական վարքագծի, խտրականության քարոզչության կամ տհաճ կամ նվաստացուցիչ լեզվի օգտագործման, կամ կարող է ներառել լսարանի անխուսափելի խաբեություն¹³, և այդ ձևերը նույնպես տեղ կգտնեն սույն Հանձնարարականի սահմանման մեջ:

14. Հանձնարարականով այնուհետև ճանաչվում է, որ որոշ դեպքերում ատելության խոսքի բնորոշ հատկանիշներից մեկն այն է, որ այդ խոսքը կարող է նպատակաուղղված լինել, կամ ողջամտորեն ակնկալվել, որ այն ուղղված է հրահրելու բռնության, ահաբեկման, թշնամանքի կամ խտրականության գործողություններ ատելության խոսքի թիրախում գտնվող անձանց նկատմամբ: Ինչպես պարզ է դառնում վերը նշված սահմանումից, **հրահրման տարրը** ենթադրում է, որ կամ կա բռնության, ահաբեկման, թշնամանքի կամ խտրականության գործողություններ կատարելու հստակ մտադրություն, կամ նման գործողությունների անխուսափելի ռիսկ՝ որպես որոշակի ատելության խոսքի օգտագործման հետևանք:
15. Հրահրելու մտադրությունը կարող է հաստատվել, եթե ատելության խոսք օգտագործող անձը բացահայտորեն կոչ է անում այլոց կատարել համապատասխան գործողություններ, կամ եթե կարելի է եզրակացություն անել այդպիսի մտադրության մասին՝ ըստ օգտագործված լեզվի՝ սաստկությունից և համապատասխան այլ հանգամանքներից, օրինակ՝ ատելության խոսք օգտագործող անձի նախկին վարքագծից: Մակայն մտադրության գոյությունը միշտ չէ, որ հեշտությամբ կարելի է ցույց տալ, հատկապես, երբ արտահայտություններն առնչվում են ենթադրյալ փաստերին, կամ երբ օգտագործվում է կողավորված լեզու:
16. Մյուս կողմից, համապատասխան գործողությունների կատարման ռիսկի առկայությունը գնահատելու համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել ատելության խոսքի օգտագործման հատուկ հանգամանքները: Մասնավորապես, անհրաժեշտ է հաշվի առնել՝ (ա) համատեքստը, որում օգտագործվում է տվյալ ատելության խոսքը (մասնավորապես, արդյոք արդեն առկա է այդ խոսքով պայմանավորված լուրջ լարվածություն հասարակության շրջանում), (բ) ատելության խոսքը օգտագործող անձի կողմից այլոց վրա ներգործելու կարողությունը (օրինակ՝ քաղաքական, կրոնական կամ համայնքային գործիչ լինելու պատճառով), (գ) կիրառված լեզվի բնույթը և սաստկությունը (օրինակ՝ արդյոք այն սադրող է և ուղղակի, ներառում է ապատեղեկատվության, բացասական կարծրատիպերի ձևավորում կամ խարանի կիրառում, կամ արդյոք կարող է օգտագործված լեզուն հրահրել բռնության, ահաբեկման, թշնամանքի կամ խտրականության գործողություններ), (դ) կոնկրետ արտահայտությունների համատեքստը (արդյոք դրանք եզակի դեպքեր են, թե արտահայտվել են մի քանի անգամ, և արդյոք կարող է համարվել, որ դրանք հավասարակշռվում են նույն կամ այլ անձի այլ հայտարարություններով, հատկապես՝ քննարկման ընթացքում), (ե) օգտագործվող լրատվամիջոցը (հնարավոր է

¹³ Տե՛ս օրինակ՝ *Ֆերեն ընդդեմ Բելգիայի*, գանգատ թիվ 15615/07, 16 հուլիսի 2007 և *Վեյդելանդը և այլոք ընդդեմ Շվեդիայի*, գանգատ թիվ 1813/07, 9 փետրվարի 2012, 9 փետրվարի 2012:

անմիջապես արձագանք ստանալ լսարանից, օրինակ՝ «փոխակտիվ» միջոցառման ժամանակ), (զ) լսարանի բնույթը (արդյոք առկա են միջոցներ կամ հակում կամ ընկալունակություն՝ ներգրավվելու բռնության, ահաբեկման, թշնամանքի կամ խտրականության գործողություններում):

17. Այս ռիսկի գնահատման մի շարք վերաբերելի հանգամանքներ արտացոլում են Ռաբաթի Գործողությունների ծրագրի տեքստում շարադրված շատ հատկանիշներ՝ արտահայտությունները քրեական հանցագործություններ դիտարկելու համար¹⁴: Սակայն նշյալ հանգամանքները դուրս են այդ հատկանիշներից (այդ թվում նաև թիվ 7 ԸՔՀ-ի 18-րդ հանձնարարականի շրջանակից՝ կապված քրեական իրավունքի հետ¹⁵), մեկ առումով, մասնավորապես՝ ճանաչելու, որ բռնության, ահաբեկման, թշնամանքի կամ խտրականության գործողություններ հրահրելու մտադրությունը պարտադիր պայման չէ ատելության խոսքի այդ առանձնապես ծանր ձևի համար: Փոխարենը, համարվում է, որ այն կարող է նաև օգտագործվել, երբ ողջամտորեն կարող է ակնկալվել, որ այդ գործողությունների կատարումը դարձել է ատելության խոսքի օգտագործման հետևանք: Եթե ատելության խոսքի որոշակի օգտագործումից ողջամտորեն կարող է ակնկալվել այդպիսի ազդեցություն, ապա դրա օգտագործումն անխոհեմ կլինի:
18. Այս մոտեցումը համահունչ է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի այն վճիռներին, որոնք հաստատել են Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածի հետ համատեղելիությունը քրեական պատժամիջոցների կիրառման առումով այն արտահայտությունների համար, որոնք արվել են այնպիսի պայմաններում, երբ պետք է գնահատվեր, որ դրանք, ամենայն հավանականությամբ, ավելի կսրեն արդեն իսկ պայթյունավտանգ իրավիճակը¹⁶:
19. Այդուհանդերձ, քրեական պատժամիջոցներից բացի այլ սահմանափակումների կիրառումը այն դեպքերում, երբ առկա է ողջամիտ ակնկալիք, որ ատելության խոսքի որոշակի ձևերի օգտագործումը կարող է այլոց վրա ունենալ բռնության, թշնամանքի կամ խտրականության գործողություններ կատարելու հրահրող ազդեցություն դրանց թիրախում գտնվող անձանց նկատմամբ, կարող է որոշակի հանգամանքներում լինել առավել համաչափ արձագանք ատելության խոսքի հետևանքով ի հայտ եկած սոցիալական հրատապ կարիքին:
20. Ատելության խոսքի սահմանումը չի սահմանափակվում **հրապարակայնորեն** արված արտահայտություններով: Այնուամենայնիվ, ատելության խոսքի օգտագործումն այս համատեքստում մի գործոն է, որը հատկապես բնորոշ է դրա որոշակի ձևերին, ինչպես օրինակ՝ ցեղասպանության հանցագործությունների, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների կամ պատերազմական հանցագործությունների ժխտումը, նսեմացումը, հիմնավորումը կամ արդարացումը: Ավելին, դա կարող է նաև էական գործոն լինել՝ որոշելու, թե արդյոք առկա է ողջամիտ

¹⁴ Ռաբաթի գործողությունների պլանի բովանդակության համար տե՛ս ստորև կետ 59:

¹⁵ «Օրենքը պետք է նախատեսի պատիժ հետևյալ գործողությունների համար, եթե դրանք կատարվել են դիտավորյալ՝ ա) բռնության, ատելության կամ խտրականության հրապարակային հրահրում, բ) հրապարակային վիրավորանք և զրպարտանք, գ) անձի կամ անձանց խմբի նկատմամբ սպառնալիքներ՝ ռասայի, մաշկի գույնի, լեզվի, կրոնի, ազգության, ազգային կամ էթնիկ ծագման հիմքով»:

¹⁶ Տե՛ս օրինակ՝ *Ջանան ընդդեմ Թուրքիայի* [ՄՊ], գանգատ թիվ 18954/91, 25 նոյեմբերի 1997 և *Շյուրեքն ընդդեմ Թուրքիայի (թիվ 1)* [ՄՊ], գանգատ թիվ 26682/95, 8 հուլիսի 1999:

ակնկալիք, որ ատելության խոսքի որոշակի ձևերի օգտագործումը կարող է այլոց վրա ունենալ բռնության, թշնամանքի կամ խտրականության գործողություններ կատարելու հրահրող ազդեցություն դրանց թիրախում գտնվող անձանց նկատմամբ: Բացի այդ, հրապարակային արտահայտման համատեքստը կարևոր պահանջ է այն դեպքերում, երբ առաջարկվում է քրեական պատժամիջոցներ կիրառել ատելության խոսքի որոշակի ձևերի օգտագործման համար, քանի որ դա սահմանափակում է արտահայտվելու ազատության իրավունքին միջամտելու աստիճանը: Արտահայտությունը հարկ է համարել հրապարակային, եթե դա տեղի է ունենում ցանկացած ֆիզիկական վայրում կամ հաղորդակցության ցանկացած էլեկտրոնային ձևով, որը հասանելի է լայն հասարակությանը:

21. Ատելության խոսքը, ինչպես բխում է վերոնշյալից, կապված է արտահայտման տարբեր ձևերի հետ, որոնք ուղղված են անձի կամ անձանց խմբի դեմ՝ անձի կամ անձանց խմբի անհատական հատկանիշների կամ կարգավիճակի հիմքով, և ատելության խոսքի դեմ քայլերի ձեռնարկումն անպայմանորեն չի ենթադրում քրեական պատժամիջոցների կիրառում: Այդուհանդերձ, երբ ատելության խոսքը ստանում է վարքագծի այնպիսի ձև, որն ինքնին քրեական հանցագործություն է, օրինակ՝ չարաշահում, ոտնձգություն կամ վիրավորանք, այն կարող է նաև կոչվել ատելության հիմքով կատարված հանցագործություն¹⁷:

Գ. Համատեքստ

22. Հանձնարարականն ընդունվել է մի ժամանակամիջոցում, երբ անդամ պետությունների, Եվրոպայի խորհրդի և այլ կազմակերպությունների շրջանում աճում է մտահոգությունը՝ կապված եվրոպական բազմազգ հասարակությունում ատելության խոսքի կիրառման, ինչպես նաև խոցելի խմբերի ներկայացուցիչների շրջանում ինքնահարգանքը խաթարելու, համախմբվածությանը վնասելու և այլ անձանց բռնության, ահաբեկման, թշնամանքի կամ խտրականության գործողություններ հրահրելու գործում այդ խոսքի դերի հետ: Այս մտահոգությունը խորացել է բազմաթիվ միջադեպերի արդյունքում, երբ իրական բռնի հարձակումների են ենթարկվում անհատներ, հաստատություններ, հուշահամալիրներ և գույք՝ վերը թվարկված մեկ կամ մի քանի հիմքով պայմանավորված թշնամանքի պատճառով: Հետևաբար, ատելության խոսքին անհրաժեշտ է անհապաղ արձագանքել՝ կիրառելով սույն Հանձնարարականում առաջարկվող միջոցների լայն շրջանակը, մասնավորապես՝ փոքրամասնությունների խմբերի նկատմամբ բացասական վերաբերմունքից խուսափելու նպատակով, ինչը հանգեցնում է նրանց արժանապատվության զգացումի կորստին և ընդհանուր առմամբ վտանգում նրանց ինտեգրումը հասարակությանը:

Տվյալներ

23. Ատելության խոսքի օգտագործման իրական ծավալները դեռևս հստակ չեն, չնայած այն տպավորությանը, ինչպես նշվում է սույն Հանձնարարականում, որ այն դառնում է ավելի սովորական երևույթ: Այդ անորոշության պատճառը **համապարփակ և համադրելի տվյալների բացակայությունն է**

¹⁷ Ատելության հիմքով հանցագործությունը հանցավոր արարք է, որը պայմանավորված է անձանց որոշակի խմբի նկատմամբ կանխակալ կամ կողմնակալ վերաբերմունքով, <http://hatecrime.osce.org/what-hate-crime>.

ատելության խոսքի մասին բողոքների վերաբերյալ, ինչը բողոքների չգրանցման կամ էլ անդամ պետությունների կողմից ատելության խոսքի օգտագործման փաստը հաստատելու նպատակով կիրառվող տարբեր չափանիշների հետևանք է: Ավելին, ակնհայտ է, որ ատելության խոսքի թիրախ դարձած անձինք միշտ չէ, որ հաղորդում են այդ մասին՝ հաճախ արդարադատական համակարգի նկատմամբ վստահության բացակայության կամ իրենց դեմ որոշակի գործողությունների ձեռնարկումից վախենալու պատճառով: Բացի այդ, ատելության խոսքի օգտագործման մասին թերևս ոչ բոլոր բողոքներն են քննվում: Ի հավելումն, բացակայում է համակարգված մշտադիտարկում այն բոլոր հարթակներում, որտեղ ատելության խոսքը կարող է օգտագործվել: Այդուհանդերձ, կասկած չկա, որ ատելության խոսքն ավելի տեսանելի է և հեշտությամբ է տարածվում հաղորդակցության էլեկտրոնային ձևերի լայն հասանելիության պատճառով: Բացի այդ, ատելության խոսքի օգտագործումը դարձել է մի շարք անդամ պետություններում առկա իրավիճակի ուշագրավ առանձնահատկություն, ինչպես հաստատվել է ՌԱԵՆ-ի մշտադիտարկման 4-րդ և 5-րդ շրջափուլերի ընթացքում:

Երկրներում ՌԱԵՆ-ի մշտադիտարկման արդյունքները

24. Այսպիսով, նշված երկու շրջափուլի ընթացքում ՌԱԵՆ-ի կողմից իրականացված երկրների մշտադիտարկման արդյունքները ներառում են որոշակի լրատվամիջոցներում ակնհայտ ռասիստական բնույթի բացահայտ հրապարակումներ, նացիզմի գովաբանման և Հոլոքոստի ժխտման, փոքրամասնությունների կոնկրետ խմբի նկատմամբ վիրավորական խոսքի և կարծրատիպերի օգտագործման և այդ փոքրամասնություններին պատկանող անձանց հասցեին փողոցներում, դպրոցներում և խանութներում ստորացուցիչ մեկնաբանությունների, ինչպես նաև նրանց դեմ բռնության կիրառման փաստացի կոչերի և փոքրամասնությունների լեզուների օգտագործման դեմ ուղղված որոշակի քարոզարշավների դեպքեր: Թեև, անշուշտ, արձանագրվել են դեպքեր, երբ քաղաքական կուսակցությունները և այլ խմբեր ու կազմակերպություններ մշակել և տարածել են ռասիստական, այլատյացության բնույթի և նեոնացիստական գաղափարներ, ատելության խոսքի օգտագործումը չի սահմանափակվել միայն ծայրահեղական և քաղաքական տիրույթից դուրս գտնվող շրջանակներից: Այսպիսով, պարզվել է, որ մի շարք **խորհրդարաններում և պետական պաշտոնատար անձանց կողմից արտահայտման կռպիտ տոնի օգտագործումը** նպաստել է նրան, որ հանրային դիսկուրսը հետզհետե ավելի վիրավորական և անհանդուրժող բնույթ է ստացել: Այդպիսի դիսկուրսն ավելի է խորացել, քանի որ որոշ բարձրաստիճան քաղաքական գործիչների չի արգելվել իրենց ելույթներում ատելության խոսքի օգտագործումը: Բացի այդ, նշվել է նաև հասարակական գործիչների կողմից որոշակի խմբերի նկատմամբ կանխակալ վերաբերմունքի և անհանդուրժողականության արդարացման փորձերի մասին, ինչը միայն ամրապնդում և մեծացնում է այդ խմբերի նկատմամբ թշնամանքը:
25. Ատելության խոսքի ոչ բոլոր դրսևորումներն են ակնհայտ: Որոշ հրապարակումներում կիրառվում է **«կողավորված» լեզու** նախապաշարմունք և ատելություն սերմանելու համար: Օրինակ, երբ թիրախավորվում է որևէ կոնկրետ փոքրամասնություն, վկայակոչվում են չաշխատող և պետական նպաստներով ապրող մարդիկ, և այդպիսի

փոքրամասնության դեմ բողոքողները ներկայացվում են որպես երկրի «լավ քաղաքացիներ», մինչդեռ իրականում բողոքն անցկացնում է նեոնացիստների մի խումբ: Բացի այդ, նշվել է, որ որոշակի իրադարձությունների աղմկահարույց կամ մասնակի լուսաբանումը կարող է նպաստել ապատեղեկատվության տարածմանը և վախի հարուցմանը՝ ստեղծելով այդ իրադարձություններում ներգրավված փոքրամասնության ներկայացուցիչների նկատմամբ կանխակալ վերաբերմունք:

26. Նշվել է, որ ատելության խոսքի օգտագործումը հաղորդակցության որոշ էլեկտրոնային ձևերի առանձնահատկությունն է, երբ դա դառնում է համացանցային էջերի, հարթակների և սոցիալական ցանցերի հիմնական նպատակը, իսկ ոմանք այդ խոսքն օգտագործում են նույնիսկ, երբ օգտվում են տեղական կառավարման մարմինների համացանցային հասցեներից¹⁸:
27. Արձանագրվել են բազմաթիվ դեպքեր, երբ ատելության խոսքի օգտագործման դեմ որևէ գործողություն չի ձեռնարկվել, երբեմն ներպետական օրենսդրության սահմանափակ շրջանակի պատճառով, բայց նաև դրա նեղ մեկնաբանման, համապատասխան բողոք չլինելու դեպքում գործելու դժկամության, հանգամանալի քննության բացակայության և ենթադրյալ իրավախախտների դեմ վարույթներ չհարուցելու մասին հեշտ կայացված որոշումների պատճառով: Այն դեպքերում, երբ այդպիսի վարույթներ հարուցվել են, կիրառված պատժամիջոցներն առանձնապես զսպող ազդեցություն չեն ունեցել դեպքերի կրկնության կամ համանման դեպքերի կատարման վրա: Ինքնակարգավորման մեխանիզմները նույնպես միշտ չէ, որ արդյունավետ են եղել:
28. Բացի այդ, ատելության խոսքի օգտագործումը և դրա դեմ պայքարի ձախողումը հանգեցնում են **բացասական հետևանքների** ինչպես նրանց համար, ում այդ խոսքը հասցեագրված է, այնպես էլ ընդհանրապես լայն հասարակության համար:
29. Ինչպես ցույց են տվել ՌԱԵՀ-ի կողմից տարբեր երկրներում իրականացված մշտադիտարկման արդյունքները, առաջինները տառապում են ոչ միայն տազնապի, վիրավորանքի և խոցված արժանապատվության ու ինքնության զգացումների պատճառով: Ատելության խոսքի օգտագործումը նաև նպաստում է նրան, որ դրա թիրախում գտնվող անձինք ենթարկվում են խտրականության, ոտնձգությունների, սպառնալիքի և բռնության նրանց դեմ ուղղված հակակրանքի, թշնամանքի և անբարյացակամության հետևանքով, որոնք կարող են ի հայտ գալ կամ սրվել ատելության խոսքի օգտագործման արդյունքում: Այդպիսի վերաբերմունքը և վարքագիծը հետագայում կարող են վախի, անապահովության և ահաբեկման զգացումի պատճառ դառնալ: Ի վերջո, ատելության խոսքի օգտագործումը կարող է հանգեցնել մի իրավիճակի, երբ դրա թիրախում գտնվողները կարող են մեկուսանալ այն հասարակությունից, որում ապրում են, և նույնիսկ հրաժարվել այդ հասարակության արժեքներից: Մասնավորապես՝ առանձնահատուկ մտահոգություն է հարուցում ատելության խոսքի օգտագործումը, որի պատճառով աշակերտները դադարում են դպրոց հաճախել, իսկ

¹⁸ Տե՛ս օրինակ՝ C. Bakalis, *Cyberhate: An issue of continued concern for the Council of Europe's Anti-Racism Commission* (Council of Europe, 2015):

հետագայում խնդիրներ են ունենում աշխատանքի շուկա մուտք գործելիս, ինչը, իր հերթին, խորացնում է նրանց խզումը հասարակությունից:

30. Ատելության խոսքի օգտագործումը նաև վնաս է հասցնում ընդհանուր առմամբ հասարակությանը: Այն բացասաբար է անդրադառնում հանրային դիսկուրսի բնույթի վրա: Շատ ավելի կարևոր հետևանք է թշնամանքի և անհանդուրժողականության մթնոլորտը՝ խտրականությունը և բռնությունն ընդունելու կամ արդարացնելու պատրաստակամության հետ միասին, ինչը նպաստում է պառակտմանը, խարխլում է փոխադարձ հարգանքը և սպառնում է խաղաղ համագոյակցությանը: Այդպիսով վտանգվում է բազմակարծությունը, որը ժողովրդավարական հասարակության գոյության կարևոր պայմաններից մեկն է:
31. Ըստ ՌԱԵՀ-ի կողմից երկրներում իրականացված մշտադիտարկման արդյունքների՝ ատելության խոսքի թիրախում հատկապես հայտնվում են ներգաղթյալները, հրեաները, մահմեդականները և ռոմա/գնչուները, սակայն ցանկը նրանցով չի սահմանափակվում: ՌԱԵՀ-ը նշել է նաև այն դեպքերի մասին, երբ ատելության խոսքն ուղղված է անձանց նկատմամբ նրանց սեռի, գենդերային ինքնության կամ սեռական կողմնորոշման պատճառով: Բացի այդ, կանանց նկատմամբ ատելության խոսքը կարող է ավելի սուր ձևով օգտագործվել ոչ միայն պարզապես նրանց «ռասայի», կրոնի կամ այլ անհատական հատկանիշների կամ կարգավիճակի հետ կապված, այլև նրանց սեռի և (կամ) գենդերային ինքնության պատճառով:

Անցյալի դասեր

32. Ատելության խոսքը ոչ մի դեպքում չի կարելի համարել մերօրյա խնդիր: Այն եղել է ցեղասպանության հանցագործությունների, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների և պատերազմական հանցագործությունների կարևոր տարրերից մեկը: Այդպիսի հանցագործությունները Եվրոպայի նորագույն պատմության առանձնահատկություններից են: Անցյալում տեղի ունեցածը խիստ նախազգուշացում է անհանդուրժողականության, ատելության և նախապաշարմունքի անխոչընդոտ բարգավաճման վտանգների մասին: Ավելին, դա հանգեցրել է տարբեր հիշատակի օրերի սահմանմանը, ինչպես՝ **Հոլոքոստի գոհերի հիշատակի միջազգային օրը**, որը հռչակվել է ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 2005 թվականի նոյեմբերի 1-ի թիվ 60/7 բանաձևով: Այդուհանդերձ, այդ հիշատակի օրերի խորհուրդը ոչ միայն հիշելն է, այլև նպատակը՝ ապահովել անցյալի դասերի կիրառումը ներկայում: Բացի այդ, ինչպես թիվ 60/7 բանաձևը, այնպես էլ սույն Հանձնարարականը ճանաչում է, որ վտանգը ոչ թե անհանդուրժողականության կոնկրետ մեկ ձևն է, այլ ցանկացած ձև, որով կասկածի տակ է դրվում անխտիր բոլորի կողմից մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների կիրառման հնարավորությունը:

Միավորված ազգերի կազմակերպության պայմանագրերը

33. Թեև հիշելու բարոյական պարտականությունը առիթ է ատելության խոսքի դեմ միջոցներ ձեռնարկելու համար, այդպիսի միջոցների ավելի կոնկրետ պահանջներ կան **Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների միջազգային դաշնագրի 20-րդ հոդվածի 2-րդ կետում** («Ազգային, ռասայական կամ կրոնական ատելության օգտին որևէ ելույթ, որն իրենից ներկայացնում է խտրականության, թշնամանքի կամ բռնության սադրանք, պետք է արգելվի օրենքով») և **Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին միջազգային կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածում** («Մասնակից պետությունները ... (ա) օրենքով պատժելի հանցանք են համարում ռասայական

գերազանցության կամ ռասայական ատելության վրա հիմնված գաղափարների տարածումը, ռասայական խտրականության հրահրումը, ինչպես նաև ցանկացած ռասայի կամ մաշկի այլ գույն կամ էթնիկական այլ ծագում ունեցող անձանց խմբի դեմ ուղղված բռնության գործողությունները կամ դրանց հրահրումը, ինչպես նաև ռասիստական գործունեությանն օգնություն տրամադրելը, ներառյալ՝ նման գործունեության ֆինանսավորումը, (բ) հակաօրինական են հայտարարում և արգելում են այն կազմակերպությունները, ինչպես նաև կազմակերպված և ցանկացած այլ քարոզչական գործունեություն, որոնք խրախուսում և հրահրում են ռասայական խտրականություն, և մասնակցությունը նման կազմակերպություններին կամ գործունեությանը համարում են օրենքով պատժելի հանցագործություն, (գ) պետական իշխանության ազգային կամ տեղական մարմիններին կամ պետական հաստատություններին չեն թույլատրում խրախուսել կամ հրահրել ռասայական խտրականություն»):

34. Այս պահանջների չկատարումը կամ ոչ արդյունավետ կատարումը հանգեցրել է ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտեի և Ռասայական խտրականության վերացման կոմիտեի քննադատությանը նշված պայմանագրերի կողմ պետությունների կողմից ներկայացված պարբերական զեկույցների վերաբերյալ նրանց եզրափակիչ մեկնաբանություններում:
35. Այդուհանդերձ, թեև Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների միջազգային դաշնագրի 20-րդ հոդվածի 2-րդ կետով սահմանված՝ արտահայտման որոշակի ձևերի նկատմամբ նախատեսված են իրավական արգելքներ, Մարդու իրավունքների կոմիտեն շեշտել է, որ դրանք պետք է համադրելի լինեն արտահայտվելու ազատության սահմանափակումների հետ՝ ըստ 19-րդ հոդվածի 3-րդ կետի (*Ընդհանուր մեկնաբանություն թիվ 34, Հոդված 19. Կարծիքի և արտահայտվելու ազատություն, CCPR/C/GC/34, 12 սեպտեմբերի 2011, կետ 50-52*):
36. Միննույն ժամանակ, նշելով, որ «որպես նվազագույն պահանջ և առանց հետագա միջոցներին խոչընդոտելու, ռասայական խտրականության դեմ համապարփակ օրենսդրությունը, ներառյալ՝ քաղաքացիական, վարչական, ինչպես նաև քրեական իրավունքը, բացարձակ անհրաժեշտություն է ռասիստական բնույթի ատելության խոսքի դեմ արդյունավետորեն պայքարելու համար», Ռասայական խտրականության վերացման կոմիտեն շեշտել է, որ «ռասիստական բնույթի ատելության խոսքի արգելքը և արտահայտվելու ազատության ապահովումը պետք է կրեն փոխընդհանուր բնույթ և չդիտարկվեն որպես հակադիր գործոններ, երբ դրանցից մեկի նախապատվությունն ինքնաբերաբար ենթադրում է մյուսի նսեմացում: Հավասարության և խտրականությունից պաշտպանված լինելու իրավունքները և արտահայտվելու ազատության իրավունքը պետք է լիարժեք արտացոլվեն օրենսդրությունում, քաղաքականության մեջ և պրակտիկայում՝ որպես միմյանց փոխամրապնդող իրավունքներ» (*Ընդհանուր մեկնաբանություն թիվ 35, Ռասիստական բնույթի ատելության խոսքի դեմ պայքար, CERD/C/GC/35, 26 սեպտեմբերի 2013, կետ 9 և 45*): Այսպիսով, վերահաստատվում է Կոմիտեի ավելի վաղ հայտարարությունն առ այն, որ «ռասայական գերազանցության կամ ատելության վրա հիմնված բոլոր գաղափարների տարածման արգելումը չի հակասում կարծիքի և արտահայտվելու ազատության իրավունքին», և որ այդ վերջին իրավունքը «ենթադրում է որոշակի պարտականություններ և

պատասխանատվություն, որոնք նախատեսված են Համընդհանուր հռչակագրի 29-րդ հոդվածի 2-րդ կետով, որոնցից հատկապես կարևոր է ռասիստական բնույթի գաղափարներ չտարածելու պարտավորությունը» (Հնդհանուր մեկնաբանություն XV Կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածի մասին, կետ 4):

37. Իր որոշումներում ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտեն ընդունել է, որ Նյուրնբերգի Միջազգային ռազմական տրիբունալի եզրակացությունների և վճիռների վիճարկման համար անձի դատապարտումը համահունչ է արտահայտվելու ազատության իրավունքին, եթե համապատասխան հայտարարություններն իրենց լիարժեք համատեքստով կրում էին հրեատյաց զգացումներ արթնացնելու կամ ամրապնդելու բնույթ¹⁹: Համանմանորեն Կոմիտեն համարել է, որ հրեաների հավատքը և դավանանքը նսեմացնող հայտարարությունների և հրեական հավատք և ծագում ունեցողների նկատմամբ արհամարհանք դրսևորելու վերաբերյալ քրիստոնյաներին ուղղված կոչերի համար դպրոցի ուսուցչին աշխատանքից հեռացնելը եղել է արտահայտվելու ազատության իրավունքի ընդունելի սահմանափակում՝ պաշտպանելով նաև հանրակրթական համակարգում կողմնակալությունից, նախապաշարմունքից և անհանդուրժողականությունից զերծ կրթություն ստանալու իրավունքը²⁰: Այդուհանդերձ, Կոմիտեն անընդունելի է համարել մահմեդականների դեմ ատելության խոսքի հետ կապված արդյունավետ միջոցներ ենթադրաբար չձեռնարկելու վերաբերյալ ներկայացված բողոքը, քանի որ բողոքի հեղինակը չի հիմնավորել, որ ատելության հայտարարություններն իր համար ունեցել են որոշակի հետևանքներ կամ որ այդպիսի հետևանքներն անխուսափելի են եղել, ուստի նա չէր կարող համարվել Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների միջազգային դաշնագրի 20-րդ հոդվածի 2-րդ կետի խախտման գոհ²¹:
38. Ռասայական խտրականության վերացման կոմիտեն հայտնաբերել է Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին միջազգային կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածի խախտումներ այն դեպքում, երբ չի հիմնավորվել, որ հանրային ելույթներում հնչած պնդումները, որոնք պարունակել են ռասայական գերազանցության կամ ատելության վրա

¹⁹ Ֆորիսոնն ընդդեմ Ֆրանսիայի, Հաղորդագրություն թիվ 550/1993, 1996 թվականի նոյեմբերի 8-ի տեսակետներ: Անդրադառնալով այս գործին՝ Մարդու իրավունքների կոմիտեն, այնուամենայնիվ, նշել է, որ «Օրենքները, որոնցով պատմական փաստերի վերաբերյալ կարծիք արտահայտելը համարվում է քրեորեն պատժելի գործողություն, անհամատեղելի են անդամ պետությունների համար Դաշնագրով սահմանված՝ կարծիք ունենալու և արտահայտելու ազատության իրավունքի նկատմամբ հարգանքի պարտավորությունների հետ: Դաշնագիրը լայնորեն չի արգելում սխալ կարծիքի արտահայտումը կամ անցյալի իրադարձությունների թյուր մեկնաբանումը: Կարծիքի ազատության սահմանափակումները որևէ պարագայում չպետք է կիրառվեն, իսկ արտահայտվելու ազատության իրավունքի սահմանափակումները չպետք է դուրս գան 19-րդ հոդվածի 3-րդ կետի կամ 20-րդ հոդվածի պահանջներից» (Հնդհանուր մեկնաբանություն թիվ 34, հոդված 19՝ կարծիքներ ունենալու և դրանք արտահայտելու ազատություն, կետ 49):

²⁰ Ռոսն ընդդեմ Կանադայի, Հաղորդագրություն թիվ 736/1997, 2000 թվականի հոկտեմբերի 18-ի տեսակետներ:

²¹ A W P-ն ընդդեմ Դանիայի, Հաղորդագրություն թիվ 1879/2009, 2013 թվականի նոյեմբերի 1-ի որոշում: Կոմիտեն նաև համարել է, որ հեղինակը չի կարողացել հիմնավորել փաստերը 20-րդ հոդվածի 2-րդ կետով ենթադրյալ խախտման վերաբերյալ «Վասիլյարին ընդդեմ Հունաստանի» գործում, Հաղորդագրություն թիվ 1570/2007, 2009 թվականի մարտի 19-ի տեսակետներ, սակայն Աբդելֆաթա Ամորը, Ահմադ Ամին Ֆաթիալան և Բուզիդ Լազարին չհամընկնող կարծիքներ են հայտնել այդ հարցի շուրջ:

հիմնված գաղափարներ և որոնք առնվազն հրահրել են ռասայական խտրականություն, չեն պաշտպանվել արտահայտվելու ազատության իրավունքով²²: Կոմիտեն նաև գտել է վերոնշյալ դրույթի խախտում, երբ հետաքննություն չի իրականացվել պարզելու, թե արդյոք ռադիոհաղորդման մեջ արված որոշակի հայտարարությունները, որոնցում արվել են ընդհանուր բացասական եզրակացություններ մարդկանց մի ամբողջ խմբի մասին բացառապես նրանց էթնիկ կամ ազգային պատկանելության հիմքով և առանց հաշվի առնելու նրանց կարծիքները, տեսակետները կամ գործողությունները կանանց սեռական օրգանների խեղման թեմայի շուրջ, հանգեցրել է ռասայական խտրականության²³: Բացի այդ, Կոմիտեն գտել է 4-րդ հոդվածի խախտում՝ կապված Գերմանիայում թուրք բնակչության ընդհանրացված բացասական բնութագրերը պատկերող հայտարարությունների, նրանց սոցիալական ապահովության հասանելիությունից զրկելու կոչերի և ներգաղթի ընդհանուր արգելման վերաբերյալ արդյունավետ հետաքննություն իրականացնելու անկարողության հետ, քանի որ համարել է, որ առաջին դեպքում եղել են ռասայական գերազանցության գաղափարներ, իսկ երկրորդ դեպքում՝ ռասայական խտրականության հրահրում²⁴:

Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիա

39. **Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիան** 10-րդ հոդվածով երաշխավորում է արտահայտվելու ազատության իրավունքը, իսկ 14-րդ հոդվածով՝ խտրականության արգելքը կոնվենցիայով սահմանված իրավունքներն ու ազատությունները ապահովելիս: Բացի այդ, կոնվենցիայի Թիվ 12 արձանագրության 1-ին հոդվածով սահմանվում է խտրականության համընդհանուր արգելքը, սակայն այս հոդվածը չի ներառում որևէ դրույթ կոնկրետ ստեղծության խոսքի վերաբերյալ: Այդուհանդերձ, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը (իսկ ավելի վաղ՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական հանձնաժողովը) ստիպված է եղել անդրադառնալ այդ խնդրին որոշակի հայտարարությունների հետ կապված քրեական պատժամիջոցներ և այլ սահմանափակումներ կիրառելու վերաբերյալ բողոքներ քննելիս: Ընդ որում, Դատարանը խնդրո առարկա արտահայտությունները համարել է 10-րդ հոդվածով սահմանված՝ արտահայտվելու ազատության իրավունքի պաշտպանության շրջանակներից լիովին դուրս՝ հիմնվելով 17-րդ հոդվածով սահմանված՝ Եվրոպական կոնվենցիայում շարադրված ցանկացած իրավունքի և ազատության վերացմանն ուղղված գործողությունների կամ գործունեության արգելքի վրա, կամ Դատարանը փորձել է որոշել, թե արդյոք քննարկվող միջոցները կարող էին համարվել այնպիսի սահմանափակում այն իրավունքների և ազատությունների նկատմամբ, որոնք ծառայել են իրավաչափ նպատակի, օրինակ՝ այլոց

²² Օսլոյի հրեական համայնքը և այլոք ընդդեմ Նորվեգիայի, Հաղորդագրություն թիվ 30/2003, 2005 թվականի օգոստոսի 15-ի կարծիք:

²³ Ադանն ընդդեմ Դանիայի, Հաղորդագրություն թիվ 43/2008, 2010 թվականի օգոստոսի 13-ի կարծիք: Հետաքննություն իրականացնելու անկարողությունը համանման գնահատական է ստացել *Գեյլեն ընդդեմ Դանիայի* գործում, Հաղորդագրություն թիվ 34/2004, 2006 թվականի մարտի 6-ի կարծիք, ինչը նշանակում էր 4-րդ հոդվածի խախտում:

²⁴ *TBB-Թուրքական միությունը Բեռլինում/Բրանդենբուրգ ընդդեմ Գերմանիայի*, Հաղորդագրություն թիվ 48/2010, 2013 թվականի փետրվարի 26-ի կարծիք:

իրավունքների պաշտպանությանը, և անհրաժեշտ են եղել ժողովրդավարական հասարակությունում:

40. Առաջին մոտեցումը կարելի է դիտարկել որոշակի էթնիկ կամ կրոնական խմբերի նկատմամբ բռնի հարձակումների²⁵, հրեատյաց հայտարարությունների²⁶, ռասայական առումով խտրական հայտարարությունների տարածման²⁷ և Հոլոքոստի ժխտման²⁸ դեպքերի հետ կապված: Երկրորդ մոտեցումը նկատվել է բռնություն, ատելություն կամ անհանդուրժողականություն ենթադրաբար հրահրող կամ արդարացնող հայտարարությունների դեպքերում: Այդ դեպքերում հատուկ հաշվի են առնվել այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են քաղաքական կամ սոցիալական լարված ֆոնը, բռնության ուղղակի կամ անուղղակի կոչերը կամ բռնության, ատելության կամ անհանդուրժողականության արդարացումը (հատկապես, երբ եղել են անհիմն հայտարարություններ, որոնք հարձակման են ենթարկել կամ բացասական լույսի ներքո են ներկայացրել ամբողջական էթնիկ, կրոնական կամ այլ խմբերի), հայտարարություններ անելու ձևը, ինչպես նաև ուղղակի կամ անուղղակի կերպով վնասակար հետևանքների հանգեցնելու դրանց հնարավորությունը: Բոլոր այդ դեպքերում Եվրոպական դատարանը միշտ դիտարկել է տարբեր գործոնների միջև փոխազդեցությունը, այլ ոչ թե դրանցից միայն մեկը: Այդպիսի գործերը դիտարկելիս Դատարանի համար նույնքան կարևոր է նաև որոշել, թե արդյոք քննարկվող հայտարարությունների վերաբերյալ ձեռնարկված միջոցները եղել են անհամաչափ, և արդյոք հնարավոր էր կիրառել քաղաքացիաիրավական կամ իրավական պաշտպանության այլ միջոցներ²⁹:

²⁵ Տե՛ս օրինակ՝ *Պավել Բվանովն ընդդեմ Ռուսաստանի* (վճիռ), գանգատ թիվ 35222/04, 20 փետրվարի 2007 և *Նորվոլդն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության* (վճիռ), գանգատ թիվ 23131/03, 16 նոյեմբերի 2004:

²⁶ Տե՛ս օրինակ՝ *W P-ն ընդդեմ Լեհաստանի* (վճիռ), գանգատ թիվ 42264/98, 2 սեպտեմբերի 2004 և *ՄՔալա ՄՔալան ընդդեմ Ֆրանսիայի* (վճիռ), գանգատ թիվ 25239/13, 20 հոկտեմբերի 2015:

²⁷ Տե՛ս օրինակ՝ *Քլիմարֆինը և Հաքենբեքն ընդդեմ Նիդեռլանդների* (վճիռ), գանգատ թիվ 8438/78, 11 հոկտեմբերի 1979: Տե՛ս նաև *Յերսիլդն ընդդեմ Դանիայի* [ՄՊ], գանգատ թիվ 15890/89, 23 սեպտեմբերի 1994, կետ 35:

²⁸ Տե՛ս օրինակ՝ *Հոնգիբն ընդդեմ Ավստրիայի* (վճիռ), գանգատ թիվ 25062/94, 18 հոկտեմբերի 1995, *Մարեն ընդդեմ Ֆրանսիայի* (վճիռ), գանգատ թիվ 31159/96, 24 հունիսի 1996, *Լեիդոն և Բգոնին ընդդեմ Ֆրանսիայի* [ՄՊ], գանգատ թիվ 24662/94, 23 սեպտեմբերի 1998, կետ 47, *Գարոդին ընդդեմ Ֆրանսիայի* (վճիռ), գանգատ թիվ 65831/01, 24 հունիսի 2003, *Վիցչն ընդդեմ Գերմանիայի* (վճիռ), գանգատ թիվ 7485/03, 13 դեկտեմբերի 2005 և *ՄՔալա ՄՔալան ընդդեմ Ֆրանսիայի* (վճիռ), գանգատ թիվ 25239/13, 20 հոկտեմբերի 2015: *Փերինչեքն ընդդեմ Շվեյցարիայի* [ՄՊ], գանգատ թիվ 27510/08, 15 հոկտեմբերի 2015, որոնցում Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը գտել է, որ չի եղել ցեղասպանության ժխտումը, որպես այդպիսին, արգելելու միջազգային պարտավորություն, և որ այդպիսի ժխտման համար քրեական գործով դատապարտումն արդարացված չի եղել ատելության կամ անհանդուրժողականության կոչի, բարձր լարվածության համատեքստի կամ որոշակի պատմական ենթատեքստի, կամ ազդակիր համայնքի արժանապատվության վրա նշանակալի ազդեցության բացակայության պայմաններում (կետ 280):

²⁹ Տե՛ս 11-13 ծանոթագրություններում վկայակոչված գործերը, ինչպես նաև *Հենիքեն ընդդեմ Գերմանիայի* (վճիռ), գանգատ թիվ 34889/97, 21 մայիսի 1997, *Բնքալն ընդդեմ Թուրքիայի* [ՄՊ], գանգատ թիվ 22678/93, 9 հունիսի 1998, *Լեիդոն և Բգոնին ընդդեմ ընդդեմ Ֆրանսիայի* [ՄՊ], գանգատ թիվ 24662/94, 23 սեպտեմբերի 1998, *Վիցչն ընդդեմ Գերմանիայի* (վճիռ), գանգատ թիվ 41448/98, 20 ապրիլի 1999, *Կարատասն ընդդեմ Թուրքիայի* [ՄՊ], գանգատ թիվ 23168/94, 8 հուլիսի 1999, *Էրդողդուն և Բնջեն ընդդեմ Թուրքիայի* [ՄՊ], գանգատ թիվ 25067/94, 8 հուլիսի 1999, *Յոզգյուր Գյունդեմն ընդդեմ Թուրքիայի*, գանգատ թիվ 23144/93, 16 մարտի 2000, *Սեներն ընդդեմ Թուրքիայի*, գանգատ թիվ 26680/95, 18 հուլիսի 2000, *Լե Պենն ընդդեմ Ֆրանսիայի* (վճիռ), գանգատ թիվ 55173/00, 10 մայիսի 2001, *Օսմանին ընդդեմ «Մակեդոնիայի նախկին Հարավսլավական Հանրապետության»*, գանգատ թիվ 50841/99, 11 հոկտեմբերի

41. Բացի այդ, Եվրոպական դատարանը ճանաչել է անդամ պետությունների դրական պարտավորությունը՝ պաշտպանելու ատելության խոսքի թիրախ դարձած անձանց՝ այլոց կողմից այդ խոսքի օգտագործման հետևանքով հրահրվող ցանկացած բռնությունից կամ նրանց իրավունքների նկատմամբ ոտնձգությունից³⁰: Ավելին, խտրական վարքագիծը կարող է համարվել 3-րդ հոդվածով նախատեսված՝ անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի արգելքի խախտում, և նման վարքագիծը կարող է համարվել պասիվության, այդ թվում նաև քրեական դրույթներն արդյունավետ չկիրառելու հետևանք Եվրոպական կոնվենցիայով նախատեսված իրավունքների և ազատությունների ոտնահարման դեպքում³¹: Բացի այդ, Եվրոպական դատարանը նաև ընդունել է, որ վիրավորական արտահայտության համար, մասնավորապես՝ բացասական կարծրատիպերի ձևավորման ձևով՝ ուղղված անձանց որոշակի խմբի դեմ, փոխհատուցում չտրամադրելը, կարող է հանգեցնել 8-րդ հոդվածով նախատեսված դրական պարտավորության խախտման՝ կապված այդ խմբի անդամի անձնական կյանքի նկատմամբ հարգանքի իրավունքի ապահովման հետ հաշվի առնելով, որ այդպիսի արտահայտությունը համարժեք է անձի ինքնության նկատմամբ հարձակմանը³²:

Այլ եվրոպական պայմանագրեր

42. **Եվրոպայի խորհրդի** երեք այլ պայմանագրեր մասնավորապես ուղղված են ատելության խոսքի օգտագործմանը:

2001, *Գյունդյուզն ընդդեմ Թուրքիայի* (վճիռ), գանգատ թիվ 59745/97, 13 նոյեմբերի 2003, *Գյունդյուզն ընդդեմ Թուրքիայի*, գանգատ թիվ 35071/97, 4 դեկտեմբերի 2003, *Սերոն ընդդեմ Ֆրանսիայի* (վճիռ), գանգատ թիվ 57383/00, 18 մայիսի 2004, *Մարաշլին ընդդեմ Թուրքիայի*, գանգատ թիվ 40077/98, 9 նոյեմբերի 2004, *Դիչլեն ընդդեմ Թուրքիայի*, գանգատ թիվ 34685/97, 10 նոյեմբերի 2004, *Գյումուշը և այլոք ընդդեմ Թուրքիայի*, գանգատ թիվ 40303/98, 15 մարտի 2005, *Ալինաքն ընդդեմ Թուրքիայի*, գանգատ թիվ 40287/98, 29 մարտի 2005, *Վ.Ա-ն ընդդեմ Թուրքիայի*, գանգատ թիվ 42571/98, 13 սեպտեմբերի 2005, *Հանն ընդդեմ Թուրքիայի*, գանգատ թիվ 50997/99, 13 սեպտեմբերի 2005, *Քոչը և Թամբաշն ընդդեմ Թուրքիայի*, գանգատ թիվ 50934/99, 21 մարտի 2006, *Այդին Թաթլավն ընդդեմ Թուրքիայի*, գանգատ թիվ 50692/99, 2 մայիսի 2006, *Էրբականն ընդդեմ Թուրքիայի*, գանգատ թիվ 59405/00, 6 հուլիսի 2006, *Գյուզելն ընդդեմ Թուրքիայի (Թիվ 2)*, գանգատ թիվ 65849/01, 27 հուլիսի 2006, *Դյուզդյորենն ընդդեմ Թուրքիայի*, գանգատ թիվ 56827/00, 9 նոյեմբերի 2006, *Յարարն ընդդեմ Թուրքիայի*, գանգատ թիվ 57258/00, 19 դեկտեմբերի 2006, *Յուսթունն ընդդեմ Թուրքիայի*, գանգատ թիվ 37685/02, 10 մայիսի 2007, *Բիրդալն ընդդեմ Թուրքիայի*, գանգատ թիվ 53047/99, 2 հոկտեմբերի 2007, *Nur Radyo Ve Televizyon Yayincılığı A.Ş.-ն ընդդեմ Թուրքիայի* (վճիռ), գանգատ թիվ 6587/03, 27 նոյեմբերի 2007, *Դեմիրելը և Աթեսն ընդդեմ Թուրքիայի*, գանգատ թիվ 10037/03, 29 նոյեմբերի 2007, *Özgür Radyo-Ses Radyo Televizyon Yayın Yapım Ve Tanıtım A.Ş.-ն ընդդեմ Թուրքիայի*, գանգատ թիվ 11369/03, 14 դեկտեմբերի 2007, *Սուլան և այլոք ընդդեմ Ֆրանսիայի*, գանգատ թիվ 15958/03, 10 հուլիսի 2008, *Բալսիտե-Լիդելկիենենն ընդդեմ Լիտվայի*, գանգատ թիվ 72596/01, 4 նոյեմբերի 2008, *Լեթոյն ընդդեմ Ֆրանսիայի*, գանգատ թիվ 36109/03, 2 հոկտեմբերի 2008, *Օզերն ընդդեմ Թուրքիայի*, գանգատ թիվ 871/08, 26 հունվարի 2010, *Վիլենն ընդդեմ Ֆրանսիայի*, գանգատ թիվ 10883/05, 16 հուլիսի 2009, *Դինքն ընդդեմ Թուրքիայի*, գանգատ թիվ 2668/07, 14 սեպտեմբերի 2010, *Փերինյեքն ընդդեմ Շվեյցարիայի* [ՄՊ], գանգատ թիվ 27510/08, 15 հոկտեմբերի 2015:

³⁰ Տե՛ս օրինակ՝ *Ուրանիո Տոքսոն և այլոք ընդդեմ Հունաստանի*, գանգատ թիվ 74989/01, 20 հոկտեմբերի 2005, *Բեդելուրին և այլոք ընդդեմ Վրաստանի*, գանգատ թիվ 28490/02, 7 հոկտեմբերի 2014, *Կարասանդեզն ընդդեմ Բուլղարիայի*, գանգատ թիվ 30587/13, 24 փետրվարի 2015 և *Բդենթոբան և այլոք ընդդեմ Վրաստանի*, գանգատ թիվ 73235/12, 12 մայիսի 2015:

³¹ Տե՛ս օրինակ՝ *Օփուզն ընդդեմ Թուրքիայի*, գանգատ թիվ 33401/02, 9 հունիսի 2009:

³² *Աքսուն ընդդեմ Թուրքիայի* [ՄՊ], գանգատ թիվ 4149/04, 15 մարտի 2012: Տե՛ս նաև *Սաենտոլոզիայի եկեղեցին ընդդեմ Շվեդիայի* (վճիռ), գանգատ թիվ 8282/78, 14 հուլիսի 1980:

43. Այսպես, **Կիբեռհանցագործությունների մասին կոնվենցիայի լրացուցիչ արձանագրությունում**, որը վերաբերում է համակարգչային համակարգերի միջոցով կատարվող ռասիստական և այլատյացության բնույթի գործողությունների քրեականացմանը, անդամ պետություններից պահանջվում է ընդունել օրենսդրական և այլ միջոցներ, որոնք անհրաժեշտ են՝ սահմանելու քրեական պատասխանատվություն համակարգչային համակարգերի միջոցով ռասիստական և այլատյացության բնույթի նյութերի տարածման, ինչպես նաև ռասիզմի և այլատյացության հողի վրա սպառնալիքների և վիրավորանքների արտահայտման և ցեղասպանության հանցագործությունների կամ մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների ժխտման, չափազանց նսեմացման կամ արդարացման նպատակով համակարգչային համակարգերի օգտագործման համար:
44. Բացի այդ, **Անդրսահմանային հեռուստատեսության մասին եվրոպական կոնվենցիայով** պահանջվում է, որ ծրագրային ծառայությունները չօգտագործվեն ռասայական ատելություն սերմանելու համար: Ի հավելումն, **Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայում** նշվում են կանանց նկատմամբ բռնության ձևերը, որոնք կարող են նաև լինել առցանց/անցանց սեքսիստական ատելության խոսքի դրսևորումներ՝ սեռական հետապնդում (Հոդված 40) և հետամտում (Հոդված 34), և պահանջվում են անդամ պետություններից ձեռնարկել անհրաժեշտ օրենսդրական կամ այլ միջոցներ:

Եվրոպական և միջազգային այլ չափորոշիչներ

45. Բացի վերոնշյալ պայմանագրերով նախատեսված հատուկ պարտավորություններից, որոնք պահանջում կամ թույլատրում են որոշակի բնույթի կամ որոշակի համատեքստերում ատելության խոսքի օգտագործման դեմ միջոցների ձեռնարկում, գոյություն ունեն այլ **եվրոպական և միջազգային չափորոշիչներ**, որոնք վերաբերում են այդ միջոցների ձեռնարկմանը: Դրանք ներառում են Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի հանձնարարականները, Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի առաջարկությունները և բանաձևերը, «Ժողովրդավարություն իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողովի (Վենետիկի հանձնաժողովի) զեկույցը, Եվրոպական միության երկու փաստաթղթեր՝ *2001 թվականի սեպտեմբերին ընդունված Դուրբանի հռչակագիրը և գործողությունների ծրագիրը և 2009 թվականի ապրիլին Դուրբանի վերանայման համաժողովի արդյունքներն ամփոփող փաստաթուղթը* և 2012 թվականի հոկտեմբերի 5-ի Ռաբաթի Գործողությունների ծրագիրը ազգային, ռասայական կամ կրոնական ատելության քարոզչության արգելման վերաբերյալ, որը հանդիսանում է խտրականության, թշնամանքի կամ բռնության հրահրում, ինչպես նաև ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեային և Մարդու իրավունքների խորհրդին ՄԱԿ-ի հատուկ զեկուցողների կողմից ներկայացվող զեկույցները ռասիզմի ժամանակակից ձևերի, ռասայական խտրականության, այլատյացության և դրա հետ կապված անհանդուրժողականության, փոքրամասնությունների խնդիրների և կարծիք ունենալու և արտահայտվելու ազատության իրավունքի պաշտպանության վերաբերյալ, ինչպես նաև ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների գերագույն հանձնակատարի զեկույցները:

46. **Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի մի շարք հանձնարարականներ և Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի մի շարք առաջարկություններ և բանաձևեր** անդրադարձել են ատելության խոսքի տարբեր դրսևորումներին, որոնցից են՝ ագրեսիվ ազգայնականությունը, ծայրահեղականությունը, նեոնացիզմը, էթնոցենտրիզմը և ռասայական ատելությունը: Մյուսները սևեռվել են ատելության խոսքի այն ձևերին, որոնք ուղղված են անձանց առանձին խմբերին և վերաբերում են այնպիսի դրսևորումների, ինչպիսիք են հակազնչուականությունը, հրեատյացությունը, այլատյացությունը, իսլամաֆոբիան, հոմո/տրանսֆոբիան, միգրանտի կարգավիճակը և կրոնական պատկանելությանը: Որոշ այլ փաստաթղթեր անդրադարձել են ատելության խոսքի օգտագործմանը կոնկրետ համատեքստերում, մասնավորապես՝ կիբեռտարածությունում, առցանց լրատվամիջոցներում, քաղաքական դիսկուրսում և տեսախաղերում:
47. Ատելության խոսքի վերաբերյալ Նախարարների կոմիտեի թիվ R (97) 20 հանձնարարականում այս եզրույթի սահմանումը ներառում է «արտահայտման բոլոր ձևերը, որոնք տարածում, հրահրում, խթանում կամ արդարացնում են ռասայական խտրականությունը, այլատյացությունը, հրեատյացությունը կամ ատելության այլ ձևերը՝ հիմնված անհանդուրժողականության վրա, ներառյալ՝ ագրեսիվ ազգայնականությամբ և էթնոցենտրիզմով, փոքրամասնությունների, ներգաղթյալների և ներգաղթյալ ծագում ունեցող անձանց նկատմամբ խտրականությամբ և թշնամանքով արտահայտված անհանդուրժողականությունը»: Առաջարկվում է, որ ատելության խոսքի դեմ պայքարում անդամ պետությունների օրենսդրությունը և պրակտիկան առաջնորդվեն մի շարք սկզբունքներով: Նմանապես, այլ առաջարկություններ և բանաձևեր պահանջում են ընդունել տարբեր վարչական, քաղաքացիական և քրեական պատասխանատվության միջոցներ՝ ատելության խոսքի դեմ պայքարելու նպատակով՝ միաժամանակ հարգելով արտահայտվելու ազատության իրավունքը: Բացի այդ, դրանցում արտահայտվում են հանդուրժողականության մշակույթը խթանելու ձգտում՝ այս առումով շեշտելով տարբեր լրատվամիջոցների դերը³³:
48. **Վենետիկի հանձնաժողովի զեկույցում** հատուկ մտահոգություն է արտահայտվել կրոնական ատելություն հրահրելու կապակցությամբ³⁴: Չեկույցում ուսումնասիրվում է աստվածանարգության, կրոնական վիրավորանքի և կրոնական ատելություն հրահրելու մասին եվրոպական օրենսդրությունը և եզրակացվում, որ ատելության հրահրումը, ներառյալ՝ կրոնական ատելության հրահրումը պետք է ենթարկվի քրեական պատժամիջոցների, և որ նպատակահարմար է ունենալ դիտավորության կամ հանցավոր անփութության հստակ պահանջ: Չեկույցում նաև եզրակացվել է, որ անհրաժեշտ կամ ցանկալի չէ կրոնական վիրավորանքը, այսինքն՝ պարզապես կրոնական զգացումները վիրավորելը, որը չի պարունակում ատելության հրահրումը՝ որպես կարևոր տարր, սահմանել

³³ Տե՛ս Հավելվածը, տարբեր առաջարկությունների և բանաձևերի ցանկ:

³⁴ *Արտահայտվելու ազատության և կրոնի ազատության միջև հարաբերությունների մասին զեկույց. աստվածանարգության, կրոնական վիրավորանքների և կրոնական ատելության հրահրման կարգավորման և պատասխանատվության կանչելու խնդիր*, CDL-AD (2008) 026, 23 հոկտեմբերի 2008:

որպես հանցագործություն: Բացի այդ, զեկույցում եզրակացվել է, որ աստվածանարգության հանցագործությունը պետք է վերացվի և չվերագործարկվի:

49. Ատելության խոսքի հետ կապված **Եվրոպական միության երկու փաստաթղթեր են** Եվրոպական միության խորհրդի 2008/913/JHA շրջանակային որոշումը՝ ընդունված 2008 թվականի նոյեմբերի 28-ին՝ քրեական իրավունքի միջոցով ռասիզմի և այլատյացության որոշակի ձևերի և արտահայտությունների դեմ պայքարի մասին (Շրջանակային որոշում) և Եվրախորհրդարանի և ԵՄ խորհրդի 2010/13/ԵՄ դիրեկտիվը՝ ընդունված 2010 թվականի մարտի 10-ին՝ տեսալսողական մեդիա ծառայությունների մատուցման վերաբերյալ ԵՄ անդամ պետություններում գործող օրենսդրական, կարգավորիչ կամ վարչական որոշ դրույթների համակարգման մասին (Տեսալսողական մեդիա ծառայությունների դիրեկտիվ):
50. **Շրջանակային որոշման** մեջ նշվում է, որ «ռասիզմը և այլատյացությունը ազատության սկզբունքի, ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների նկատմամբ հարգանքի և իրավունքի գերակայության ուղղակի խախտումներ են, սկզբունքներ, որոնց վրա հիմնված է Եվրոպական միությունը և որոնք ընդհանուր են անդամ պետությունների համար»: Թեև ընդունելով, որ ռասիզմի և այլատյացության դեմ պայքարը պահանջում է տարբեր միջոցներ համապարփակ հարթակի շրջանակում և կարող է չսահմանափակվել քրեական գործերով, սակայն այն միջոցները, որոնք անդամ պետությունները պետք է ձեռնարկեն Շրջանակային որոշման համաձայն, սահմանափակվում են ռասիզմի և այլատյացության հատկապես ծանր ձևերի դեմ պայքարի քրեական պատժամիջոցների կիրառմամբ: Ուստի Շրջանակային որոշմամբ պահանջվում է, որ բռնության կամ ատելության հրապարակային հրահրումը՝ ուղղված մի խումբ անձանց կամ այդ խմբի որևէ անդամի դեմ ռասայի, մաշկի գույնի, կրոնի, ծագման, ազգային կամ էթնիկ պատկանելության հիմքով, պետք է օրենքով պատժվի, երբ այդպիսի վարքագիծը դիտավորությամբ է կատարված: Նմանապես՝ օրենքը պետք է նախատեսի պատիժ մի խումբ անձանց կամ այդ խմբի որևէ անդամի դեմ ուղղված ցեղասպանության հանցագործությունների, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների և պատերազմական հանցագործությունների միտումնավոր արդարացման, ժխտման կամ չափազանց նսեմացման համար, երբ դա իրականացվում է այնպես, որ մեծ հավանականությամբ կարող է հրահրել բռնություն կամ ատելություն տվյալ խմբի կամ դրա որևէ անդամի նկատմամբ: Մինևույն ժամանակ, Շրջանակային որոշման մեջ հստակեցվում է, որ այն չի պահանջում ձեռնարկել հավաքների ազատության և արտահայտվելու ազատության հիմնարար սկզբունքներին հակասող միջոցներ:
51. **Տեսալսողական մեդիա ծառայությունների դիրեկտիվը** պահանջում է անդամ պետություններից ապահովել, որ մեդիա ծառայություններ մատուցողների կողմից տրամադրվող ծառայությունները չպարունակեն ռասայի, սեռի, կրոնի կամ ազգության հիմքով ատելության հրահրման որևէ տարր: Բացի այդ, անդամ պետությունները պետք է ապահովեն, որ մեդիա ծառայություններ մատուցողները կատարեն այն պահանջը, որ տեսալսողական առևտրային հաղորդակցությունները կասկածի տակ չդնեն մարդկային արժանապատվության նկատմամբ հարգանքը և չներառեն կամ

չիթանեն սեռի, ռասայական կամ էթնիկ պատկանելության, ազգության, կրոնի կամ դավանանքի, հաշմանդամության, տարիքի կամ սեռական կողմնորոշման հիմքով որևէ խտրականություն:

52. Ռասիզմի, ռասայական խտրականության, այլատյացության և դրանց հետ կապված անհանդուրժողականության դեմ համաշխարհային համաժողովը, որը հրավիրվել էր 2001 թվականին ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի կողմից³⁵, ընդունել է **Ղուրբանի հռչակագիրը և գործողությունների ծրագիրը**: Այն հաստատել է, որ ռասիզմը, ռասայական խտրականությունը, այլատյացությունը և դրանց հետ կապված անհանդուրժողականությունը նշանակում են Միավորված ազգերի կազմակերպության կանոնադրության նպատակների և սկզբունքների ժխտում, և ընդունել է, որ բոլորի, հատկապես բոլոր մակարդակներում պետական մարմինների և քաղաքական գործիչների կողմից անհանդուրժողականության այս բոլոր ձևերի դեմ պայքարելու և դրանք դատապարտելու անկարողությունը դրանց պահպանմանը նպաստող գործոն է: Հռչակագիրը կոչ է անում որդեգրել օրենսդրական, դատական, կարգավորիչ և վարչական, ինչպեսև ինքնակարգավորման ծավալուն միջոցներ՝ ռասիզմի, ռասայական խտրականության, այլատյացության և դրանց հետ կապված անհանդուրժողականության կանխարգելման և այդ երևույթներից պաշտպանության, ինչպես նաև հարգանքի և հանդուրժողականության խթանման նպատակով: Մասնավորապես՝ այն կոչ է անում պետություններին «կիրառել իրավական պատժամիջոցներ՝ հիմնվելով մարդու իրավունքների պաշտպանության համապատասխան միջազգային իրավունքի վրա՝ տեղեկատվական և հաղորդակցական նոր տեխնոլոգիաների, այդ թվում՝ համացանցի միջոցով ռասայական ատելության հրահրման դեպքում»³⁶, և խրախուսում է դատապարտել և ակտիվորեն կանխել զանգվածային հաղորդակցության բոլոր միջոցներով ռասիստական և այլատյացության ուղերձների հաղորումը³⁷:
53. **Ղուրբանի վերանայման համաժողովը** գումարվել է ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի կողմից³⁸՝ Համաշխարհային համաժողովի ընթացքում սահմանված նպատակների իրականացման առաջընթացի քննարկման համար: Համաժողովի **արդյունքների ամփոփիչ փաստաթղթով** մտահոգություն է արտահայտվում ատելություն հրահրող գործողությունների թվի աճի վերաբերյալ, որոնք ուղղված են եղել ռասայական ու կրոնական համայնքների և ռասայական ու կրոնական փոքրամասնություններին պատկանող անձանց դեմ և հանգեցրել են այդ խմբերի և անձանց համար ծանր հետևանքների՝ տպագիր, տեսալսողական, էլեկտրոնային լրատվամիջոցների կամ որևէ այլ միջոցի օգտագործման եղանակով և ամենատարբեր աղբյուրներից ծագող: Ամփոփիչ փաստաթղթով ընդունվում է, որ «ինչպես սահմանված է Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների միջազգային դաշնագրի 20-րդ հոդվածով, անհրաժեշտ է լիարժեք և արդյունավետ կերպով արգելել ազգային, ռասայական կամ կրոնական ատելության օգտին որևէ ելույթ, որն իրենից ներկայացնում է խտրականության, թշնամանքի կամ բռնության հրահրում,

³⁵ Համաձայն 52/111 բանաձևի, 18 փետրվարի 1998:

³⁶ Կետ 145:

³⁷ Կետ 147(դ):

³⁸ Համաձայն 61/149 բանաձևի, 19 դեկտեմբերի 2006:

և այդ արգելքն իրականացնել բոլոր անհրաժեշտ օրենսդրական, քաղաքական և դատական միջոցներով³⁹»: Փաստաթուղթը նաև պետություններին հորդորում է պայքարել ոչ քաղաքացի անձանց նկատմամբ շարունակական այլատյաց վերաբերմունքի և բացասական կարծրատիպերի ձևավորման դեմ, այդ թվում՝ քաղաքական գործիչների, իրավապահ մարմինների և ներգաղթի հարցերով զբաղվող մարմինների ներկայացուցիչների կողմից, ինչպես նաև լրատվամիջոցներում⁴⁰: Բացի այդ, այն հորդորում է պետություններին պատժել նեոնացիստական, նեոֆաշիստական և այլ բռնի ազգայնական գաղափարախոսությունների վրա հիմնված խմբերի բռնի, ռասիստական և այլատյացության բնույթի գործողությունները, կոչ է անում այդ խմբերին հայտարարել օրենքից դուրս և արգելել բոլոր կազմակերպությունները, որոնք հիմնված են մեկ ռասայի կամ մեկ մաշկի գույնի կամ էթնիկ ծագման անձանց խմբի գերազանցության գաղափարների կամ տեսությունների վրա, կամ որոնք փորձում են արդարացնել կամ խթանել ազգային, ռասայական և կրոնական ատելությունը և խտրականությունը ցանկացած ձևով, և գործադրել անհապաղ և դրական միջոցներ՝ արմատախիլ անելու այդպիսի խտրականության հրահրման ցանկացած փորձ⁴¹:

54. **Ռասիզմի ժամանակակից ձևերի, ռասայական խտրականության, այլատյացության և դրանց հետ կապված անհանդուրժողականության հարցերով Հատուկ զեկուցողը** շեշտել է ցանկացած ռազմավարությունում օրենսդրական միջոցների կարևորությունը, որոնք ուղղված են համացանցում և սոցիալական ցանցերում ռասիզմի, էթնիկական և այլատյացության դեմ պայքարին և դրա կանխարգելմանը, այդպիսով կոչ անելով պետություններին, որոնք դեռ չեն ընդունել համապատասխան օրենսդրություն, մտածել այդ քայլի մասին: Միննույն ժամանակ, Հատուկ զեկուցողը նաև կարևորել է մասնավոր հատվածի և կրթության դերը ռասիզմի և ռասայական ատելության հրահրման մարտահրավերների դեմ պայքարում: Բացի այդ, Հատուկ զեկուցողն ընդգծել է ծայրահեղական քաղաքական կուսակցություններին, շարժումներին և խմբերին հակազդելու, ինչպես նաև սպորտային միջոցառումների ժամանակ ռասիստական և այլատյացության միջադեպերի կանխարգելմանն ուղղված միջոցները ուժեղացնելու անհրաժեշտությունը⁴²:
55. Բացի այդ, **Փոքրամասնությունների հարցերով Հատուկ զեկուցողը** հրապարակել է զեկույց լրատվամիջոցներում փոքրամասնությունների նկատմամբ ատելության խոսք և ատելություն հրահրող խոսքի վերաբերյալ: Այդ զեկույցում նշվում է, որ անհրաժեշտ է ավելի լավ հասկանալ ատելության արմատական պատճառները, ընդ որում, ընդգծվում է մեծամասնություն կազմող համայնքների ներգրավման կարևորությունը՝ միանալու մարզինալ և անապահով փոքրամասնություններին բոլորի համար մարդու իրավունքների, հավասարության և մարդկային արժանապատվության ապահովման պահանջների հարցում: Հատուկ զեկուցողը կոչ է արել ընդունել օրենքներ, որոնք կարգելեն ազգային,

³⁹ 24 ապրիլի 2009, կետ 69:

⁴⁰ Նույն տեղում, կետ 75:

⁴¹ Նույն տեղում, կետ 60 և 99:

⁴² Տե՛ս օրինակ՝ հետևյալ զեկույցները՝ A/HRC/26/50, 10 ապրիլի 2014, A/HRC/26/49, 6 մայիսի 2014 և A/HRC/29/47, 13 ապրիլի 2015:

ռասայական կամ կրոնական ատելության օգտին ելույթները, ինչը հանդիսանում է խտրականության, թշնամանքի կամ բռնության հրահրում՝ միաժամանակ լիարժեք հարգելով արտահայտվելու ազատության իրավունքը: Բացի այդ, Հատուկ զեկուցողը կոչ է արել ընդունել Ռաբաթի գործողությունների պլանը⁴³ ատելության խոսքի վերաբերյալ ներպետական իրավական շրջանակի կիրառման կամ վերանայման դեպքում: Ձեկույցում շեշտվում է, որ ժողովրդավարական քաղաքական կուսակցությունները պետք է գտնեն արդյունավետ գործիքներ և բնակչության լայն զանգվածներ ներառող ռազմավարություններ՝ ծայրահեղական ուժերի և կուսակցությունների կողմից տարածվող ատելության ուղերձներին հակակշռելու համար:

56. Հատուկ զեկուցողը կարևորել է լրատվամիջոցների կողմից էթիկական լրագրության բարձրագույն չափանիշների պահպանումը, անձանց և խմբերի վերաբերյալ բացասական կարծրատիպերի ձևավորումից խուսափումը և փաստական ու անկողմնակալ լրատվության տրամադրումը: Ձեկույցում խրախուսվում է ներպետական անկախ կարգավորող մարմինների ստեղծումը՝ ներառելով փոքրամասնությունների ներկայացուցիչներ, որոնք կունենան լրատվամիջոցներում ատելության խոսքի մշտադիտարկման, ատելության խոսքի հարցով հանրային հաղորդումների ստացման, բողոքների ստացման և սատարման և առաջարկությունների ներկայացման հնարավորություն: Ձեկույցում նաև նշվում է, որ համացանցային ծառայություններ մատուցողները պետք է մշակեն և ներդնեն ծառայության մանրամասն պայմաններ, ատելության խոսքի և հրահրման հետ կապված արգելված բովանդակության նախապես ծանուցմամբ հեռացման հրահանգներ և ընթացակարգեր՝ միջազգային օրենսդրությանը և միջազգային չափորոշիչներին համահունչ, և ապահովեն այդ քաղաքականության թափանցիկ իրականացում: Բացի այդ, զեկույցում շեշտվել է կրթության և ուսուցման անհրաժեշտությունը, մասնավորապես՝ մեդիագրագիտության կարևոր գործառնությունների ներառումը դպրոցական ուսումնական ծրագրերի բոլոր փուլերում՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով առցանց միջավայրին: Դա դիտարկվել է որպես երիտասարդներին և չափահասներին պատշաճ գործիքներ և ռեսուրսներ տրամադրելու կարևոր պայման՝ քննադատական մտածողություն զարգացնելու և լրատվամիջոցների տրամադրած տեղեկությունների ճշգրտությունը, օբյեկտիվությունը և ազդեցությունը կասկածի տակ դնելու համար⁴⁴:

57. Ատելության խոսքի հետ կապված մտահոգություն եղել է նաև **Կարծիք ունենալու և արտահայտվելու ազատության իրավունքի խթանման և պաշտպանության հարցերով Հատուկ զեկուցողի** համապատասխան զեկույցի ուշադրության կենտրոնում⁴⁵: Ձեկույցում ընդունվում է, որ արտահայտվելու ազատության իրավունքը կարող է և պետք է սահմանափակվի ծայրահեղ դեպքերում, ինչպիսիք են ցեղասպանության հրահրումը և ատելության հրահրումը՝ միջազգային նորմերին և սկզբունքներին համապատասխան: Սակայն զեկույցում նաև շեշտվել է, որ

⁴³ Տե՛ս ստորև կետ 59:

⁴⁴ Տե՛ս A/HRC/28/64, 5 հունվարի 2015:

⁴⁵ A/67/357, 7 սեպտեմբերի 2012:

այդ իրավունքը նպաստում է կանխակալության հետևանքով վնասների բացահայտմանը, բացասական կարծրատիպերի ձևավորման դեմ պայքարին, այլընտրանքային տեսակետների և հակափաստարկների առաջադրմանը, ինչպես նաև հարգանքի և փոխըմբռնման մթնոլորտի ստեղծմանը աշխարհի ժողովուրդների և համայնքների միջև: Այդպիսով, Հատուկ զեկուցողը շեշտել է, որ դատական մարմինները պետք է զգուշորեն մեկնաբանեն և կիրառեն ատելության խոսքի դեմ պայքարի վերաբերյալ օրենքները, որպեսզի դրանց կիրառումն անհարկի չսահմանափակի արտահայտվելու ազատության իրավունքը⁴⁶: Բացի այդ, Հատուկ զեկուցողն ընդգծել է, որ այդպիսի օրենքների անհրաժեշտությունը պետք է լրացվի մտածելակերպում, ընկալումներում և դիսկուրսում իրական փոփոխություններին ուղղված քաղաքական միջոցների լայն փաթեթով: Ատելության խոսքի վերաբերյալ օրենքների ցանկացած չարաշահում կանխելու համար Հատուկ զեկուցողն առաջարկել է, որ ատելության հրահրման միայն լուրջ և ծայրահեղ դեպքերը, որոնք բնութագրվում են ծանրությամբ, դիտավորության առկայությամբ, բովանդակությամբ, ծավալներով, վնաս հասցնելու հավանականությամբ, անխուսափելիությամբ և ենթատեքստով, նախատեսվեն որպես քրեական հանցագործություններ և արգելվեն⁴⁷:

58. Անձանց նկատմամբ սեռական կողմնորոշման և գենդերային ինքնության հիմքով խտրականության և բռնության մասին զեկույցում **ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների գերագույն հանձնակատարի գրասենյակը** սահմանել է տարբեր միջոցներ, որոնք պետություններին առաջարկվում են այդ բռնությանը հակազդելու նպատակով: Առաջարկություններից մեկը սեռական կողմնորոշման և գենդերային ինքնության հիմքով ատելության և բռնության հրահրումն արգելելն է և դրա հետ կապված ատելության խոսքն օգտագործող անձանց պատասխանատվության կանչելը⁴⁸:
59. **Ռաբաթի գործողությունների ծրագրի** ընդունումը ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների գերագույն հանձնակատարի գրասենյակի նախաձեռնած միջոցառումների գագաթնակետն էր «ազգային և տարածաշրջանային մակարդակներում խտրականության, թշնամանքի կամ բռնության հրահրում պարունակող ազգային, ռասայական կամ կրոնական ատելության քարոզչության մասին օրենսդրության, իրավագիտության և քաղաքականության իրականացման համապարփակ գնահատում կատարելու առումով՝ միաժամանակ խրախուսելով արտահայտվելու ազատության իրավունքի նկատմամբ լիարժեք հարգանքը, ինչպես նախատեսված է մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքով»⁴⁹: Ռաբաթի պլանով առաջարկվում է հստակ տարանջատել՝ (ա) հայտարարություն, որը քրեորեն պատժելի իրավախախտում է, (բ) հայտարարություն, որը քրեորեն պատժելի չէ, սակայն կարող է հանգեցնել քաղաքացիական հայցի կամ վարչական պատժամիջոցների կիրառման և (գ) հայտարարություն, որը չի ենթադրում վերոնշյալ պատժամիջոցներից

⁴⁶ Նույն տեղում, կետ 76:

⁴⁷ Նույն տեղում:

⁴⁸ A/HRC/29/23, 4 մայիսի 2015, կետ 78:

⁴⁹ Միավորված ազգերի կազմակերպության Մարդու իրավունքների գերագույն հանձնակատարի զեկույցը ազգային, ռասայական կամ կրոնական ատելության հրահրումն արգելելու վերաբերյալ փորձագիտական աշխատառնությունների մասին, A/HRC/22/17/Add.4, 11 հունվարի 2013, կետ 6:

որևէ մեկը, սակայն մտահոգություն է առաջացնում հանդուրժողականության, քաղաքակրթության և այլոց իրավունքների նկատմամբ հարգանքի առումով⁵⁰: Այդ կապակցությամբ Օրագրում ուշադրություն է դարձվում վեց բաղադրիչից բաղկացած շեմային թեստին այն հայտարարությունների համար, որոնք պետք է որակել որպես քրեական հանցագործություններ, մասնավորապես՝ հայտարարության դիտարկումը՝ ըստ կոնկրետ համատեքստի, արտահայտող անձի, մտադրության, բովանդակության և ձևի, խոսքի գործողության տարածման և հավանականության աստիճանը (ներառյալ՝ անխուսափելիությունը)⁵¹: Բացի այդ, այլ առաջարկությունների թվում են բացասական կարծրատիպերի ձևավորման և խտրականության դեմ պայքարին, միջմշակութային փոխըմբռնման խթանմանը, ատելության հրահրման վերաբերյալ բողոքների քննությանը և տվյալների համակարգված հավաքագրման երաշխավորմանն ուղղված ջանքերը⁵²:

ՌԱԵՀ-ի չափորոշիչները

60. **ՌԱԵՀ-ի նախորդ ԸՔՀ-ները** ատելության խոսքի վերաբերյալ՝
- լրատվամիջոցների և գովազդի ոլորտի մասնագետների շրջանում քննարկումների խրախուսում այն մասին, թե ինչ լույսի ներքո են նրանք ներկայացնում իսլամը և մահմեդական համայնքները, և այս առումով նրանց պատասխանատվության մասին՝ կանխակալ և կողմնակալ տեղեկատվության հետագա տարածումից խուսափելու նպատակով⁵³,
 - ռասիստական, այլատյացության և հրեատյացության նպատակներով համացանցի օգտագործման դեմ միջոցների ձեռնարկում⁵⁴,
 - հրեատյացության բոլոր դրսևորումների դեմ պայքարի բոլոր անհրաժեշտ միջոցների ձեռնարկում, ներառյալ՝ ռասիզմի դեմ պայքարի ոլորտի քրեական օրենսդրության մեջ հրեատյացության վերաբերյալ դրույթների ներառման երաշխավորում⁵⁵,
 - դպրոցում ռասիզմի և ռասայական խտրականության դեմ պայքարի միջոցների ձեռնարկում⁵⁶,
 - հակազնչուականության և ռոմա/գնչուների նկատմամբ խտրականության դեմ պայքարի միջոցների ձեռնարկում⁵⁷,
 - ատելության խոսքի որոշակի ձևերի քրեականացում⁵⁸:

⁵⁰ Նույն տեղում, կետ 12:

⁵¹ Նույն տեղում, Հավելված, կետ 29:

⁵² Նույն տեղում, Հավելված, կետ 42-47:

⁵³ Թիվ 5 ԸՔՀ, *Մահմեդականների նկատմամբ անհանդուրժողականության և խտրականության դեմ պայքար*:

⁵⁴ Թիվ 6 ԸՔՀ, *Բնտերնետի միջոցով ռասիստական, այլատյացության և հրեատյացության նյութերի տարածման դեմ պայքար*:

⁵⁵ Թիվ 9 ԸՔՀ, *Հրեատյացության դեմ պայքար*:

⁵⁶ Թիվ 10 ԸՔՀ, *Ռասիզմի և ռասայական խտրականության դեմ պայքար դպրոցում և դպրոցական կրթության միջոցով*:

⁵⁷ Թիվ 13 ԸՔՀ, *Հակազնչուականության և ռոմա/գնչուների նկատմամբ խտրականության դեմ պայքար*:

⁵⁸ Թիվ 7 ԸՔՀ, *Ռասիզմի և ռասայական խտրականության դեմ պայքարի ներպետական օրենսդրություն*:

61. Ընդհանուր քաղաքականության թիվ 7 հանձնարարականն առաջարկում է քրեականացնել հետևյալ գործողությունները՝
- բռնության, ատելության կամ խտրականության դիտավորյալ հրապարակային հրահրումը անձի կամ անձանց խմբի նկատմամբ՝ նրա(նց) «ռասայի», մաշկի գույնի, ազգային/էթնիկ պատկանելության, քաղաքացիության, կրոնի կամ լեզվի հիմքով,
 - դիտավորյալ հրապարակային վիրավորանքները և զրպարտանքը անձի կամ խմբի նկատմամբ, դիտավորյալ սպառնալիքները նրանց նկատմամբ, ռասիստական նպատակներով գաղափարախոսության հրապարակային արտահայտումը, որը հավակնում է գերազանցության կամ արժեզրկում կամ նսեմացնում է անձանց խումբը, ի թիվս այլնի նաև «ռասայի», մաշկի գույնի, ազգային/էթնիկ պատկանելության, քաղաքացիության, կրոնի կամ լեզվի հիմքով,
 - ռասիստական նպատակներով ցեղասպանության հանցագործությունների, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների կամ պատերազմական հանցագործությունների հրապարակային ժխտումը, նսեմացումը, հիմնավորումը կամ արդարացումը⁵⁹:

Կիրառման հետ կապված մտահոգություններ

62. Այսպիսով, մարդու իրավունքների միջազգային և ներպետական օրենսդրության համար առկա է ասելության խոսքի օգտագործման սահմանափակումներ ներառելու հստակ հիմնավորում: Այնուամենայնիվ, այդ ոլորտում պետությունների պարտավորությունների կատարման վերահսկման համար պատասխանատու մարմինները մտահոգություն են հայտնում, որ այդպիսի սահմանափակումները կարող են օգտագործվել ոչ իրավաչափորեն՝ հետապնդելով **փոքրամասնություններին լռեցնելու և քննադատությունը, քաղաքական ընդդիմությունը և կրոնական համոզմունքները ճնշելու** նպատակ:
63. Օրինակ՝ Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին միջազգային կոնվենցիայի մասնակից պետությունների զեկույցներն ուսումնասիրելիս Ռասայական խտրականության վերացման կոմիտեն առաջարկել է փոփոխություններ կատարել «ծայրահեղականության» դեմ պայքարի վերաբերյալ օրենսդրության սահմանումներում՝ երաշխավորելու, որ դրանք ձևակերպված են հստակ և պարզ, ներառում են միայն բռնություն պարունակող գործողություններ և այդ գործողությունների հրահրում, ինչպես նաև ռասայական խտրականություն խթանող կամ հրահրող կազմակերպություններում մասնակցություն՝ համաձայն այդ Կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածի: Նմանապես, ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտեն մտահոգություն է հայտնել, որ այդպիսի

⁵⁹ Այս ձևակերպումը, ըստ էության, պահպանվել է թիվ 9 ԸՔԶ-ում, բացառությամբ, որ այն վերաբերում է «հրեական ազգությանը կամ ծագմանը», այլ ոչ թե «ռասային» կամ «մաշկի գույնին» և այլն, ինչպես նաև ներառում է Հոլոքոստի հրապարակային ժխտումը, նսեմացումը, հիմնավորումը կամ արդարացումը, ինչպես նաև հրեատյացության նպատակներով հրեական գույքի և հուշարձանների պղծումը և ապականումը: Բացի այդ, երկու ԸՔԶ-ներն առաջարկում են քրեականացնել հրապարակային տարածումը կամ բաշխումը, հրապարակային տարածման կամ բաշխման համար վերոնշյալ իրավախախտումների դրսևորումներ պարունակող գրավոր, պատկերային կամ այլ նյութերի արտադրությունը կամ պահպանումը, ինչպես նաև ռասիզմ կամ հրեատյացություն քարոզող խմբի ստեղծում կամ ղեկավարում, այդպիսի խմբին սատարում և մասնակցություն դրա գործունեությանը վերոնշյալ իրավախախտումները խթանելու նպատակով:

օրենսդրությունը կարող է մեկնաբանվել և կիրառվել չափազանց լայն ձևով՝ դրանով իսկ վտանգելով կամ անբարենպաստ վիճակում դնելով իրավապաշտպաններին, որոնք պայքարում են ռասայական խտրականության դեմ, և մերժելով պաշտպանություն տրամադրել անհատներին և միավորումներին, որոնք հանդես են գալիս այդ օրենսդրության կամայական կիրառման դեմ: Բացի այդ, ՌԱԵՀ-ը, ինչպես նաև Կարծիք ունենալու և արտահայտվելու ազատության իրավունքի խթանման և պաշտպանության հարցերով Հատուկ զեկուցողը և Ազգային փոքրամասնությունների պաշտպանության շրջանակային կոնվենցիայի խորհրդատվական կոմիտեն մտահոգություն են հայտնել քննադատներին և իրավաչափ քաղաքական քննադատությունը լռեցնելու նպատակով ատելության խոսքի սահմանափակումների կիրառման վերաբերյալ:

64. Այս մտահոգությունների առնչությամբ կա նաև մեկ այլ մտահոգություն, որ **ատելության խոսքի արգելքները** կարող են **անհամաչափ կամ անհիմն կերպով կիրառվել** նրանց նկատմամբ, ում պաշտպանության համար դրանք նախատեսված են, ինչպես նաև այդ արգելքների բոլոր հնարավոր չարաշահումներից խուսափելու կարևորությունը: Այդպիսի մտահոգության համար հիմքը կարող է լինել զգացողությունների, այլ ոչ՝ փաստերի տիրույթում, այն պատճառով, որ հատուկ ուշադրություն է դարձվում միայն որոշակի դեպքերի լուսաբանմանը, այն դեպքում, երբ ամբողջական տեղեկատվությունը բացակայում է: Այդուհանդերձ, թեև կարևոր է համոզվել, որ ատելության խոսքի դեմ կիրառվող բոլոր գործողությունները հիմնավորված են, և որ այդ գործողությունները չեն ձեռնարկվի ընտրողական կամ կամայական հիմքով, սույն Հանձնարարականում հստակ նշվում է, որ ատելության խոսքի ցանկացած քրեական արգելք պետք է ունենա ընդհանուր կիրառություն և ուղղված չլինի միայն որոշ տեսակի իրավախախտների դեմ:

Եզրակացություն

65. Հանձնարարականով նախատեսված տարբեր միջոցները կամ պահանջվում են միջազգային իրավունքի դրույթների համաձայն, կամ կարող են ձեռնարկվել մարդու իրավունքների համակողմանիության պաշտպանության նպատակով:

Դ. Վավերացումներ, վերապահումներ և բողոքարկման միջոցներ

Հանձնարարական 1

Պայմանագրերի վավերացում

66. Երեք պայմանագրերը, որոնք 1-ին հանձնարարականով առաջարկվում է վավերացնել, եթե անդամ պետություններն դա դեռ չեն արել, ինչի մասին նախկինում նշվել է նաև թիվ 13 և 14 ԸՔՀ-ներում, ենթադրում են Հանձնարարականի նպատակների իրականացման համար վճռորոշ տարբեր միջոցներ ձեռնարկելու պարտավորություններ:
67. **Կիրեռհանցագործությունների մասին կոնվենցիայի լրացուցիչ արձանագրությամբ** նախատեսվող միջոցները վերաբերում են համակարգչային համակարգերի միջոցով իրականացված ռասիստական և այլատյացության բնույթի գործողությունների քրեականացմանը: Դրանց

մասին արդեն նշվել է վերևում⁶⁰, և դրանք կարևոր նշանակություն ունեն առեւտրային խոսքի նկատմամբ հատուկ ուշադրության պատճառով: Հավասարապես կարևոր են նաև այն միջոցները, որոնք պահանջվում են մյուս երկու պայմանագրերով՝ **Ազգային փոքրամասնությունների պաշտպանության շրջանակային կոնվենցիայով** (Շրջանակային կոնվենցիա) և **Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի թիվ 12 արձանագրությամբ** (Թիվ 12 արձանագրություն):

68. Այսպիսով, Շրջանակային կոնվենցիայով պահանջվում է ոչ միայն ազգային փոքրամասնությունների համար օրենքի առջև հավասարության և օրենքով հավասար պաշտպանված լինելու իրավունքի երաշխիք, այլև (ա) հանդուրժողականության և միջմշակութային երկխոսության խրախուսում, (բ) փոխադարձ հարգանքի, փոխըմբռնման և համագործակցության խթանում և (գ) անձանց պաշտպանություն, որոնք կարող են ենթարկվել խտրականության սպառնալիքների կամ գործողությունների, թշնամանքի կամ բռնության՝ իրենց էթնիկ, մշակութային, լեզվական կամ կրոնական ինքնության հիմքով: Բացի այդ, Թիվ 12 արձանագրությամբ ամրապնդվում է Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայով սահմանված խտրականության արգելքը՝ պահանջելով, որ օրենքով սահմանված ցանկացած իրավունքի, այլ ոչ թե միայն Կոնվենցիայով երաշխավորված կոնկրետ իրավունքների և ազատությունների իրականացումը, ապահովվի առանց խտրականության:
69. Այդուհանդերձ, 1-ին հանձնարարականը վավերացման ենթակա պայմանագրերի ցանկում չի ներառել Անդրասահմանային հեռուստատեսության մասին եվրոպական կոնվենցիան, քանի որ դա պահանջում է արձանագրության թարմացում՝ հաշվի առնելով դրա ընդունման պահից ի վեր տեղեկատվական լրատվամիջոցների լայն զարգացումը: Ուստի, անփոփոխ վիճակով այդ պայմանագրի վավերացումը կլինի անօգուտ:

Հանձնարարական 2

Վերապահումների հանում

70. Այս հանձնարարականի առաջին կետը, մասնավորապես՝ հավաքների, միավորումների և արտահայտվելու ազատության պաշտպանության վերաբերյալ Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերը վերացնելու մասին միջազգային կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածի և Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 20-րդ հոդվածի նկատմամբ **վերապահումները** հանելու մասին, առաջարկվել է՝ ելնելով այն մտահոգությունից, որ դրանք ուժի մեջ պահելը կարող է խոչընդոտել այն կազմակերպությունների արգելմանն ուղղված արդյունավետ միջոցներին, որոնք խթանում կամ հրահրում են ռասիզմ և ռասայական խտրականություն, իրականացնում են պատերազմի և ազգային, ռասայական ու կրոնական առեւտրային քարոզչություն:

Բողոքարկման միջոցներ

71. Հանձնարարականի 2-րդ կետը, մասնավորապես՝ **Ռասայական խտրականության վերացման կոմիտեի իրավասության** ճանաչումը՝ կապված այն անձանց կամ անձանց խմբերի կողմից հաղորդումներ

⁶⁰ Տե՛ս վերևում կետ 43:

ստանալու և դիտարկելու հետ, որոնք պնդում են, որ խախտվել են Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման կոնվենցիայով ամրագրված իրենց իրավունքները, նախատեսվել է որպես երաշխիք ներպետական մակարդակում ատելության խոսքի դեմ պայքարի ձախողման դեպքում, քանի որ այդ ճանաչումը հնարավորություն կտա քննել այդպիսի դեպքերը միջազգային մակարդակում:

Ե. Պատճառները և շրջանակը

Հանձնարարական 3

72. Այս հանձնարարականի հատուկ առարկան այն է, որ համապատասխան քայլեր ձեռնարկվեն՝ հաստատելու այն հանգամանքների շարքը, որոնք կարող են հանգեցնել ատելության խոսքի և դրա որոշակի ձևերի, ինչպես նաև գնահատելու այդ խոսքի օգտագործման աստիճանը և ազդեցությունը: Այս երևույթի ներկայիս սահմանափակ ընկալման և դրա մասշտաբների ու հետևանքների նկատմամբ որոշակիության բացակայության խնդրի լուծման անհրաժեշտությունը չափազանց կարևոր է: Առանց այս ընկալման, հնարավոր չէ արդյունավետ միջոցներ ձեռնարկել ատելության խոսքը խոչընդոտելու և կանխարգելելու ուղղությամբ, ինչպես նաև կրճատել և փոխհատուցել այդ խոսքի օգտագործման պատճառած վնասները: Այդուհանդերձ, ընկալման մակարդակը բարելավելու և անորոշությունը հստակեցնելու համար պահանջվում է մշակել և կիրառել տարբեր գործիքներ:

73. Միանգամայն հնարավոր է, որ որոշակի պայմաններ կարող են առավել նպաստավոր լինել ատելության խոսքի օգտագործման և դրա տարբեր ձևերի դրսևորման համար: Այդ պայմանները կարող են ներառել մի շարք տնտեսական, քաղաքական և սոցիալական գործոններ, ինչպես նաև բացասական կարծրատիպերի և կանխակալության անքննադատ փոխանցումը՝ սերնդեսերունդ: Այնուամենայնիվ, այդ պայմանների առկայությունը՝ առանձին, թե որոշակի համադրություններով, միշտ չէ, որ հանգեցնում է ատելության խոսքի օգտագործման:

Ուսումնասիրության իրականացում

74. Անհրաժեշտ պայմանները և դրանց ազդեցության առանձնահատուկ ձևերը ավելի լավ հասկանալու համար հարկավոր է իրականացնել **համապատասխան հետազոտական նախագծեր**, որոնք ուղղված կլինեն, մասնավորապես, ընթացիկ հանգամանքների և գործոնների ուսումնասիրությանը, որոնք հանգեցնում են անհատական պայմաններին տարբեր աստիճանի արձագանքների: Այդպիսի հետազոտությունները պետք է իրականացվեն հարցումների և տեղում ուսումնասիրության ձևով և, հնարավորության դեպքում, կրեն համեմատական բնույթ:

75. Ատելության խոսքի և դրա տարբեր ձևերի օգտագործման համար նպաստավոր պայմանների վերաբերյալ ուսումնասիրությունը պարտադիր չէ, որ իրականացվի պետական մարմինների կողմից: Այնուամենայնիվ, կարևոր է, որ այդ մարմինները ոչ միայն ապահովեն անհրաժեշտ աջակցություն այդպիսի հետազոտությունների իրականացման համար, այլև ապահովեն դրանց նախաձեռնումը: Բացի այդ, համեմատական հետազոտությունը, հավանաբար, լավագույնս կիրականացվի տարբեր անդամ պետությունների հետազոտական մարմինների համատեղ

աշխատանքի արդյունքում: Այս առումով նրանց համագործակցությունը պետք է խրախուսվի և աջակցվի:

Տվյալների հավաքագրման թերություններ

76. Թեև ՌԱԵՀ-ի մշտադիտարկման և այլ ուսումնասիրության ընթացքում արձանագրվել են ատելության խոսքի օգտագործման կոնկրետ դեպքեր, և երբեմն տպավորություն է ստեղծվել կամ եզրակացվել, որ դրա օգտագործումն ավելանում է, այնուամենայնիվ այդ խոսքի օգտագործման իրական պատկերը դեռևս հստակ չէ: Դա մշտադիտարկման ընթացքում նշված տարբեր նկատառումների հետևանքն է, որը մասնավորապես հիմնված է հետևյալին՝ ատելության խոսքը տարբեր ձևերով է սահմանվում (միայն որոշակի անհատական հատկանիշներով և կարգավիճակով, որով կարելի է բացատրել դրա կիրառումը), շահագրգիռ տարբեր մարմինների կողմից դասակարգման տարբեր մոտեցումներ են որդեգրվում, տվյալների հավաքագրումը սահմանափակվում է միայն այն դեպքերով, երբ ատելության խոսքի օգտագործումը կարող է քրեական հանցագործություն համարվել, որոշակի դեպքերում ատելության խոսքը չի նկատվում կամ չի հաղորդվում համապատասխան պետական մարմիններին, և երբեմն այդ խոսքի օգտագործման վերաբերյալ տվյալները կամ իսպառ բացակայում են, կամ էլ լրիվ կամ մասնակիորեն չեն հրապարակվում:
77. Որոշ դեպքերում տվյալներ չհավաքագրելը տվյալների պաշտպանության հետ կապված պարտավորություններին անհամատեղելիության շուրջ մտահոգությունների արտացոլումն է: Ավելին, հավաքագրվող ոչ բոլոր տվյալներն են պատշաճ կերպով հաշվի առնվում: Սա հատկապես վերաբերում է քաղաքացիական հասարակության կողմից իրականացվող մշտադիտարկման արդյունքներին: Բացի այդ, հավաքագրված տվյալները միշտ չէ, որ վերլուծվում են այն նպատակով, որ այնուհետև հնարավոր լինի եզրահանգումներ կատարել, թե ինչպես է պետք արձագանքել բացահայտված ատելության խոսքի դեպքերին: Եվ վերջապես, անհրաժեշտ է ապահովել, որ հավաքագրված տվյալների միջոցով ոչ միայն ուսումնասիրվի ատելության խոսքի օգտագործման աստիճանը, այլև գնահատվի դրա թիրախում գտնվողների վրա այդ խոսքի ունեցած ազդեցությունը:

Տվյալների հավաքագրման պահանջներ

78. Այսպիսով, ատելության խոսքի փաստացի օգտագործման վերաբերյալ **տվյալների հավաքագրումը և վերլուծությունը** պետք է իրականացվի շատ ավելի հետևողական, համակարգված և համապարփակ հիմքով:
79. Սա նշանակում է, առաջին, որ տվյալները բոլոր դեպքերում պետք է հավաքագրվեն՝ հղում կատարելով ատելության խոսքի ընկալմանը՝ ելնելով սույն Հանձնարարականի նպատակներից:
80. Երկրորդ, տվյալների պաշտպանության երաշխիքները չպետք է վկայակոչվեն՝ սահմանափակելու կամ բացառելու այնպիսի տվյալների հավաքագրումը, որոնք կապված են ատելության խոսքի օգտագործման հետ: Անշուշտ, այս երաշխիքները չեն խոչընդոտում նույնականացման ենթակա անձանց վերաբերյալ տվյալների հավաքագրմանը և մշակմանը հետևյալ դեպքերում՝ երբ դա իրականացվում է իրավաչափ նպատակով, երբ տվյալները համարժեք են, բավարար են և ավելին չեն այդ նպատակի համար, ճշգրիտ են և մշտապես թարմացվում են, և չեն պահպանվում ավելի

երկար, քան անհրաժեշտ է: Բացի այդ, տվյալների պաշտպանության երաշխիքները կիրառելի չեն ցանկացած անանուն տվյալների նկատմամբ, երբ հնարավոր չի լինում նույնականացնել ատելության խոսքի օգտագործմանն առնչվող անհատներին, ինչպես և պետք է լինի ատելության խոսքի օգտագործման բոլոր վիճակագրական վերլուծությունների դեպքում:

81. Երրորդ, հավաքագրվող տվյալները չպետք է սահմանափակվեն այն դեպքերով, երբ համապատասխան արտահայտությունը ենթադրաբար իրավախախտում է կամ հաստատապես սահմանված է, որպես իրավախախտում, քանի որ նման մոտեցման դեպքում անխուսափելիորեն կբացառվեն առավել մեծ թիվ կազմող այնպիսի իրավիճակները, երբ ատելության խոսքն օգտագործվում է և անհրաժեշտ է դրա դեմ պայքարել:
82. Չորրորդ, համապատասխան պետական մարմինների համար պետք է հստակորեն սահմանված պատասխանատվություն լինի՝ վիճակագրական ձևաչափով զեկուցելու այն բոլոր դեպքերի վերաբերյալ առկա բողոքների մասին, երբ կան ատելության խոսքի օգտագործման մասին պնդումներ՝ հակառակ վարչական, քաղաքացիական և քրեական իրավունքի, ինչպես նաև նշված բողոքների հետ կապված ձեռնարկված միջոցների արդյունքների մասին:
83. Հինգերորդ, տվյալների հավաքագրումը չպետք է սահմանափակվի միայն ատելության խոսքի օգտագործման վերաբերյալ բողոքների գրանցմամբ, այլև պետք է ձգտի ընդգրկել նրանց փորձը, ում վրա ազդել է վերոնշյալ խոսքի օգտագործումը, և ովքեր միշտ չէ, որ ցանկանում են հաղորդել փաստեր այդ դեպքերի մասին: Մշտադիտարկումը, լինի դա իրական ժամանակում, թե՛ հետադարձ կերպով՝ արխիվացված նյութերի վերլուծության կամ քննարկումների և ընթացիկ բովանդակային վերլուծության միջոցով⁶¹, կարող է առավել օգտակար լինել քաղաքացիական հասարակության և հավասարության հարցերով զբաղվող մարմինների կամ մարդու իրավունքների ազգային ինստիտուտների կողմից ձեռնարկվելու դեպքում, ընդ որում, վերջինները լիազորված են դա անել՝ ելնելով իրենց գործունեությունից և գերակայություններից, եթե դա արդեն տեղի չի ունեցել:
84. Այդուհանդերձ, անհրաժեշտ է ապահովել պատշաճ աջակցություն այդպիսի մշտադիտարկման համար, որի համար կարող է պահանջվել ֆինանսավորում ինչպես վերլուծությունների իրականացմամբ զբաղվող աշխատուժի, այնպես էլ սարքավորումների և ծրագրակազմի ձեռքբերման համար, որոնք անհրաժեշտ են վերլուծության ավտոմատացված մեթոդների կիրառման համար: Հավասարության հարցերով զբաղվող մարմինները/մարդու իրավունքների ազգային ինստիտուտները և այլ լիազորված մարմիններ նույնպես պետք է կարողանան ձեռնարկել կամ իրականացնել հարցումներ այն անձանց շրջանում, որոնք կարող են դառնալ ատելության խոսքի թիրախ, որպեսզի կարողանան պարզել այդ խոսքի օգտագործման հաճախականությունը, հատկապես այնպիսի հանգամանքներում, երբ դրա կիրառման դեպքերը պատրաստակամորեն չեն դիտարկվում և չեն հաղորդվում: Լավ օրինակներ են Հանցավորության

⁶¹ Տե՛ս Բ. Լուկաս, *Առցանց ատելության խոսքի մշտադիտարկման և քարտեզագրման մեթոդներ*, GSDRC Helpdesk ուսումնասիրության զեկույց 1121, 2014:

և անվտանգության ընդհանուր եվրոպական հետազոտությունը⁶², ինչպես նաև Եվրոպական միության Հիմնարար իրավունքների գործակալության նախաձեռնած հետազոտությունը, մասնավորապես՝ լեսբի, գեյ, բիսեքսուալ և տրանսգենդեր անձանց վերաբերյալ⁶³: Այսպիսի հետազոտությունները նաև կարող են օգտագործվել՝ պարզելու այս խմբերին պատկանող անձանց համար աստեղության խոսքի օգտագործման հետևանքները, հատկապես կապված նրանց մոտ վախի, մեկուսացման և ամոթի զգացումների, հասարակությունից դուրս գալու և բողոք ներկայացնելու դժկամության կամ անկարողության հետ⁶⁴:

85. Վեցերորդ, կարևոր է վերոնշյալ տարբեր մեթոդներով հավաքագրվող տվյալները կարգավորել և պատշաճ կերպով վերլուծել՝ կիրառելով տվյալների մշակման ժամանակակից տեխնոլոգիաներ, որպեսզի հնարավոր լինի պատկերացնել և գնահատել այս երևույթի ընդհանուր ծավալները: Մասնավորապես, երբ հավաքագրվում են տվյալներ երկու կամ ավելի աղբյուրներից և միացվում կամ «համախմբվում» են անանուն վիճակագրական ձևաչափով՝ աստեղության խոսքի օգտագործման որոշակի դեպքերի հաճախականությունը ցույց տալու համար, որոնք վարչական, քաղաքացիական կամ քրեական իրավունքի խախտումներ են, պետք է հնարավոր լինի դրանք բաժանել ավելի փոքր տեղեկատվական միավորների, որպեսզի առանձին խմբերի խնդիրները (օրինակ՝ հաշմանդամություն, գենդեր, կրոն կամ համոզմունք) և գործոնները (օրինակ՝ օգտագործողի տեսակը կամ օգտագործման վայրը) հնարավոր լինի բացահայտել: Այդպիսով, ավելի ակնհայտ կդառնա որոշակի միտումների ի հայտ գալը կամ աստեղության խոսքի որոշակի թիրախների խոցելիությունը: Այդպիսի նկատառումներն այնուհետև կարող են հաշվի առնվել աստեղության խոսքի դեմ պայքարի համար ձեռնարկվող միջոցառումներում:
86. Յոթերորդ, հավաքագրվող տվյալները և դրանց վերլուծության արդյունքները պետք է լայնորեն տարածվեն: Այդ նյութերը պետք է տրամադրվեն ոչ թե միայն այն մարմիններին և անհատներին, որոնք ունեն աստեղության խոսքի դեմ պայքարելու պաշտոնական պարտականություններ, այլև քաղաքական գործիչներին, կրոնական և համայնքի ղեկավարներին և հանրային կյանքի այլ դերակատարներին, որոնք ի վիճակի են բացատրել, որ աստեղության խոսքի օգտագործումն անընդունելի է ժողովրդավարական հասարակությունում: Բացի այդ, կարևոր է, որ այդ տվյալները և դրանց վերլուծությունը նաև ներկայացվեն այնպիսի ձևաչափով, որը հասանելի լինի լրատվական աղբյուրների կողմից հետագա տարածման համար: Դա թույլ կտա հանրությանը

⁶² Sté u J. van Dijk, J. van Kesteren and P. Smit, *Criminal Victimization in International Perspective: Key Findings from the 2004-2005 IcvS and EU ICS*, 2007:

⁶³ Եվրոպական միության Հիմնարար իրավունքների գործակալության հետազոտության ընթացքում բացահայտվել են ոսնձգությունների դեպքեր՝ *ԵՄ ԼԳԲՏ հետազոտություն՝ Եվրոպական միությունում լեսբի, գեյ, բիսեքսուալ և տրանսգենդեր անձանց հետազոտություն – հիմնական արդյունքներ*, 2014:

⁶⁴ «Սուբյեկտիվորեն ընկալվող խտրականության գործողությունների վերաբերյալ հաղորդումներն արժեքավոր են որպես ցուցիչ, հատկապես, եթե դրանք օգտագործվում են այլ բնույթի տվյալների ֆոնին, օրինակ՝ գործազրկության վիճակագրության, ոստիկանական արձանագրությունների, բողոքների ներկայացման և այլն», թիվ 4 ԸՔՀ, կետ 9:

գնահատել տեղի ունեցածը և այն վնասը, որ պատճառում է ատելության խոսքը :

87. Վերջապես, պետք է սահմանվի հատուկ պետական մարմին, որը պատասխանատու լինի ապահովելու համար, որ տարբեր պետական մարմինների կողմից տվյալների հետևողական, համակարգված և համապարփակ հավաքագրման և վերլուծության պահանջները փաստացի կատարվեն:

9. Իրազեկության բարձրացում և հակադարձ խոսք

Հանձնարարական 4

88. Մույն հանձնարարականն ուղղված է ատելության խոսքի օգտագործման հակազդմանը և կանխարգելմանը՝ ցույց տալով դրա վտանգը և կիրառելով հակադարձ խոսք, այսինքն՝ վերահաստատելով այն արժեքները, որոնց սպառնում է այդ խոսքի օգտագործումը և վիճարկելով այն ենթադրությունները, որոնց վրա այդ խոսքը հիմնվում է: Հանձնարարականն ապավինում է դերակատարների լայն շրջանակի, բայց՝ հատկապես հանրային գործիչներին և պաշտոնատար անձանց, կրթության ոլորտի ներկայացուցիչներին և ուսուցիչներին, հասարակական կազմակերպություններին, հավասարության հարցերով զբաղվող մարմիններին և մարդու իրավունքների ազգային ինստիտուտներին: Այդուհանդերձ, այս հարցում լայն հասարակության ակտիվ ներգրավման անհրաժեշտության մասին շեշտադրումն արտացոլում է այն փաստը, որ բոլոր մարդկանց արժանապատվությունը և հավասար ու անօտարելի իրավունքները հարգելը և ապահովելը ժողովրդավարական հասարակությունում յուրաքանչյուրի պարտականությունն է:
89. Միննույն ժամանակ 4-րդ հանձնարարականով որոշ անձանցից պահանջվում է հստակ ջանքեր գործադրել՝ ընդգծելու ատելության խոսքի օգտագործման անընդունելի լինելը և ամրապնդելու այն արժեքները, որոնց սպառնում է այդ խոսքը: Այդպիսի ջանքերը պետք է ուղղվեն ոչ միայն նրանց, ովքեր կարող են հատկապես զգայուն լինել ապատեղեկատվության, բացասական կարծրատիպերի և խարանի ազդեցության նկատմամբ, այլև նրանց, ովքեր արդեն ենթարկվել են այդ ազդեցությանը կամ էլ փորձում են այն գործադրել: Անցյալի փորձը ցույց է տվել, որ երբ հավասարության և արժանապատվության իրավունքները սահմանափակելու կոչերը հաշվի են առնվում և իրագործվում, ժողովրդավարությունը և բազմակարծությունը կարող են վտանգվել և խարխլվել:
90. Այսպիսով, բազմակարծության և ժողովրդավարության պաշտպանությունը կարող է պահանջել զիջումներ անձանց և անձանց խմբերի կողմից՝ սահմանափակելով նրանց որոշ ազատությունները՝ հանուն հասարակության ավելի մեծ կայունության:

Իրազեկության բարձրացում

91. Այդուհանդերձ, այս իդեալները չեն պաշտպանվի և արժեվորվի բացառապես մարդկանց նկատմամբ սահմանափակումների կիրառման միջոցով՝ կապված նրա հետ, թե ինչ կարող են նրանք ասել կամ անել: Նաև անհրաժեշտ է, որ գնահատվի հասարակության մեջ **բազմազանության նկատմամբ հարգանքի կարևորությունը** և դրա ապահովման ընդհանուր հանձնառությունը: Միննույն ժամանակ, անհրաժեշտ է քայլեր ձեռնարկել՝

վերացնելու հասարակության ներսում տարբեր խմբերի միջև առկա պատվարները, որոնք կարող են խոչընդոտել փոխադարձ հարգանքի և փոխըմբռնման զարգացմանը և օգտագործվել աններդաշնակությունն ու թշնամանքը խթանելու համար: Այս նպատակներին կարելի է հասնել տարբեր ճանապարհներով:

92. Նախևառաջ կարևոր է պահպանել գիտելիքները անցյալում տեղի ունեցածի մասին: Դրան կարելի է հասնել Հոլոքոսթի և Եվրոպայում ու այլուր մեր ընդհանուր պատմության ընթացքում ժողովրդավարության, բազմակարծության և մարդու իրավունքների դեմ իրականացված այլ հարձակումների մասին հիշելով: Դա կարող է իրականացվել այս իրադարձությունները հատուկ օրերի կամ հոբելյանների օրը նշելու միջոցով, ինչպես նաև դրանց նվիրված հուշարձաններ բարձրացնելով և շարունակական ծրագրերով, որոնք բարձրացնում են իրազեկությունը և ընկալումը տեղի ունեցածի վերաբերյալ և ընդգծում, թե ինչու է նշված իրադարձությունների հիշատակումը շարունակում արդիական մնալ մեր օրերում: Մասնավորապես, օգտակար կլինեն ուշադրություն հրավիրել ներկայում ատելություն և անհանդուրժողականություն խթանող կազմակերպությունների նպատակների ու գործունեության և նախկինում նմանօրինակ գործունեության խթանման հետևանքով արձանագրված աղետալի հետևանքների վրա:

93. Երկրորդը, անհրաժեշտ է ջանքեր գործադրել, որպեսզի ապահովվի մարդու իրավունքների չափանիշների պահանջների առավել լայն ընդունումը և այն ընկալումը, թե ինչու է դրանց համապատասխանության ապահովումը հիմնարար ժողովրդավարական հասարակության համար: Մասնավորապես, այս հարցերը պետք է ներառվեն բոլորի համար նախատեսված ընդհանուր կրթության ոլորտում՝ առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնելով խտրական գործելակերպերի բնույթին և ազդեցություններին: Այսպիսով ուսուցիչները և դասախոսները պետք է անցնեն համապատասխան վերապատրաստում և ստանան անհրաժեշտ ուսումնական նյութեր, որպեսզի կարողանան ապահովել այդ կրթությունը: Դպրոցական միջավայրում կարևոր է նաև այս կրթությունը տարածել նրա վրա, թե ինչպես են աշակերտները միմյանց վերաբերվում⁶⁵: Այս համատեքստում ՌԱԵՀ-ը իր մշտադիտարկման զեկույցներում առաջարկել է ընդունել միջոցներ՝ դպրոցներում փոխադարձ հանդուրժողականություն և հարգանք խթանելու նպատակով՝ անկախ սեռական կողմնորոշումից և գենդերային ինքնությունից: Սակայն նշվել է, որ սրա հետ կապված համապատասխան ուսումնական ծրագիր մշակելու նպատակով որոշակի հաստատություններին վերապահված պարտականությունը միշտ չէ որ կատարվում է, և որոշ դեպքերում դասընթացներ չեն իրականացվում, քանի որ չեն կայացվում դրանց իրականացման համար անհրաժեշտ պայմանավորվածությունները: Հետևաբար, անհրաժեշտություն կա ապահովելու, որ անհրաժեշտ աջակցություն ցուցաբերվի այդպիսի դասընթացների մշակմանը և անցկացմանը, և որ այդ երկու ուղղություններով էլ գործողությունների իրականացումը պատշաճ կերպով վերահսկվի: Ավելին, մարդու իրավունքների վերաբերյալ տեղեկությունները և իրազեկության բարձրացումը չպետք է լինի միայն ֆորմալ կրթական ծրագրերի խնդիր: Այն պետք է լինի նաև

⁶⁵ Տե՛ս թիվ 10 ԸՔՀ-ում առաջարկված միջոցները, մաս II և III:

լրատվամիջոցների և, ընդհանուր առմամբ, տեղեկատվական ծրագրերի պարբերական քննարկման կենտրոնում:

94. Երրորդը, անհրաժեշտ է նախաձեռնել և աջակցել հասարակության մեջ «ուրիշի» կամ «ուրիշների» մասին ավելի մեծ իրազեկության միջոցով բազմազանության նկատմամբ հարգանքի զգացում առաջացնելու ջանքերին: Այս նախաձեռնությունները կարող են ներառել արվեստի կամ կինոյի փառատոններ, համերգներ, խոհարարական միջոցառումներ, բեմադրություններ և դերային խաղեր, ցուցահանդեսներ, դասախոսություններ, գիտաժողովներ և հատուկ նախագծեր՝ ներգրավելով դպրոցներ, հեռարձակումները և հրատարակություններ: Մինևույն ժամանակ, միգրանտի պատմություն ունեցող համար, այդ թվում նև անձանց, ովքեր ականավոր են դարձել մշակույթի, տնտեսության, սպորտի կամ այլ ոլորտում, կարող է օգտակար լինել մասնակցել այնպիսի ծրագրերի, որոնք ցույց կտան, թե ինչպես են նրանք հաջողությամբ ինտեգրվել միաժամանակ պահպանելով իրենց ինքնությունը: Մակայն այս բոլոր խթանող միջոցառումները հաջողության չեն հասնի, եթե պետական մարմիններն իրենց տարբեր գործառնությունների կատարման միջոցով նույնպես փոխադարձ հարգանքի և ըմբռնման օրինակ չձառայեն:

Փոխըմբռնման խոչընդոտների վերացում

95. Չորրորդը, անհրաժեշտ է խթանել միջմշակութային երկխոսություն, որը կներառի կարծիքների բաց և հարգալից փոխանակում տարբեր մշակույթների պատկանող անհատների և խմբերի միջև, որպեսզի հնարավոր լինի ավելի խորը պատկերացում կազմել միմյանց հեռանկարների վերաբերյալ: Այդ երկխոսությունը պետք է ծավալել՝ հաշվի առնելով «*Ապրել միասին հավասար արժանապատվությամբ*» Եվրոպայի խորհրդի *միջմշակութային երկխոսության պաշտոնական զեկույցի ուղենիշները*⁶⁶: Մասնավորապես, այն կարող է իրականացվել համատեղ մշակութային միջոցառումների և հետազոտական նախագծերի, լեզվի դասընթացների, կրթաթոշակների տրամադրման և ուսանողների փոխանակման ծրագրերի և հատուկ մտահոգության խնդիր հանդիսացող թեմաների ուսումնասիրման նպատակով աշխատաժողովների անցկացման միջոցով: Երկխոսությանն աջակցությունն այն համայնքների միջև, որոնց հարաբերությունները նախկինում նշանավորվել են հակամարտություններով, պետք է շաղկապված լինի հակամարտությունների կանխարգելման, միջնորդության և հաշտեցման միջոցառումների հետ: Կրկին կարևոր կլինի, որ բոլոր պետական մարմինները ակտիվ մասնակցություն ունենան այս երկխոսության մեջ, որպեսզի նրանց օրինակը խրախուսելի լինի մյուսների համար:
96. Հինգերորդ, տարբեր համայնքների միջև կապերը կարող են նևս ամրապնդվել «փոխադարձ ըմբռնման նպատակով համագործակցային ցանցերի ստեղծման, երկխոսության խթանման և հանուն քաղաքական համընդհանուր նպատակների և շոշափելի արդյունքների՝ երկխոսության խթանման և կառուցողական գործողությունների, ինչպես օրինակ կրթության, առողջապահության, հակամարտությունների կանխարգելման, զբաղվածության, ինտեգրման և մեղիա կրթության ոլորտներում

⁶⁶ Հաստատված է Եվրոպայի խորհրդի արտաքին գործերի նախարարների կողմից 2008 թվականի մայիսի 7-ի 118-րդ նստաշրջանում:

սպասարկման ծրագրերի իրականացմանն» աջակցության միջոցով⁶⁷: Կարող է նաև օգտակար լինել ստեղծել **մեխանիզմներ՝ բացահայտելու և քննարկելու տարբեր համայնքների անդամների միջև լարվածության հնարավոր ոլորտները և տրամադրել հակասությունների կանխարգելման և միջնորդության հետ կապված աջակցություն**⁶⁸:

97. Վեցերորդ, անհրաժեշտ է գործադրել հատուկ ջանքեր՝ **ապատեղեկատվության, բացասական կարծրատիպերի և խարանձանի** դեմ պայքարելու նպատակով, քանի որ այդ երևույթները կարող են հիմք հանդիսանալ ատելության խոսքի համար: Օրինակ ոստիկանությունը և դատական համակարգը պետք է բացահայտեն որևէ հանցագործության մեջ մեղադրվող ենթադրյալ հանցագործի էթնիկական ծագումը, երբ դա խիստ անհրաժեշտ է և ծառայում է իրավաչափ նպատակի, քանի որ նման բացահայտումը կարող է անհիմն կերպով ամրապնդել կանխակալ վերաբերմունքը, մինչդեռ հետագայում անձի արդարացումը կարող է անտեսվել կամ չհաղորդվել: Այնուամենայնիվ, բավարար չէ շտկել «փաստերը», և հակասել դրանք ենթադրյալ բնութագրող հատկանիշներին, որոնք սխալմամբ վերագրվել են որևէ առանձին անձի կամ անձանց խմբի, քանի որ դա կարող է երբեք չունենալ նույն շրջանառությունը կամ ուշադրությունը, ինչպես այն հայտարարությունները, որոնք շտկվել կամ հերքվել են: Անհրաժեշտ է նաև ջանքեր գործադրել՝ հնարավորինս լայնորեն տարածելու ապատեղեկատվության, բացասական կարծրատիպերի և խարանի ենթակա անձանց վերաբերյալ հնարավոր այլընտրանքային, հասկանալի պատումներ, որոնցում նրանք կներկայացվեն դրական լույսի ներքո, ինչը լավ հիմնավորված և համոզիչ մարտահրավեր է համապատասխան անձանց կամ անձանց խմբի անբարենպաստ նկարագրին: Սա կարող է ներառել խառը սպորտային թիմերում փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների մասնակցության և ընդունման խթանմանն ուղղված քայլեր: **Բացի այդ, պետք է հստակ կերպով արգելվի պրոֆիլավորման կիրառումը**, այսինքն՝ որոշակի խմբի անդամակցության հիմքով կարծրատիպային ենթադրությունները⁶⁹, որպես ահաբեկչության դեմ պայքարի, իրավապահ մարմինների և միգրացիայի, մաքսային և սահմանային վերահսկողության ուղղությամբ ձեռնարկվող միջոցառումների հիմք⁷⁰: Թեև բոլոր վերոնշյալ ջանքերը կարող են չազդել ապատեղեկատվություն, բացասական կարծրատիպերի ձևավորում և խարան կիրառողների հայացքների վրա, դրանք կարող են նպաստել, որ ապատեղեկատվությունը ազդեցություն չգործի այլոց վրա:

⁶⁷ Ինչպես առաջարկվում է Մարդու իրավունքների խորհրդի 16/18 բանաձևում, Անձանց նկատմամբ կրոնի կամ դավանանքի հիման վրա անհանդուրժողականության, բացասական կարծրատիպերի ձևավորման և խարանի, ինչպես նաև խտրականության, բռնության հրահրման և բռնության դեմ պայքար (24 մարտի 2011), կետ 5(ա):

⁶⁸ Նույն տեղում, կետ 5(բ):

⁶⁹ Թիվ 11 ԸՔՀ-ում (կետ 1) ռասայական պրոֆիլավորումը (պատկանելությունը) սահմանվում է որպես՝ «Ոստիկանության կողմից վերահսկողության, վերահսկման կամ հետաքննության գործողություններում առանց օբյեկտիվ և ողջամիտ հիմնավորման այնպիսի հիմքերի օգտագործումը, ինչպիսիք են ռասան, մաշկի գույնը, լեզուն, կրոնը, ազգությունը, ազգային կամ էթնիկ ծագումը»:

⁷⁰ Պրոֆիլավորման կանխարգելման անհրաժեշտության մասին տե՛ս օրինակ՝ *Ռասիզմի ժամանակակից ձևերի, ռասայական խտրականության, այլատյացության և դրանց հետ կապված անհանդուրժողականության հարցերով Հատուկ զեկուցող*, A/HRC/29/46, 20 ապրիլի 2015:

Պատասխան հոետորաբանության կարևորությունը

98. Եվ վերջապես, այդ ջանքերը պետք է շաղկապվեն աստելության խոսքի փաստացի օգտագործման հատուկ, անհապաղ և անվերապահ դատապարտմամբ: Աստելության խոսքի օգտագործման հստակ դատապարտումը անհրաժեշտ է ոչ թե պարզապես այն պատճառով, որ դրա օգտագործումը լիովին անընդունելի է ժողովրդավարական հասարակությունում, այլ նաև այն պատճառով, որ դա ծառայում է այն արժեքների ամրապնդմանը, որոնց վրա հիմնված է այդպիսի հասարակությունը: Նման **հակադարձ խոսքը** պետք է հետևաբար ոչ թե միայն նշի, որ աստելության խոսքի օգտագործումը սխալ է, այլև պետք է ընդգծվի, թե ինչու է այն հակաժողովրդավարական: Կարևոր է, որ ոչ ոք մի կողմ չքաշվի և թույլ չտա, որ որևէ տեսակի աստելության խոսք օգտագործվի առանց այն վիճարկելու: Աստելության խոսքին նետված մարտահրավերները հատկապես կիրառելի են առցանց մեդիայում, որը տրամադրում է տարածվող տեղեկություններին հակազդելու և արձագանքելու տարատեսակ միջոցներ: Պետք է խրախուսել զանգվածային լրատվության միջոցների բոլոր օգտատերերին ցանկացած ձևով ուշադրություն դարձնել աստելության խոսքի օգտագործման դեպքերին և հստակ արտահայտել իրենց անհամաձայնությունը դրան: Այդուհանդերձ, չնայած որ աստելության խոսքի օգտագործումը վիճարկելը յուրաքանչյուրի պարտականությունն է, հասարակական գործիչները կարող են հատկապես կարևոր ներդրում ունենալ այս առումով, քանի որ հասարակության մեջ ունեցած նրանց դիրքը զգալիորեն ազդեցիկ է դարձնում նրանց կարծիքը մյուսների համար: Հետևաբար խիստ կարևոր է, որ բոլոր հասարակական գործիչները, հատկապես քաղաքական գործիչները և կրոնական ու համայնքային առաջնորդները, ինչպես նաև արվեստի, գործարարության և սպորտի ականավոր անձինք արտահայտվեն, երբ լսում կամ տեսնում են, որ աստելության խոսք է օգտագործվում, որովհետև հակառակ դեպքում նրանց լռությունը կարող է նպաստել այդ խոսքի օգտագործումը օրինականացնելուն: Մշտադիտարկման փուլերում նշվել է, որ հավասարության հարցերով զբաղվող մարմինները, օմբուդսմենները և մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ինստիտուտները հաճախ հատկապես խիստ են արտահայտվել աստելության խոսքի օգտագործման դեպքերի վերաբերյալ: Դա անկասկած արժեքավոր է, բայց այդպիսի դատապարտումը պետք է լայնորեն տարածվի, որպեսզի հասարակական գործիչների ընդհանուր արձագանքը լինի, և ոչ թե արտահայտվի սոսկ մի քանի ցրված ձայնով: Այս հակադարձ խոսքը նաև կարող է արտահայտվել այն գործողություններից և կազմակերպություններից հրաժարման ձևով, որոնցում ներգրավված են ակտիվորեն աստելության խոսք կիրառող անձինք:
99. Թեև վերոնշյալ քայլերը ընդհանուր բնույթ ունեն, 4-րդ հանձնարարականով ընդգծվում է, որ դրանք հատկապես անհրաժեշտ են երեխաների, երիտասարդների և հանրային պաշտոնյաների համար : Առաջին երկուսի դեպքում պատճառը նրանց տարիքն է, որը կարող է նրանց ոչ միայն հատկապես ընկալունակ դարձնել աստելության խոսքի ազդեցությանը, այլև հնարավորություն ստեղծել, որպեսզի կրթությունն ավելի հեշտությամբ նրանց ազատի այն նախապաշարմունքներից, որոնք նպաստում են այդ խոսքի օգտագործմանը: Պետական պաշտոնյաների դեպքում առաջարկվող քայլերն անհրաժեշտ են ինչպես նրանց դիրքի շնորհիվ ուրիշների վրա

դրական ազդեցություն ունենալու ներուժի, այնպես էլ այդ դիրքի արդյունքում նրանց կողմից ատելության խոսքի ցանկացած օգտագործման առանձնակի լրջության պատճառով հաշվի առնելով պետության ակնհայտ աջակցությունը:

100. 4-րդ հանձնարարականը նաև նախատեսում է քայլերի ձեռնարկում՝ խրախուսելու նրանց, ովքեր ատելության խոսք են օգտագործում, դադարեցնել դրա օգտագործումը, և օգնել նրանց դադարեցնել իրենց անդամությունը այդ խոսքը կիրառող խմբերին: Հասկանալի է, որ դա հեշտ գործ չէ, ոչ պակաս այն պատճառով, որ արմատացած նախապաշարմունքները, որոնք կարող են հանգեցնել ատելության խոսքի օգտագործման, գրեթե սովորական բնույթ ունեն: Այնուամենայնիվ, վարքագծի փոփոխության օրինաչափությունը անհնարին չէ, և մշտադիտարկման փուլերում նշվել է այդ նպատակին ուղղված տարբեր ծրագրերի մասին: Ուստի տեղին կլիներ, որ դրանք ավելի լայնորեն նախաձեռնվեին և աջակցվեին՝ օգտվելով նաև այն ծրագրերի արդյունքում կուտակված փորձից, որոնց իրականացումը պահանջվում է ԵՄ-ի Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայի 16-րդ հոդվածի 1-ին կետով՝ ընտանեկան բռնություն իրականացնողներին միջանձնային հարաբերությունում ոչ բռնի վարքագիծ որդեգրել սովորեցնելու հետ կապված:
101. 4-րդ հանձնարարականով նախատեսված քայլերը պետք է ձեռնարկվեն ոչ միայն անհատների, այլև հատուկ դերակատարների լայն շրջանակի կողմից: Մակայն 4-րդ հանձնարարականով ընդունվում է, որ այս առումով հատուկ ներդրում կարող է լինել, և հաճախ լինում է, հասարակական կազմակերպությունների, հավասարության հարցերով զբաղվող մարմինների և մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ինստիտուտների կողմից՝ առանձին կամ միմյանց հետ համագործակցությամբ: Որոշ դեպքերում դրա համար կարող է պահանջվել, որ վերջին երկուսը հատուկ լիազորվեն ատելության խոսքի դեմ պայքարելու համար, բայց բոլոր երեքին էլ անհրաժեշտ է տրամադրել այսպիսի աշխատանքի նախաձեռնման համար պահանջվող միջոցները:
102. Ավելին, 4-րդ հանձնարարականով հատուկ շեշտադրվում է կրթական աշխատանքի անհրաժեշտությունը՝ ատելության խոսքի օգտագործման հետևանքով առաջացող վտանգների մասին հասարակության իրազեկության բարձրացման և բազմակարծության ու ժողովրդավարության նկատմամբ հավատարմության ամրապնդման ուղղությամբ: Դրա համար պահանջվելու է հզորացնել ուսուցիչների և մանկավարժների կարողությունները, որպեսզի նրանք կարողանան իրականացնել անհրաժեշտ կրթական ծրագրերը⁷¹: Հետևաբար, պատշաճ աջակցություն պետք է տրամադրվի այդ նպատակով վերապատրաստմանը, ինչպես նաև այս ծրագրերում օգտագործվելիք նյութերի պատրաստմանը:
103. Թեև այս բոլոր ջանքերը կարող են գործադրվել առանձին-առանձին, դրանք ավելի մեծ ազդեցություն կարող են ունենալ, եթե ձեռնարկվեն ներգրավված տարբեր շահագրգիռ կողմերի ավելի մեծ համագործակցության և

⁷¹ Այս կապակցությամբ տե՛ս մանրամասն հանձնարարականներ թիվ 10 ԸՔԶ-ի մաս III-ում:

համակարգման պայմաններում: Դա կարող է հանգեցնել, ինչպես նշվել է մշտադիտարկման փուլերում, ազգային ռազմավարությունների և գործողությունների ծրագրերի ընդունմանը՝ ծայրահեղականության, ռասիզմի, այլատյացության, հրեատյացության և դրա հետ կապված անհանդուրժողականության, հոմոֆոբիայի և տրանսֆոբիայի դեմ պայքարելու նպատակով: Այդ ռազմավարությունները և գործողությունների ծրագրերը պետք է ունենան կոնկրետ խնդիրներ նախարարությունների, համայնքապետարանների և ոստիկանության համար, և կազմվեն ու գնահատվեն տարեկան կտրվածքով: Նպատակահարմար կլինի նաև ընդունել գործողությունների ծրագրեր՝ ինտեգրելու փոքրամասնությունների համայնքներին այն համայնքներին, որոնք մասնակցում են այդ ռազմավարությունների և գործողությունների ծրագրերի մշակման, մշտադիտարկման և գնահատման բոլոր փուլերին: Ամեն դեպքում կարևոր է, որ այս բոլոր ջանքերը վերաճեն շարունակական և ոչ թե ժամանակավոր գործընթացների և անդրադառնան ատելության խոսքի բոլոր դրսևորումներին:

Է. Թիրախային խմբին աջակցություն

Հանձնարարական 5

104. Այս հանձնարարականն ուղղված է ատելության խոսքի թիրախ դարձած անձանց աջակցության տարբեր ձևեր տրամադրելու անհրաժեշտությանը: Հանձնարարականը ոչ միայն արտացոլում է այն ընկալումը, որ այդպիսի խոսքի օգտագործումը կարող է բացասական հետևանքներ ունենալ թիրախավորած անձանց վրա զգացական և հոգեբանական առումով, այլև այն, որ նրանք կարող են կամ տեղյակ չլինել դրա հետ կապված բողոք ներկայացնելու իրենց իրավունքին, կամ զերծ մնալ այդ անելուց վերոնշյալի, կամ այդ իրավունքները չիրականացնելու հետ կապված ճնշման տարբեր ձևերի պատճառով:
105. Ատելության խոսքի կիրառումը կարող է բերել նրան, որ դրա թիրախում գտնվողները ոչ միայն վախեցած ու անապահով զգան, առանց որևէ հիմնավորման, այլև մեղավոր, ամաչած ու նվաստացած՝ հանգեցնելով նրանց ինքնավստահության և ինքնագնահատանքի կորստին: Բացի այդ, այս զգացումները կարող են նաև հանգեցնել ֆիզիկական ախտանշանների, ինչպես օրինակ քնի կորստի, գլխացավերի, ինչպես նաև հոգեկան և ֆիզիկական առողջության ավելի լուրջ բնույթի խնդիրների: Արդյունքում նման զգացումները կարող են ազդեցություն ունենալ նրանց կյանքի բոլոր կողմերի վրա՝ աշխատանքում, դպրոցում կամ տանը, բայց դրանց ազդեցությունը հատկապես ծանր է նրանց ընտանեկան հարաբերությունների և հասարակական կյանքին մասնակցելու ցանկության վրա⁷²:

⁷² Տե՛ս օրինակ՝ Ի. Ձելմա, *Ատելության հանցագործությունների հոգեբանական ազդեցությունը – Անհատական փորձ և համայնքի վրա ազդեցություն (Թիրախավորելով իմ ինքնությունը) Որակական հետազոտություն* աշխատության գրականության ցանկը, Մարդու իրավունքների լատվիական կենտրոն, 2008: Դա նաև ճանաչվում է Եվրոպական խորհրդարանի և Խորհրդի 2012 թվականի հոկտեմբերի 25-ի 2012/29/ԵՄ դիրեկտիվի դրույթներով, որոնք սահմանում են հանցագործության գոհերի իրավունքների, աջակցման և պաշտպանության նվազագույն չափորոշիչներ, և փոխարինում են Խորհրդի շրջանակային որոշումը 2001/220/JHA:

Խորհրդատվության տրամադրում և ուղղորդում

106. Հետևաբար կարիք կա ապահովելու, որ **պատշաճ աջակցություն** է ցուցաբերվում նրանց, ովքեր տուժում են ատելության խոսքի վերոնշյալ հետևանքներից որևէ մեկի պատճառով, կամ ենթակա են այդպիսի վտանգի: Մասնավորապես անհրաժեշտ է, որ այս աջակցությունը տրամադրվի թե՛ հնարավորինս շուտ՝ անմիջապես նրանց նկատմամբ ատելության խոսքի կիրառումից հետո, և թե՛ հետագայում՝ դրան տարբեր պաշտոնական արձագանքների, ներառյալ ցանկացած քրեական դատավարության ընթացքում: Այսպիսի աջակցության համար պահանջվում են համապատասխանաբար պատրաստված խորհրդատուներ: Մասնավորապես, նրանք պետք է կարողանան հարցեր տալ անձի զգացմունքների և վախերի մասին, ինչպես նաև պարզել, թե արդյոք կա որևէ բժշկական օգնության կարիք: Բացի այդ խորհրդատուները պետք է կարողանան ատելության խոսքի թիրախ դարձած անձանց համոզել, որ դա իրենց մեղքով չէ, և օգնել նրանց վերգտնելու վերահսկողության և վստահության զգացումը: Նաև անհրաժեշտ է գիտակցել, որ վերականգնման գործընթացը կարող է որոշակի ժամանակ պահանջել, և այդ ժամանակահատվածը կարող է փոփոխվել՝ կախված որոշակի փորձառությունից, կամ ազդեցության տակ հայտնված անհատի բնույթից: Այս տեսակի աջակցության տրամադրումը ատելության խոսքով թիրախավորված անձանց պետք է լինի համակարգված և հասանելի ատելության խոսքի բոլոր դրսևորումների դեպքում:

Փոխհատուցման իրավունք

107. Միևնույն ժամանակ, ատելության խոսքի թիրախ դարձած անձինք իրավունք ունեն թե՛ արձագանքելու այդ խոսքին **հակադարձ խոսքով և դատապարտող խոսքով**, թե՛ իրավասու դատարաններ և մարմիններ բողոք բերելով: Սակայն այս իրավունքներն ունենալը բավարար չէ: Նաև կարևոր է, որ այդ մարդիկ տեղյակ լինեն այդ հնարավորությունների մասին, և որ նրանց չխոչընդոտեն դրանցից օգտվելիս:
108. Տարբեր միջոցներ կարող են ձեռնարկվել՝ համոզվելու համար, որ ատելության խոսքի թիրախում հայտնված անձինք **տեղյակ են իրենց իրավունքներին**: Այդպիսի միջոցները ներառում են հանրային տեղեկատվական արշավները, որոնց միջոցով ոչ միայն հստակեցվում է, որ ատելության խոսքի կիրառումն անընդունելի է, այլև նշվում են խոսքի թիրախում հայտնված անձանց համար այդ խոսքին արձագանքելու, կամ փոխհատուցում ստանալու տարբեր միջոցներ: Բացի այդ, նման քարոզարշավներով անհրաժեշտ է ընդգծել, որ բողոք ներկայացնելը օգտակար է ոչ միայն շահագրգիռ անհատների կոնկրետ իրավիճակներին լուծում տալու համար, այլև ատելության խոսքի դեմ պայքարի ավելի լայն ջանքերի կարևոր բաղադրատարրն է: Այդպիսի քարոզարշավները կարող են հաճախ ընդհանուր բնույթ ունենալ: Սակայն որոշ դեպքերում կարող է հատկապես օգտակար լինել դրանք որոշակի խմբերի պատկանող անձանց ուղղությամբ կենտրոնացնելը, ինչպիսիք են տեսանելի փոքրամասնությունները, կամ ԼԳԲՏ անձինք՝ մասնավորապես այն ՀԿ-ների կամ լրատվամիջոցների միջոցով, որոնցից այդ խմբերն օգտվում են:
109. ացի այդ, ատելության խոսքի օգտագործման դեմ գործողություններ ձեռնարկվելու տարբեր հնարավորությունների մասին տեղեկատվությունը կարող է տարածվել կենտրոնական և տեղական կառավարման

մարմինների հանրային գրասենյակների, խորհրդատվական կենտրոնների, փաստաբանների և հասարակական կազմակերպությունների միջոցով:

Փոխհատուցման խաչընդոտների վերացում

110. Ավելին, նույնիսկ երբ առկա է իրավունքների մասին իրազեկվածություն, կան տարբեր գործոններ, որոնք կարող են ատելության խոսքի թիրախ դարձած անձանց հետ պահել դրանց իրականացումից: Այդպիսի գործոններ կարող են լինել զգացումը, թե այդ անելը չափից բարդ է, չափից ծախսատար կամ անիմաստ, մասնավորապես, երբ կարծիք կա, թե բողոքներին չեն հավատալու կամ դրանք լուրջ չեն ընդունելու: Բացի այդ, մարդիկ կարող են վախենալ բողոք բերել՝ զգուշանալով ատելության խոսք օգտագործողների հաշվեհարդարից, ինչպես նաև վերջինների կողմից իրական սպառնալիքներից: Այս բոլոր գործոնները կարծես թե հանգեցնում են ատելության խոսքի օգտագործման ոչ բոլոր դեպքերի հաղորդմանը, ինչը նկատվել է մշտադիտարկման փուլերում:
111. **Բողոք ներկայացնելու բարդության և ծախսատարության** մտահոգություններին, մասնավորապես ատելության խոսք օգտագործողների նկատմամբ իրավական վարույթներ բերելու հետ կապված, կարելի է լավագույնս արձագանքել բողոքների ներկայացման հնարավորինս հստակ և պարզեցված պահանջների սահմանմամբ՝ համապատասխան աջակցություն ապահովելով նաև բողոքների ձևակերպման և հետամտման համար: Այդպիսի օժանդակությունը կարող է ցուցաբերվել կազմակերպություններին (լինեն դրանք հասարակական կազմակերպություններ, հավասարության հարցերով զբաղվող մարմիններ, թե՛ մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ինստիտուտներ) տրամադրվող աջակցության միջոցով, խորհրդատվություն ապահովելու և տուժողներին համապատասխան վարույթներում ներկայացնելու նպատակով, կամ բողոքների ներկայացման հետ կապված իրավաբանական օգնության ծրագրերի ընդլայնման միջոցով, հատկապես դատական քննության դեպքերում: Պետական մարմինների կամ մասնավոր կազմակերպությունների կողմից ատելության խոսքի վերաբերյալ բերված բողոքներով զբաղվելու համար վճարի գանձումը նպատակահարմար չէ: Ավելին, այդ առնչությամբ հարուցված դատական վարույթի համար գանձվող որևէ տուրք չպետք է սահմանվի այնպիսի շեմով, որը բողոք բերելը կդարձնի անիրագործելի: Ավելին, բոլոր նրանք, ովքեր պետական մարմիններում կամ մասնավոր կազմակերպություններում ընդունում են բողոքներ, պետք է պատշաճ կերպով վերապատրաստվեն՝ երաշխավորելու, որ բողոքների իրենց ընդունման ձևը ինքնին հետ չի պահում դրանց ներկայացումից:
112. Չնայած բողոքների ներկայացման հետ կապված վերոնշյալ աջակցությանը, դժվար թե այդպիսիք բերվեն, եթե առկա է ուժեղ զգացում, որ դրանց արդյունքում շահագրգիռ անձի կամ անձանց խմբի համար ոչինչ չի փոխվի: Հետևաբար կենսական է ցույց տալ բողոքի դրական ազդեցությունը, այսինքն՝ բողոք բերած անձի կողմից փոխհատուցում ստանալը, կամ դեպքի կրկնությունը կանխելու նպատակով միջոցի ձեռնարկումը: Դրա համար պահանջվում է ոչ միայն բողոքների պատշաճ քննությունը և լուծումը, այլև արդյունքների լայնորեն տարածումը: Դա կարող է ձեռնարկվող քայլերի օգտակար բաղադրատարր լինել՝ ապահովելու, որ ատելության խոսքով թիրախավորած անձինք տեղյակ լինեն իրենց իրավունքներին:

113. Բացի այդ, աստելության խոսքով թիրախավորված անձինք չպետք է վախենան վրեժխնդրությունից՝ բողոքներ ներկայացնելուց կամ ցուցմունքներ տալուց հետո: Այսինքն, հատուկ քրեական արգելք պետք է սահմանվի նրանց նկատմամբ ցանկացած **հաշվեհարդար** գործողության, ինչպես օրինակ՝ աշխատանքից հեռացման կամ հետապնդման համար: Օրինակ ՌԱԵՀ-ն երկրների մշտադիտարկման իր զեկույցներում նշել է, որ անկանոն իրավիճակում գտնվող ներգաղթյալները պետք է հնարավորություն ունենան բողոք բերել աստելության խոսքի վերաբերյալ՝ ենթակա չլինելով անհապաղ վտարման վտանգին:

Ը. Ինքնակարգավորում

Հանձնարարական 6

114. Մույն հանձնարարականով մատնանշվում են աստելության խոսքի օգտագործմանը հակազդելու մեթոդները այն մարմինների, հաստատությունների կամ այլ կազմակերպությունների ջանքերով, որոնց անդամ են, կամ որոնց հետ կապ ունեն աստելության խոսք տարածողները: Թեև աստելության խոսքի օգտագործումը լայն հասարակության մտահոգության առարկա է և դա տեղի է ունենում տարբեր և բազմազան հարթակներում, այդ խոսքը կիրառողները շատ դեպքերում ունենում են մեկ կամ մի քանի մարմինների, ինստիտուտների և կազմակերպությունների կոնկրետ պատկանելիություն (ներառյալ որպես աշխատակիցներ, հարմարություններից օգտվողներ): Դրանք կարող են լինել թե՛ հանրային, և թե՛ մասնավոր կազմակերպություններ և ներառել խորհրդարաններ, կամ այլ ընտրված մարմիններ ներպետական տարածքային և տեղական մակարդակներում, նախարարություններ և այլ հանրային մարմիններ, քաղաքացիական և հանրային ծառայության կառույցներ, քաղաքական կուսակցություններ, մասնագիտական միություններ, բիզնես կազմակերպություններ և դպրոցներ, համալսարաններ և այլ կրթական հաստատություններ, ինչպես նաև մշակույթի և սպորտի բնագավառի ամենատարբեր կազմակերպություններ:

Պատասխանատվության խնդիր

115. Չնայած որ աստելության խոսքի օգտագործման հետևանքով ի հայտ եկած խնդիրները կարող են և չլինել այդ մարմինների, հաստատությունների և կազմակերպությունների գործունեության հատուկ ուշադրության ներքո, այդ բոլոր կազմակերպություններն էլ ունեն ժողովրդավարական հասարակությունում յուրաքանչյուրին վերապահված ընդհանուր պատասխանատվությունը՝ մարդկային ընտանիքի բոլոր անդամներին ներհատուկ արժանապատվությունը, նրանց հավասար և անքակտելի իրավունքները հարգելը և ապահովելը: Այսպիսով, այնքանով որքանով հնարավոր է իրենց իրավագործության շրջանակներում, այս մարմինները, հաստատությունները և կազմակերպությունները պետք է հստակեցնեն, որ աստելության խոսքի օգտագործումը իրենց հետ փոխկապակցված անձանց կողմից լիովին անընդունելի է, և միջոցներ ձեռնարկեն այդ խոսքի օգտագործումը կանխելու կամ պատժելու համար: Բացի այդ, նրանք պետք է ձգտեն ապահովել, որ իրենց հետ փոխկապակցված անձանց կողմից աստելության խոսքի օգտագործման դեպքերի մասին իրենց տեղեկացվի: Նրանք նաև պետք է համապատասխան դասընթացներ կազմակերպեն, որպեսզի այդ մարդիկ հասկանան, թե ինչու է անընդունելի նման

արտահայտությունների օգտագործումը, իսկ մյուսները հնարավորություն ունենան ընդդիմանալու և դատապարտելու այդ խոսքի օգտագործումը:

Էական առանձնահատկություններ

116. Հանձնարարականի այս բաժնի կենտրոնացումն **ինքնակարգավորման** վրա արտացոլում է ազատ արտահայտվելու իրավունքի նկատմամբ որքան հնարավոր է քիչ վերահսկողություն սահմանելու անհրաժեշտությունը: Բացի այդ, դրանով ընդունվում է, որ վերոնշյալ մարմինները, հաստատությունները և կազմակերպությունները հաճախ առավել բարենպաստ դիրքերում են ատելության խոսքի օգտագործման որոշակի դեպքերի բացահայտման և դրանց շարունակականությունը կանխելու համար՝ համոզելու կամ ինչ-որ տեսակի պատժամիջոց կիրառելու եղանակով: Ուստի շատ դեպքերում ինքնակարգավորման կիրառումը կարող է լինել ամենանպատակահարմար և ամենաարդյունավետ մոտեցումը ատելության խոսքի դեմ պայքարելիս: Այդուհանդերձ, նաև ընդունվում է, որ **այս մարմինների, հաստատությունների և կազմակերպությունների բնույթը կարող է հասկանալի տարբերվել, ինչը կարող է ազդել նրանց կողմից ատելության խոսքի դեմ պայքարի կոնկրետ քայլերի վրա:** Հետևաբար անհրաժեշտ է դա մտապահել կառավարությունների կողմից այս մարմինների, հաստատությունների և կազմակերպությունների ինքնակարգավորմանն աջակցություն ցուցաբերելիս: Մասնավորապես, այդպիսի ցանկացած աջակցություն չպետք է պայմանավորվի ինքնակարգավորման մեկ մոդելի ընդունմամբ: **Այդ պատճառով լրատվամիջոցների ներգրավմամբ ինքնակարգավորման հարցին առավել մանրամասն անդրադառնում է 7-րդ հանձնարարականը:**

117. Այդուհանդերձ, 6-րդ հանձնարարականում նշվում են որոշակի առանձնահատկություններ, որոնց ներառումը ինքնակարգավորման բոլոր սխեմաներում էլ կարող է օգտակար լինել, մասնավորապես **վարքագծի** (կամ էթիկայի) **կանոնագրքերի** ընդունումը, որն ուղեկցվում է դրանց դրույթների չկատարման համար սահմանված հստակ պատժամիջոցներով, բացասական կարծրատիպերի և ապակողմնորոշիչ տեղեկատվության օգտագործումը բացառելու նպատակով հայտարարությունների և հրատարակությունների մշտադիտարկման և վերապատրաստման ու բողոքների ներկայացման ու քննման մեխանիզմների ստեղծման վերաբերյալ պայմանավորվածություններով:

Վարքագծի կանոնագրքեր

118. Այդպիսի կանոնագրքերի գոյությունը հատկապես կարևոր է այն դեպքերում, երբ խոսքի հեղինակի պաշտոնը կարող է օժտված լինել անձեռնմխելիությամբ, ինչպես օրինակ՝ դատավորների և խորհրդարանականների դեպքում, քանի որ դա կարող է բացառել տվյալ մարդու կողմից ատելության խոսքի կիրառման դեպքում ցանկացած այլ միջոցների կիրառումը:

119. ՌԱԵՀ-ի մշտադիտարկումից պարզ է դառնում, որ տարբեր մարմիններ, հաստատություններ և կազմակերպություններ արդեն ընդունել են վարքագծի (կամ էթիկայի) կանոնագրքեր և նմանատիպ չափորոշիչներ, այդ թվում՝ ընթացակարգային կանոններ, որոնք կարող են որևէ ձևով կիրառվել իրենց հետ փոխկապակցված անձանց կողմից ատելության խոսքի օգտագործման դեպքերում: Տարբեր անդամ պետություններում այդպիսի

կանոնագրքեր են ընդունվել դատավորների, նախարարների, խորհրդարանների անդամների, մասնագիտական կազմակերպությունների անդամների, սպորտային կազմակերպություններում ընդգրկված անձանց և համալսարանների ու քոլեջների ուսուցչադասախոսական կազմի ու սովորողների համար: Բացի այդ, կան մի շարք միջազգային կամ տարածաշրջանային կանոնագրքեր կամ խարտիաներ, որոնք կիրառելի են անդամ պետություններում գործառնող մարմինների, հաստատությունների և կազմակերպությունների համար, ինչպես Ֆուտբոլի միջազգային ֆեդերացիայի (ՖԻՖԱ) կարգապահական կանոնագիրքը, Ֆուտբոլային ասոցիացիաների եվրոպական միության (ՈՒԵՖԱ) ուղեցույցները և Եվրոպական քաղաքական կուսակցությունների «Հանուն ռասիզմից զերծ հասարակության» խարտիան: Որոշ դեպքերում այս կանոնագրքերի ընդգրկումը կարող է լինել բավականին լայն, մասնավորապես սպորտային գործունեության հետ կապվածներին: Այսպիսով, դրանք կարող են վերաբերել ոչ միայն հենց սպորտում կամ նրա կազմակերպման ու կառավարման ոլորտում ներգրավվածներին, այլև սպորտային միջոցառումներին մասնակցող և աջակցող անձանց թե՛ այդ միջոցառումների տեղի ունենալու ժամանակ, և թե՛ այլուր (օրինակ դեպի տվյալ միջոցառման անցկացման վայր ճանապարհորդելիս): Պատգամավորներին վերաբերող որոշ կանոնագրքեր տարածվում են նաև այն վայրերի վրա, որտեղ արվել են վիճահարույց հայտարարություններ, ուստի չեն սահմանափակվում միայն օրենսդիր մարմնի ներսում ընթացող քննարկումներով:

120. Մակայն վերոնշյալ կանոնագրքերում տեղ գտած դրույթները միշտ չէ որ ուղղակիորեն են անդրադառնում ատելության խոսքի օգտագործմանը: Փոխարենը նրանք կարող են վերաբերել վարքագծի բազմազան ձևերին, որը կարող է լինել իրենց շրջանակներում, ինչպես օրինակ վիրավորական, հարձակողական կամ սպառնող խոսքին, կամ կարող են ընդհանուր առմամբ վերաբերել միայն արժանապատվության և հավասարության նկատմամբ հարգանքի պահանջին: Ցավոք ատելության խոսքի բոլոր տեսակները չէ, որ գործնականում ներառվում են նման ձևակերպումներում, և արդյունքում, ոչ մի միջոց չի ձեռնարկվում ատելության խոսք օգտագործողներից շատերի նկատմամբ, ներառյալ՝ նրանց, ովքեր կիրառում են ռասիստական և հոմոֆոբ կամ տրանսֆոբ բնույթի լեզու: Ատելության խոսքի դեմ պայքարելու նպատակով կանոնագրքերի օգտագործումը գուցե ավելի արդյունավետ լինի, եթե արգելվող վարքագիծը հստակ ձևակերպվի՝ հղում կատարելով ատելության խոսքի սույն Հանձնարարականով նախատեսված ընկալմանը: Մասնավորապես դրանք պետք է վերաբերեն ատելության խոսքի բոլոր ձևերին, այլ ոչ թե զուտ նրանց, որոնց համար կարող է քրեական պատիժ կիրառվել: Բացի այդ, կանոնագրքերում պետք է հստակ նշվի դրանք ընդունողների՝ հավասարության և արժանապատվության ապահովման հանձնառությունը, և որևէ կասկած չլինի այն մասին, որ ատելության խոսքի օգտագործումն անընդունելի է: Բոլոր դեպքերում կանոնագրքերում կիրառվող ձևակերպումները պետք է լինեն հստակ և հասկանալի, որպեսզի որևէ անորոշություն չլինի համապատասխան վարքագծի ընդունելի կամ անընդունելի համարվելու հետ կապված: Դա կարևոր է թե՛ նրանց համար, ովքեր կարող են ենթարկվել պատժամիջոցների, և թե՛ նրանց համար,

ովքեր դառնում են ատելության խոսքի թիրախ: Ավելին, կանոնագրքերը ոչ միայն պետք է տարածվեն և գրավեն այն մարդկանց ուշադրությունը, ում նկատմամբ կիրառելի են, այլև պետք է հանրամատչելի լինեն, որպեսզի ցանկացած ոք, ով հետաքրքրված է դրանց պահանջների կատարման դիտարկմամբ, կարողանա համապատասխանաբար գործել:

121. 6-րդ հանձնարարականով հատուկ կոչ է արվում քաղաքական կուսակցություններին ստորագրել **Եվրոպական քաղաքական կուսակցությունների «Հանուն ռասիզմից զերծ հասարակության» խարտիան**, քանի որ նրա ընդունումը այդ կուսակցությունների կողմից ոչ միայն կնպաստի նրանց անունից որպես ժողովրդավարական քաղաքական գործընթացի դերակատարներ իրենց առանձնահատուկ պարտականությունների ընդունմանը, այլև նրանք առաջնորդող դեր կստանան՝ մյուսներին ցույց տալով, որ անհրաժեշտ է ընդունել կանոնագրքեր ատելության խոսքի դեմ պայքարելու համար⁷³:

Իրականացում

122. Թեև կանոնագրքերի ընդունումն ինքնին արտացոլում է դրանցով սահմանված արժեքներին նվիրվածությունը, դրանց արդյունավետության համար նույնպես պահանջվում է որոշակի կարգավորում՝ դրանց դրույթների իրականացումն ապահովելու նպատակով: Այդ նպատակին կարելի է լավագույնս հասնել **մշտադիտարկման և բողոքների մեխանիզմների միջոցով**:
123. Մշտադիտարկման մեթոդները կարող են տարբեր լինել: Որոշ դեպքերում դրանք ավելին չեն, քան տվյալ մարմնի, հաստատության կամ կազմակերպության հետ փոխկապակցված անձանց ելույթներ լսելը և հրապարակումներն ուսումնասիրելը և այնուհետև դրանց համապատասխան ձևով արձագանքելը: Այդուհանդերձ, պետք է լինի որևէ մեկը, ով հստակ պատասխանատվություն կրի այդպիսի մշտադիտարկման համար, նույնիսկ եթե մյուսները նույնպես կարող են ուշադրություն սևեռել ատելության խոսքի օգտագործման առանձնակի դեպքերի վրա: Ավելին, ինչպես ցույց է տալիս 6-րդ հանձնարարականը, մշտադիտարկում իրականացնողների համար հատկապես կարևոր է բացասական կարծրատիպերի և ապակողմնորոշիչ տեղեկատվության որոնումը, քանի որ դրանցից առաջինը կարող է դրսևորվել ատելության խոսքի պակաս ակնհայտ ձևով, իսկ երկրորդը կարող է ամրապնդել այն նախապաշարմունքները, որոնց պատճառով այդ խոսքի կիրառումը շարունակական բնույթ է ունենում: Սպորտային վայրերի հետ կապված, հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել միջոցառումներին մասնակցողներին, որպեսզի նրանք չկարողանան իրենց շրջապատում տարածել կամ վաճառել ատելության խոսք պարունակող նյութեր, ինչպես նաև կանխարգելել այն անձանց մուտքը, ովքեր ցուցադրում կամ իրենց հետ տանում են ատելության խոսք պարունակող պաստառներ, թռուցիկներ և խորհրդանիշեր, ինչպես նաև կասեցնել կամ դադարեցնել միջոցառումը, երբ դրան մասնակցող անձինք ատելության խոսք են օգտագործում⁷⁴:

⁷³ Տե՛ս նաև ՌԱԵՀ-ի հռչակագիրը քաղաքական դիսկուրսում ռասիստական, հրեատյացության և այլատյացության տարրերի օգտագործման վերաբերյալ (ընդունված 2005 թվականի մարտի 17-ին):

⁷⁴ Տե՛ս թիվ 12 ԸՔՀ *Սպորտի ոլորտում ռասիզմի և ռասայական խտրականության դեմ պայքար*:

124. Բողոքարկման մեխանիզմները կարող են հնարավորություն ընձեռել պարզելու, թե արդյոք խախտվել են կանոնագրքերի դրույթները, նույնիսկ եթե ներքին մշտադիտարկմամբ կամ մյուսների կողմից հաղորդումներով այդ մասին չի նշվել: Բացի այդ, դրույթների խախտում բացահայտելու դեպքում, բողոքարկման մեխանիզմները հնարավորություն կտան որոշում կայացնել կիրառվելիք պատժամիջոցների վերաբերյալ: Այդպիսի մեխանիզմները ոչ միայն պետք է հասանելի լինեն համապատասխան մարմնի, հաստատության կամ կազմակերպության հետ փոխկապակցված անձանց, այլև այն անձանց, ովքեր հիմքեր ունեն համարելու, որ իրենք հանդիսացել են փոխկապակցված անձի կողմից ատելության խոսքի թիրախ: Դրանք պետք է սահմանեն հստակ, արդար և թափանցիկ ընթացակարգեր, և դյուրամատչելի լինեն, օրինակ թե՛ հեռախոսակապի կամ որևէ առցանց համակարգի միջոցով: Բողոքարկման մեխանիզմներ ունեցող մարմինները, հաստատությունները և կազմակերպությունները, պետք է հատուկ ջանքեր գործադրեն խրախուսելու այս խոսքի թիրախում հայտնված անձանց կողմից բողոքի ներկայացումը: Նրանք նաև պետք է մշտադիտարկեն, թե ինչպես են լուծվում այդ բողոքները, որպեսզի կարողանան իրական փոխհատուցման միջոցներ ապահովել այդ խոսքի օգտագործման հետևանքով տուժածներին:
125. Գործող օրենսգրքերի մեծ մասը նախատեսում է նաև պատժամիջոցների կիրառում դրանց դրույթների խախտման դեպքում: Դրանք իրենց բնույթով տարբեր են, սակայն կարող են ներառել տուգանքներ, նախարարի կամ դատավորի պաշտոնից հեռացում, պատգամավորական մանդատից զրկում, սպորտային վայրերից անձանց հեռացում կամ նրանց մուտքի արգելափակում դեպի այդ վայրեր, սպորտային մրցախաղերի ընթացքում վաստակած միավորների նվազեցում և սպորտային միջոցառումը փակ անցկացնելու պահանջի կիրառում: Կարևոր է, որ կիրառվող ցանկացած պատժամիջոց իսկապես արտացոլի ատելության խոսքի օգտագործման ծանրությունը, այլապես կարող է տպավորություն ստեղծվել, որ դրանցով ամրապնդվում է այդ խոսքի կիրառումը: Իսկապես, ատելության խոսքի օգտագործման դեմ պատշաճ և լայնորեն հրապարակվող պատժամիջոցների կիրառումը կարող է հստակ ազդանշան լինել այդպիսի խոսքի կիրառումն արգելելու առումով և ցույց տալ, որ արտահայտվելու անսահմանափակ ազատությունն ընդունելի չէ: Այսպիսով, երբ ատելության խոսքի կիրառումը պատժվում է, անհրաժեշտ է, որ համապատասխան մարմնի, հաստատության կամ կազմակերպության ղեկավարության կողմից այս փաստը հրավիրվի թե՛ նրա հետ փոխկապակցված անձանց, և թե՛ լայն հասարակության ուշադրությանը, և որ բացահայտ կերպով վերահաստատվի, որ այդ խոսքի օգտագործումը միանգամայն անընդունելի է:
126. Կանոնագրքերի արդյունավետ կիրառումը մեծապես կապված է դրանց դրույթների իրականացման պատասխանատուների համար **համապատասխան վերապատրաստման** ապահովումից: Մասնավորապես անհրաժեշտ է, որ այդ անձինք հասկանան, թե ինչ է ատելության խոսքը, այդ թվում դրա կողավորված կամ պակաս ակնառու ձևերը, ինչպես արձագանքել դրա օգտագործմանը, ինչպես վարվել այդ խոսքն օգտագործողների հետ, ինչպես նաև ինչպես ձեռնարկել մշտադիտարկում և պատշաճ կերպով գործարկել բողոքարկման մեխանիզմները: Քանի որ դա հեշտ չէ այն բոլոր մարմինների, հաստատությունների և

կազմակերպությունների համար, որոնց համար նպատակահարմար է ատելության խոսքի կանխարգելման նպատակով վարքագծի կանոնագրքերի ընդունումը, ապա այստեղ կառավարությունների կողմից աջակցության ցուցաբերումը հատկապես օգտակար կլինի: Դա կարելի է անել անմիջականորեն, կամ տվյալ ոլորտում հատուկ հմտություններ ունեցող կազմակերպությունների կողմից վերապատրաստման նմանօրինակ դասընթացների խթանման միջոցով:

127. Բացի այդ, կանոնագրքերի իրականացումը արդյունավետ կլինի միայն այն դեպքում, եթե **բավարար ֆինանսավորում** տրամադրվի մշտադիտարկման և բողոքարկման բազմապիսի մեխանիզմների կիրառման համար: Հետևաբար անհրաժեշտ է դա հաշվի առնել որպես գործոն ոչ միայն այդ մեխանիզմների ընդունման, այլև դրանց կիրառությունը հետագայում վերանայելիս:
128. Ավելին, ատելության խոսքի դեմ պայքարելու նպատակով վարքագծի (կամ էթիկայի) կանոնագրքերի ընդունումը և կիրառումը դյուրին դարձնելու համար օգտակար կլինի, եթե կառավարությունները նաև աջակցեն շահագրգիռ մարմինների, հաստատությունների և կազմակերպությունների միջև արդեն որոշ ժամանակ գործող կանոնագրքերի ուժեղ և թույլ կողմերի վերաբերյալ **տեղեկատվության փոխանակմանը:**

Կապը փոխհատուցման այլ ձևերի հետ

129. Շատ դեպքերում, բողոքարկման ընդհանուր և ներքին մեխանիզմներում ինքնակարգավորումը կարող է արդյունավետ կերպով պայքարել ատելության խոսքի դեմ, այդ թվում պատշաճ բավարարելով այդ խոսքի թիրախ դարձած անձանց բողոքները: Այնուհանդերձ, միշտ չէ, որ այդպես կլինի, քանի որ կան դեպքեր, երբ ատելության խոսքի որոշակի օգտագործումը պահանջում է դրամական փոխհատուցում կամ քրեական պատիժ: Ուստի, թեև ինքնակարգավորման վերաբերյալ պայմանավորվածությունները հաճախ բացառում են օրենսդրությամբ սահմանված փոխհատուցման այլ ձևեր հետամտելու անհրաժեշտությունը, դրանք երբեք չպետք է խոչընդոտեն դրանց:

Թ. Մեղիա և համացանց

Հանձնարարական 7

130. Մեծամասամբ ատելության խոսքի օգտագործումը տեղի է ունենում մեղիայի և համացանցի միջոցով, և համացանցի հնարավորությունների արդյունքում հաճախ ընդլայնվում է նման օգտագործման հասանելիությունն ու անմիջականությունը: Մինևույն ժամանակ, մեղիան և համացանցը ոչ միայն զուտ հաղորդակցվելու և այն արժեքների ամրապնդման հիմնական միջոցներից են, որոնք փորձում է խարխիլել ատելության խոսքը, այլև արտահայտվելու ազատության իրավունքի իրականացման հիմնական միջոցներից մեկը, ինչը հիմնարար է ժողովրդավարական հասարակությունում: Այսպիսով, սույն հանձնարարականի առանձնահատուկ ուշադրությունը մեղիայի և համացանցի կարգավորմանը և ինքնակարգավորմանը արտացոլում է դրանց հատուկ նշանակությունը ատելության խոսքի հետ կապված, որպես թե՛ դրա օգտագործման, և թե՛ այդ օգտագործումը վիճարկելու միջոցի: Այն նաև արտացոլում է արտահայտվելու ազատության իրավունքի նկատմամբ կիրառվող ցանկացած սահմանափակում հնարավորինս սահմանափակելու անհրաժեշտությանը: Թեև մեղիայի և համացանցի որոշ

կարգավորումներ չեն հակասում արտահայտվելու ազատության իրավունքին, ատելության քարոզչությանը հակազդելու նպատակով ինքնակարգավորման ավելի մեծ շեշտադրումը մեծամասամբ դեպքերում ոչ միայն ավելի արդյունավետ, այլև ավելի նպատակահարմար կլինի:

Բազմազանության ճանաչում

131. «Մեղիա և համացանց» եզրույթը ներառում է հաղորդակցության բազմաթիվ ձևեր՝ մեծապես տարբեր հատկանիշներով և ազդեցությամբ: Այսպես, այն ընդգրկում է տպագիր մամուլը (ինչպես՝ թերթեր, ամսագրեր և գրքեր, նաև բրոշյուրներ, թուղթիկներ և պաստառներ), բայց նաև տեսալսողական և էլեկտրոնային մեդիան (ինչպես՝ ռադիո, հեռուստատեսություն, ձայնի և պատկերի թվային գրառումներ, համացանցային կայքեր, հավելվածներ, էլֆոնատեր և սոցիալական մեդիայի և տեսախաղերի լայն տարատեսակներ), նաև հաղորդակցության այլ ձևեր, որոնք անկասկած դեռ կարող են մշակվել: Ավելին, որոշ բանավոր, հրապարակված կամ այլ ձևով հաղորդակցված խոսքի տեսակներ իսկապես անհատական նախաձեռնություններ են, մինչդեռ մյուսները կարող են լինել էական բիզնես ձեռնարկությունների արտադրանք: Հաղորդակցության որոշ տեսակներ ենթակա են խմբագրական վերահսկողության տարբեր ձևերի, մինչդեռ մյուսները կարող են ի հայտ գալ առանց դրանց հեղինակից բացի որևէ մեկի կողմից վերանայվելու և իսկապես հայտնվել առանց հաղորդակցության տվյալ ձևը մատուցողի նախնական գիտության: Շատ դեպքերում հաղորդակցության հեղինակին հնարավոր կլինի նույնականացնել, իսկ շատ դեպքերում էլ նա կարող է անանուն լինել: Որոշ դեպքերում հաղորդակցվող ուղերձը լսարանին կհասնի գրեթե ակնթարթորեն, իսկ մյուս դեպքերում կախված կլինի այն լսելու, կարդալու կամ այլ ձևով հասանելի լինելու լսարանի պատրաստակամությունից: Որոշները լայնորեն կտարածվեն և երկար կպահպանվեն, իսկ մյուսները կարող են չնկատվել և իրենց բնույթով լինել ակնթարթային: Այս բոլոր տարբերություններն անհրաժեշտ է հաշվի առնել կարգավորման և ինքնակարգավորման շրջանակները սահմանելիս, ինչպես նաև պետք է հաշվի առնել այդ միջոցների կիրառման դրական արդյունքների իրատեսական լինելը:

132. Բացի ընդհանուր օրենսդրությամբ հայտարարությունների և հրապարակումների (այդ թվում նաև հեռարձակման) նկատմամբ կիրառելի պահանջներից (որի մասին կքննարկվի հաջորդ բաժնում), յուրաքանչյուր պետությունում տարբերվում են նաև այն հատուկ կարգավորումները, որոնց ենթակա են լրատվամիջոցները և համացանցը: Որոշ դեպքերում գործառնելու համար պահանջվում է ունենալ լիցենզիա կամ ֆրանչայզինգ: Կարող է լինել նաև որոշակի չափորոշիչների պահպանման պահանջ՝ պատժամիջոցների կիրառմամբ (այդ թվում նաև լիցենզիայի կամ արտոնության ժամանակավոր կամ լիակատար գրկում), եթե դրանք խախտվում են: Այլ դեպքերում կարող է լինել միայն որոշակի չափորոշիչների համապատասխանելու պահանջ և որոշակի նյութերի հրապարակումն արգելող որոշ լիազորություններ, ինչպես նաև կանխիկ կամ բնաիրային տեսքով լրավճարների տրամադրման միջոցով անուղղակի ազդեցություն ունենալու հնարավորություն՝ որոշ պայմանների առկայության դեպքում:

Հիմնական պահանջներ

133. Լրատվամիջոցների և համացանցի հետ կապված **կարգավորման** բոլոր (ներառյալ ատելության խոսքի դեմ ուղղված) **գործողությունները** պետք է համահունչ լինեն արտահայտվելու ազատության իրավունքին և տրամադրեն լիազորությունների չչարաշահման երաշխիքներ, որոնք

կիրառելի են այս իրավունքի իրականացման վրա ազդող բոլոր իրավական միջոցների առնչությամբ (որոնց անդրադարձ է կատարվում հաջորդ բաժնում): 7-րդ հանձնարարականը չի ենթադրում, որ կարգավորման նոր լիազորություններ պետք է ընդունվեն, բայց ընդգծում է, որ պետք է արդյունավետ կիրառել բոլոր գործող լիազորությունները, այդ թվում ձեռքի տակ եղած պատժամիջոցների ողջ շրջանակը, որոնք կարող են նշանակություն ունենալ ատելության խոսքի դեմ պայքարում: Այս նպատակով, սակայն, կարևոր է, (ինչպես արդեն նշվել է), որ ատելության խոսքի ըմբռնումը լինի նույնքան լայն, որքան ներկայացված է սույն Հանձնարարականում: Բացի այդ, այդպիսի գործող լիազորություններն օգտակար կլինեն միայն այն դեպքում, եթե համապատասխան մարմինները թե՛ ակտիվ կերպով մշտադիտարկեն այն կազմակերպություններին, որոնց կարգավորման համար նախատեսված են (այդ թվում նաև նախաձեռնություն հանդես բերեն և ուսումնասիրեն, թե ինչպես են ներկայացվում անձանց որոշակի խմբեր), և թե՛ արագ արձագանքեն այն դեպքերին, երբ իրենց ուշադրությունը հրավիրվում է ատելության խոսքի օգտագործմանը:

134. Ավելին, կարգավորող մարմինները պետք է ապահովեն հանրության բավարար իրազեկվածությունն իրենց դերի վերաբերյալ, որպեսզի ըստ էության իրենց ուշադրությունը հրավիրվի այդպիսի դեպքերին: Ցավոք, մշտադիտարկման փուլերում նշվել է, որ համապատասխան մարմինները երբեմն գոյություն ունեն միայն թղթի վրա, քանի որ ըստ էության դրանք պատշաճ կերպով չեն ձևավորվել, և սա անկասկած պետք է շտկվի, որպեսզի կարգավորող գործողություն տեղի ունենա: Սակայն, ազատորեն արտահայտվելու իրավունքի նկատմամբ հարգանքին համահունչ, կարգավորող դեր ունեցողները պետք է գնահատեն այդպիսի լիազորությունների օգտագործմանը նախապատվություն տալու ցանկալիությունը, քանի որ նրանք ավելի շատ պետք է խրախուսեն ատելության խոսքի օգտագործման արդյունավետ ինքնակարգավորումը, քան փորձեն ուղղակիորեն միջամտել լրատվամիջոցների և համացանցի աշխատանքին:

135. Վարքի (կամ էթիկայի) կանոնագրքերի ընդունման, մշտադիտարկման, բողոքարկման մեխանիզմների և վերապատրաստման հետ կապված **ինքնակարգավորման** վերաբերյալ 6-րդ հանձնարարականի պարզաբանումը սովորաբար կիրառելի է լրատվամիջոցների և համացանցի ինքնակարգավորման դեպքում: Հետևաբար այս բաժնում դա չի կրկնվի, բացառությամբ որոշ ասպեկտների, որոնք առանձնահատուկ նշանակություն ունեն լրատվամիջոցների և համացանցի համար:

Վարքագծի կանոնագրքեր

136. Ինչպես նշվել է մշտադիտարկման փուլերի ընթացքում, ատելության խոսքի վերաբերյալ դրույթներ ունեցող վարքագծի (կամ էթիկայի) տարբեր կանոնագրքեր արդեն իսկ ընդունվել են մեդիայի ոլորտի շատ մասնագետների և կազմակերպությունների, այդ թվում նաև

համացանցային արդյունաբերության կողմից⁷⁵: Դրանցից որոշներն ընդունվել են հենց մասնագետների կողմից, իսկ մյուսները առանձին կազմակերպությունների ներքին փաստաթղթեր են, բայց շատերը կիրառելի են որոշակի ոլորտներում: Որոշ դեպքերում դրանք միայն ընդունողների նախաձեռնությամբ են, բայց հաճախ ընդունվել են կարգավորումների ճնշման ներքո: Այնուամենայնիվ, չնայած այս կանոնագրքերը հաճախ նախատեսում են, որ ատելություն չպետք է հրահրվի և որ խտրականություն չպետք է քարոզվի, սակայն դրանք ընդհանուր առմամբ չեն ներառում ատելության խոսքի այն բոլոր կողմերը, որոնք ընկալվում են սույն Հանձնարարականում, այդ թվում նաև դրա կողավորված ձևերը: Ավելին, որոշ անդամ պետություններում միակ կանոնագրքերը, որոնք գոյություն ունեն, սահմանափակվում են (ֆորմալ առումով կամ գործնականում) զուտ տպագիր լրատվամիջոցներով, և նույնիսկ կարող են կիրառելի չլինել այն ուղեկցող համացանցային կայքերի նկատմամբ, որոնցում կարող է տեղադրվել ատելության խոսք:

137. Հետևաբար կարիք կա խրախուսելու այնպիսի կանոնագրքերի ընդունումը, որոնք վերաբերում են մեդիայի և համացանցի օգտագործման հնարավոր ամենալայն շրջանակին: Ավելին, այդպիսի կանոնագրքերը կամ օգտագործման պայմանները պետք է կարգավորեն յուրաքանչյուրի, և ոչ միայն զուտ մեդիա մասնագետների և կազմակերպությունների գործունեությունը, թեև գուցե դրանք չեն կարողանա ներառել բոլոր անհատական նախաձեռնությունները (ինչպես օրինակ ինքնահրատարակումը): Դա չի նշանակում, որ պետք է գոյություն ունենա միայն մեկ կանոնագիրք, քանի որ այդ դեպքում դժվար կամ նույնիսկ անհնար կարող է լինել հաղորդակցության կիրառվող տարբեր ձևերի հաշվի առնումը: Այդուհանդերձ, կանոնագրքերով արգելված վարքագիծը պետք է հստակ կերպով հիմնվի սույն Հանձնարարականում ատելության խոսքի ընկալմանը:

138. Ավելին, հաշվի առնելով այն ազդեցությունը, որը կարող է իրականացվել լրատվամիջոցների և համացանցի միջոցով, նպատակահարմար կլինի, որ վերոնշյալ կանոնագրքերով ոչ միայն արգելվի ատելության խոսքի բոլոր ձևերի օգտագործումը, այլև մատնանշվեն տեղեկատվության ներկայացման այն ձևերը, որոնք անհարկիորեն չեն ամրապնդում ատելության խոսքի համար նպաստավոր վերաբերմունքը՝ պահանջելով, որ իրադարձությունների լուսաբանման ժամանակ պատշաճ ուշադրություն դարձվի ատելության խոսքի թիրախ դարձած անձանց տեսակետների ներկայացմանը, և խրախուսելու այնպիսի լուսաբանում, որը վիճարկում է անձանց որոշակի խմբերի վերաբերյալ բացասական ընկալումները: Այսպիսով, ենթադրյալ հանցագործի էթնիկական պատկանելության վերաբերյալ տեղեկությունների ներառումը լրատվական հաղորդումներում ընդհանրապես կարևոր չէ, բայց այս փաստը կարող է հաճախ հիշվել՝ նույնիսկ ապագայում տվյալ անձի արդարացվելուց հետո: Նաև անհրաժեշտ

⁷⁵ Ինչպես օրինակ՝ Կիբեռատելության արձագանքման լավագույն գործելակերպեր, Հակազրպարտչական լիգա, որին միացել են Facebook-ը, Google-ը, Microsoft-ը, Soundcloud-ը, Twitter-ը, Yahoo-ն, YouTube-ը և այլ սոցիալական ցանցեր:

է զգուշությունն ցուցաբերել որոշ իրադարձությունների լուսաբանման ընթացքում, մասնավորապես եթե դրանցում ներգրավված են ծայրահեղականներ կամ ահաբեկիչներ, քանի որ դրանք սենսացիոն դարձնելը և դրամայի վրա կենտրոնանալը կարող է անխուսափելիորեն ամրապնդել կանխակալությունը և կրքեր բորբոքել:

139. Բացի այդ պետք է վերլուծել, թե արդյոք հաճախակի խարանվող անձանց մասնակցությամբ որոշակի իրադարձությունները չեն լուսաբանվում զուտ այն պատճառով, որ դրանք լուսաբանողները կիսում են նրանց մասին բացասական ընկալումները, և արդյոք նշված խմբերի նկատմամբ թշնամաբար տրամադրված անձինք չեն օգտվում լրատվական որոշակի աղբյուրների արտոնյալ հասանելիությունից: Նմանապես, համացանցային ֆորումների և նմանատիպ ծառայությունների օգտագործման պայմաններով կարող է բացառվել անանուն մեկնաբանությունների օգտագործումը: Բացի այդ կարելի է նաև բացառել դրանց մուտքը գիշերային ժամերին, երբ վիրավորական մեկնաբանություններ տեղադրելն ավելի դյուրին կարող է լինել: Բացի այդ, ատելության խոսքի թիրախ դարձած անձանց ներգրավվածությամբ, կամ նրանց հետ կապված իրադարձությունների լուսաբանումը (օրինակ ենթադրյալ անկարգություններին կամ վեճերին նրանց մասնակցության մասին հաղորդումները) հաճախ չի ներկայացնում այդ գործի հանգամանքների վերաբերյալ նրանց կարծիքը՝ այդպիսով նպաստելով ապատեղեկատվությանը և բացասական կարծրատիպերի ձևավորմանը: Ավելին, այդ կարծրատիպերը և խարանումը կարող են նաև վիճարկվել այնպիսի հաղորդումների հրապարակմամբ, որտեղ ատելության խոսքի թիրախ դարձած անձինք կամ անձանց խմբերը պատկերվում են դրական լույսի ներքո, ինչպիսիք են, օրինակ, նրանց հաջողակ ինտեգրման մասին պատմությունները, կամ առանձին ավանդույթների հիմքում ընկած արժեքների բացատրության ներկայացումը: Այս կարգի լուսաբանումներին կարելի է նպաստել խթանելով այնպիսի գործիքների ստեղծումը, ինչպես օրինակ լրագրողների համար հատուկ բառարանը ինտեգրման վերաբերյալ որոշակի առանցքային եզրույթներով, ինչի մասին նշվել է մշտադիտարկման փուլերից մեկի ժամանակ: Այսպիսով, կանոնագրքերը պետք է խրախուսեն լրատվամիջոցներին ստեղծել հակապատկերներ՝ խարխլելու, ատելության խոսքի «հիմքերը»⁷⁶:

Մշտադիտարկում

140. Ինքնակարգավորման կարևոր բաղադրիչներից մեկը լրատվամիջոցներով և համացանցով հաղորդվող տեղեկությունների մշտադիտարկումն է: Մա ընդհանուր առմամբ կարևոր է, բայց հատկապես անհրաժեշտ է, երբ չկա խմբագրական որևէ վերահսկողություն: Նույնիսկ եթե կան վարքի (կամ էթիկայի) կանոնագրքեր, մշտադիտարկումը միշտ չէ, որ համակարգված ձևով է իրականացվում: Մա հատկապես վերաբերում է համացանցում ատելության խոսքի օգտագործմանը: Մակայն, ինչպես ցույց են տվել համացանցի որոշ ծառայություններ, կան ավտոմատ մեխանիզմներ, որոնք

⁷⁶ Տե՛ս Եվրոպայի խորհրդի մարդու իրավունքների հանձնակատար, *Էթիկական լրագրություն և մարդու իրավունքներ* (CommDH (2011)40, 8 նոյեմբերի 2011):

որոնում են աստելության խոսքը, և դրանք կարող են փոխարացվել դրա օգտագործման մասին հաղորդելու հարմարություններով, և խնդրո առարկա նյութն այնուհետև կարող է հեռացվել՝ համաձայն տվյալ ծառայության օգտագործման պայմանների: Այսպիսի մեխանիզմները պետք է խրախուսվեն և հնարավորության դեպքում նաև խթանվեն կարգավորող մարմինների կողմից: Բացի այդ կարգավորող մարմինները պետք է խրախուսեն դրանց արդյունավետության բարձրացման նպատակով ուսումնասիրությունները: Բացի այդ, անհատ օգտատերերին պետք է խրախուսել հաղորդել աստելության խոսքի օգտագործման դեպքերի մասին, իսկ հասարակական կազմակերպությունները պետք է աջակցություն ստանան մշտադիտարկում նախաձեռնելու կամ կոնտակտային կետեր ու թեժ գծեր գործարկելու նպատակով, որպեսզի բացահայտեն աստելության խոսքի օգտագործման դեպքերը: Մշտադիտարկումն այնուամենայնիվ օգտակար կլինի միայն այն դեպքում, երբ այն նույնպես հանգեցնի աստելության խոսքի օգտագործման դեպքերի ժամանակին բացահայտմանը, իսկ այդ անելու հանձնառությունն արդեն իսկ հնչել է մի շարք սոցիալական հարթակներից, որոնք որդեգրել են վերը նշված երկու մոտեցումներն էլ: Որոշ դեպքերում պետք է նաև հաշվի առնել, թե արդյոք տեղին կլինի արգելափակել այն ծառայությունները, որոնցից անընդհատ տարածվում է աստելության քարոզ:

Բողոքների ներկայացման և քննման մեխանիզմներ

141. Բողոքների գործող մեխանիզմների ունեցած ազդեցությունը կարծես տարբեր է: Թեև կան հստակ դեպքեր, երբ աստելության խոսքի վերաբերյալ բերված բողոքները քննվում են և բավարարվում, նաև կան շատ այլ դեպքեր, երբ դա տեղի չի ունենում: Բացի այդ, ինչպես արդեն նշվել է, որոշները սահմանափակվում են տպագիր լրատվամիջոցներով և, մասնավորապես, թերթերով և լրագրերով: Ավելին, նույնիսկ այդ մեխանիզմները կիրառելի չեն բոլոր նմանօրինակ հրատարակությունների դեպքում, քանի որ դրանք հիմնված են կամավորական սկզբունքներով անդամակցության վրա, և ոմանք նախընտրել են դրանց չանդամակցել: Բացի այդ որոշ մեխանիզմներ ամբողջությամբ հանդիսանում են տվյալ լրատվամիջոցի կամ համացանցային կազմակերպության ներքին կառուցվածքի մասը: Ավելին, դրանցից որոշները շատ բողոքներ չեն ստանում՝ չնայած աստելության խոսքի օգտագործման առկա ծավալներին. դրա պատճառը մասամբ այն է, որ դրանք շատ հայտնի չեն, այլ դեպքերում էլ պատճառը դրանց արդյունավետ լինելու նկատմամբ վստահության բացակայությունն է: Իհարկե, ցանկացած որոշում, որը սովորաբար վերաբերում է միայն մեխանիզմի կողմից բացահայտված որոշակի դեպքի հրապարակմանը, ընդհանուր առմամբ պարտադիր բնույթ չունի և միշտ չէ, որ իրականացվում է:
142. Հետևաբար, անհրաժեշտություն կա ստեղծել բողոքարկման մեխանիզմներ, որոնք կիրառելի են մեդիայի և համացանցի որոշակի ոլորտների համար և այդպիսով զուտ ներքին մարմիններ չեն, և որոնք ունեն ներկայումս չներառված ոլորտները ընդգրկելու համար ավելի լայն լիազորություններ, կամ էլ ստեղծել նմանօրինակ մարմիններ այդ ոլորտների համար: Բացի այդ, կարելի է մեծացնել նման մեխանիզմների նկատմամբ վստահությունը

ապահովելով դրանց ավելի հայտնի լինելը և հստակ անկախությունը այն անձանցից, ում վարքագիծը քննության է ենթարկվում, որ դրանց դերն ու որոշումներն ավելի լայնորեն ընդունվեն և բավարար նշանակություն ունենան՝ ակնհայտ դարձնելով ատելության խոսքի օգտագործման ցանկացած դատապարտում շահագրգիռ բոլոր անձանց համար: Այսպիսով, կարգավորող մարմինները պետք է քաջալերեն քայլերն այս ուղղությամբ:

Արտահայտվելու ազատության իրավունքի պահպանում

143. Միևնույն ժամանակ ինքնակարգավորումը չպետք է հանգեցնի ազատ արտահայտվելու իրավունքի անհիմն միջամտությունների: Այսպիսով, օրինակ, նյութի արգելափակումը և հեռացումը սոցիալական հարթակներից հիմնավորված կլինի միայն այն դեպքերում, երբ խնդրո առարկա հարցը ատելության խոսքի փաստացի օգտագործման մասին է: Սակայն, բնականաբար, հնարավոր է, որ վարքագծի կանոնադրերի կիրառման և նյութի արգելման ու հեռացման հետ կապված օգտագործման կանոնների ըստ էության սխալ կամ չափից լայն մեկնաբանումը կապված նրա հետ, թե ինչը կարող է համագոր լինել ատելության խոսքի, որոշ դեպքերում հանգեցնի ազատ արտահայտվելու իրավունքի անհիմն սահմանափակման: Հետևաբար անհրաժեշտ է, որ նյութի արգելափակման կամ հեռացման մասին որոշումները ենթակա լինեն բողոքարկման և ի վերջո վիճարկվեն դատարաններում: Առանց նման միջոցների ազատ արտահայտվելու իրավունքի բավարար պաշտպանություն չի լինի:

Վերապատրաստման ապահովում

144. Ինչպես ինքնակարգավորման մյուս ձևերի դեպքում, այստեղ նույնպես այն կազմակերպողներին **համապատասխան վերապատրաստման** տրամադրումը կարևոր է: Մասնավորապես մեդիա մասնագետները չպետք է միայն խորապես հասկանան, թե ինչ է նշանակում ատելության խոսք, այլև իրենց գրածով և հրապարակածով խուսափեն դրան նպաստելուց և պայքարեն այն նախապայմանների դեմ, որոնք նպաստում են այդ խոսքի օգտագործմանը՝ մշակույթների միջև հանդուրժողականություն և փոխըմբռնում խթանելու միջոցով:

Ժ. Վարչական և քաղաքացիական պատասխանատվություն

Հանձնարարական 8

145. Այս հանձնարարականը վերաբերում է ատելության խոսքի օգտագործման համար վարչական և քաղաքացիական պատասխանատվության հետ կապված խնդիրներին: Մասնավորապես, այն հստակեցնում է պատասխանատվության տարբեր տեսակները, որոնք կարող են առաջանալ այդպիսի օգտագործման հետ կապված հաշվի առնելով ատելության խոսքի օգտագործման տարբեր ձևերը և առանձին դերակատարների հնարավոր ներգրավվածության աստիճանը: Բացի հատուկ վնասի փոխհատուցման անհրաժեշտությունից, որը պետք է կազմակերպվի թիվ 7-րդ ԸՔՀ-ի 10-րդ, 13-րդ և 15-րդ կետերում շարադրվածի լույսի ներքո, 8-րդ հանձնարարականով սահմանվում է որոշակի լիազորությունների անհրաժեշտություն՝ պահանջելու հեռացնել

ատելության խոսքը, արգելափակելու ատելության խոսք օգտագործող համացանցային կայքերը և պահանջելու այդ խոսքը հրապարակած լինելը հաստատող ծանուցում, ինչպես նաև արգելելու դրա տարածումը և ստիպելու բացահայտել այն օգտագործողներին: Այս լիազորություններն առաջարկվում են ատելության խոսքի օգտագործման առավել լուրջ դեպքերի համար, և պահանջում, որ դրանց իրականացումը ենթակա լինի դատական թույլտվության կամ հաստատման՝ ազատ արտահայտվելու իրավունքի նկատմամբ հարգանքի ապահովման նպատակով:

146. Ատելության խոսքի օգտագործման այս ավելի լուրջ դեպքերում պատշաճ միջոցների ապահովման նպատակով նաև առաջարկվում է, որ համապատասխան հայց ներկայացնելու իրավունք ունենան ոչ միայն այն անձինք, որոնց թիրախավորել է ատելության խոսքը, այլև հավասարության հարցերով զբաղվող մարմինները, մարդու իրավունքների ազգային ինստիտուտները և շահագրգիռ հասարակական կազմակերպությունները: Բացի այդ, նշված լիազորությունների արդյունավետ իրականացման համար պահանջվում է ներգրավված դատավորների, փաստաբանների և պաշտոնյաների վերապատրաստում, ինչպես նաև վերոնշյալ լիազորություններն իրականացնողների միջև լավագույն փոխձեռնարկի փոխանակում:

Պատասխանատվության համար հիմքի պարզաբանում

147. Ատելության խոսքի օգտագործման արդյունքում հասցված վնասը մեծամասամբ բարոյական է: Այդուհանդերձ, կարող են նաև լինել դեպքեր, երբ դրա օգտագործման թիրախում գտնվողները կարող են ցույց տալ, որ դրա հետևանքով իրենք նաև ունեցել են նյութական վնասներ, ինչպես օրինակ աշխատանքի հնարավորությունների մերժման կամ առողջական խնդիրների պատճառով աշխատունակության կորստի դեպքում: Հետևաբար, անհրաժեշտ է, որ օրենքով հստակեցվեն այն առանձնահատուկ հանգամանքները, որոնց դեպքում **կարող է վճարվել փոխհատուցում**, ինչպես նաև վարչական կամ քաղաքացիական իրավունքի այն հիմքերը, որոնց համաձայն կարելի է պահանջել այդ փոխհատուցումը՝ որոշ անդամ պետություններում անհատի և հեղինակության պաշտպանության, կամ մյուսներում՝ վարչական կամ քաղաքացիական այլ խախտումների հետ կապված: Ավելին, ատելության խոսքի օգտագործումը կարող է վնասել նաև մի ամբողջ համայնքի կամ անձանց խմբի հեղինակությանը: Այդուամենայնիվ, թեև պարտադիր չէ, որ անհատական հատուկ վնասը նշանակալի լինի բոլոր նման դեպքերում, տվյալ համայնքին կամ խմբին պատկանող անձանց հեղինակությանը վնաս հասցնելու մասին հայտարարության կամ դրա դիմաց փոխհատուցման հնարավորությունը կարող է տեղին լինել և պետք է նախատեսվի օրենքով:

148. Ավելին, արտահայտվելու ազատության իրավունքի անհարկի սահմանափակումներից զերծ լինելը երաշխավորելու համար ցանկացած պատասխանատվություն պետք է սահմանափակվի ատելության խոսքի ավելի լուրջ կիրառման դեպքերով, այսինքն նրանցով, որոնց իրական կամ ողջամտորեն ակնկալվող նպատակն է թիրախավորած անձանց նկատմամբ հրահրել բռնության, ահաբեկման, թշնամանքի կամ խտրականության գործողություններ: Այսպիսով, ատելության խոսքի օգտագործման արդյունքում ի հայտ եկած վնասի կամ կորստի ի ցույց դնելը չպետք է բավարար լինի որևէ պատասխանատվություն սահմանելու համար. այդ

օգտագործումը նաև պետք է լինի համապատասխան ծանրության, այսինքն պետք է լինի հրահրման մտադրություն կամ հրահրման անմիջական վտանգ:

Տարատեսակ պատասխանատվության ճանաչում

149. Միևնույն ժամանակ, անհրաժեշտ է պարզաբանում նաև այն անձանց վերաբերյալ, ովքեր կարող են այս կերպ պատասխանատվություն կրել ատելության խոսքի օգտագործման համար: Դա խիստ կարևոր է, քանի որ, ինչպես նշվում է 8-րդ հանձնարարականով, հաղորդակցության տարբեր տեսակներ և միջոցներ կարող են ներգրավվել ատելության խոսքի դեպքերում: Ուստի պետք է ստեղծել համապատասխան իրավական դաշտ, որը անհրաժեշտության դեպքում՝ ատելության խոսքի օգտագործման հետ կապված կկարգավորի նրանց **համապատասխան պատասխանատվությունը**:
150. Եթե ատելության խոսքի սկզբնական հեղինակը կարող է որոշակի պատասխանատվություն կրել այդ խոսքի օգտագործման համար, ապա այլոց կողմից դրա կիսվելը, եթե դա ընդհանրապես տեղի է ունենում, գնահատելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել մի շարք գործոններ, ինչպես օրինակ՝ արդյոք նրանք ակտիվ մասնակցություն են ունեցել այդ խոսքի տարածման գործում, արդյոք նրանք տեղյակ են եղել, որ իրենց հարմարություններն օգտագործվել են այդ նպատակով, արդյոք նրանք ձեռքի տակ ունեցել են միջոցներ այդ օգտագործումը և դրա հեղինակներին բացահայտելու համար, թե ոչ, և արդյոք նրանք կիրառել են այդ միջոցները, և արդյոք նրանք անհապաղ են գործել այդ խոսքի տարածումը դադարեցնելու ուղղությամբ, երբ տեղեկացել են, որ ատելության խոսք տարածվում է: Այս կապակցությամբ անհրաժեշտ է նշել, որ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը համարել է, որ ազատ արտահայտվելու իրավունքի խախտում տեղի չի ունենում, երբ ընկերությունը պատասխանատվություն է կրել իր համացանցային նորությունների հարթակում հրապարակված ատելության խոսքի թիրախ դարձած անձանց առջև⁷⁷: Դատարանն այդպես է վարվել հաշվի առնելով արտահայտությունների ծայրահեղ բնույթը, դրանց հեղինակին հետապնդելու նպատակով նրա ինքնությունը բացահայտելու միջոցների բացակայությունը, ընկերության կողմից այդ արտահայտությունների հրապարակումը չկանխելը կամ դրանք անհապաղ չհեռացնելը և այն փաստը, որ պատասխանատվության արդյունքում ընկերության համար առաջացած տնտեսական հետևանքները շատ մեծ չէին, քանի որ փոխհատուցումը եղել էր համաչափ և չէր ազդել նրա բիզնեսի վրա⁷⁸:
151. Բացի այդ, որոշ դեպքերում, ատելության խոսքի օգտագործման նպատակով որոշակի հարմարությունների օգտագործման կարողությունը շահագործելը կարող է արտացոլել կարգավորման պահանջների չապահովումը: Նման դեպքերում, որևէ հետևանքային **վարչական տույժ**, ինչպես օրինակ տուգանք, կամ լիցենզիայի կամ արտոնագրի կասեցում,

⁷⁷ *Դելֆի AS-ն ընդդեմ Էստոնիայի* [ՄՊ], գանգատ թիվ 64569/09, 16 հունիսի 2015:

⁷⁸ *Հմմ. Ինտերնետ բովանդակության տրամադրողների հունգարական ընկերակցությունը և Index.hu Zrt ընկերությունն ընդդեմ Հունգարիայի*, գանգատ թիվ 22947/13, 2 փետրվարի 2016 գործը, որում այն փաստը, որ ատելության խոսք չի օգտագործվել, եղել է գործոն՝ որոշելու, որ ընկերության պատասխանատվության կանչելը դրա ինտերնետ հարթակում որոշակի տեղեկատվություն տեղադրելու համար, հավասարազոր է արտահայտվելու ազատության իրավունքի խախտման:

կիրառելիս անհրաժեշտ կլինի նաև հաշվի առնել համապատասխան առանձնահատուկ հանգամանքները, այդ թվում՝ արդյոք նախկինում նմանօրինակ հարցերի հետ կապված նախազգուշացումներ եղել են, թե՛ ոչ: Այս հանգամանքները հաշվի չառնելը կարող է հանգեցնել անհամաչափ արձագանքի, ինչը կարող է համահունչ չլինել ազատորեն արտահայտվելու իրավունքին:

Փոխհատուցումից տարբերվող իրավական պաշտպանության միջոցներ

152. Բացի փոխհատուցման վճարումից և վարչական տույժերի կիրառումից, 8-րդ հանձնարարականով նաև առաջարկվում է նախատեսել մի քանի **այլ միջոցներ**՝ ատելության խոսքի օգտագործման դեպքերում կիրառելու համար: Դրանք են՝ հեռացնել նյութը, կայքերի արգելափակում, ատելության խոսքի օգտագործումն ընդունելու վերաբերյալ հայտարարություն, տարածման արգելում և հարկադրված բացահայտում, բոլորն էլ որոշակի միջամտություն են ենթադրում ազատորեն արտահայտվելու իրավունքին: Այդուանդերձ, դրանց օգտագործումը անպայմանորեն չի նշանակում Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածի խախտում, քանի որ մի շարք հանգամանքների դեպքում դա ընդունելի է համարվել Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից⁷⁹: Այսպիսով, անհրաժեշտ է համոզվել, որ դրանք կօգտագործվեն միայն այն դեպքերում, երբ ատելության խոսքի ծանրությունը համապատասխանում է 8-րդ հանձնարարականով նախատեսվածին, մասնավորապես, երբ այն նախատեսված է, կամ կարող է ակնկալվել որպես այդպիսին, հրահրելու բռնության, ահաբեկման, թշնամանքի կամ խտրականության գործողություններ այն անձանց նկատմամբ, ում թիրախավորել է, և որ դա ոչ միայն փաստացի պահանջվում է խնդրո առարկա իրավիճակը շտկելու նպատակով, այլև չունի ավելի մեծ ազդեցություն, քան պահանջում է տվյալ իրավիճակը⁸⁰: Օրինակ կարիք չկա պահանջել ջնջել կամ հրապարակել ծանուցում, եթե դա արդեն տեղի է ունեցել:

Դատական վերահսկողության կարևորությունը

153. Ավելին, պահանջը, որ վերոնշյալ լիազորությունների իրականացման համար պետք է լինի դատարանի թույլտվությունը կամ հաստատումը, արտացոլում է դատարանների հիմնարար նշանակությունը՝ իրականացնել վերահսկող դեր և դրանով երաշխիքներ տրամադրել ազատորեն արտահայտվելու իրավունքի նկատմամբ հնարավոր անհիմն միջամտություններից: Մեծամասամբ դեպքերում այդ լիազորությունների իրականացման համար պետք է պահանջվի դատարանի նախնական թույլտվությունը, բայց նաև ընդունվել է, որ կարող են լինել հրատապ իրավիճակներ, որոնց դեպքում նպատակահարմար չէ սպասել ու հետամտել այդ թույլտվությանը նախքան գործելը, այնպես որ դատական

⁷⁹ Տե՛ս օրինակ՝ *Անդրեաս Վարլեն ընդդեմ Ավստրիայի*, գանգատ թիվ 24773/94, 21 մարտի 2000, *Նորդիսթ Ֆիլմ & TV A/S-ն ընդդեմ Դանիայի*, գանգատ թիվ 40485/02, 8 դեկտեմբերի 2005, *Քելերն ընդդեմ Հունգարիայի* (վճիռ), գանգատ թիվ 33352/02, 4 ապրիլի 2006 և *Փեթա Դոյչլանդն ընդդեմ Գերմանիայի*, գանգատ թիվ 43481/09, 8 նոյեմբերի 2012:

⁸⁰ *Հմմ.* Չափից ավելի ընդլայնված արգելափակման միջոցներ գտել են *Յիլդիրիմն ընդդեմ Թուրքիայի*, գանգատ թիվ 3111/10, 18 դեկտեմբերի 2012 և *Չենգիզը և այլոք ընդդեմ Թուրքիայի*, գանգատ թիվ 48226/10, 1 դեկտեմբերի 2015, ինչը խախտում է 10-րդ հոդվածը:

վերահսկողությունը կարող է իրականացվել որոշակի լիազորության իրականացումից հետո:

Դատական հայց ներկայացնելու իրավունակություն

154. Այս լիազորությունների իրականացմանը հասնելու հնարավորությունը անկասկած պետք է տրվի աստեղության խոսքի թիրախ դարձած անձանց: Իրոք, որոշ անդամ պետություններում արդեն կան հնարավորություններ աստեղության խոսքի թիրախում հայտնված անձանց համար՝ հետամուտ լինել այդ անօրինական միջամտության դադարեցմանը և կամ դրա ունեցած ազդեցությունների վերացմանը: Բացի այդ, նկատի ունենալով, որ դատական վարույթները լինելու են այս գործընթացի անբաժան բաղադրատարրը, կարևոր է, որ դրանց մասնակցելու նպատակով այդ մարդկանց համար հասանելի լինի **իրավաբանական օգնություն**: Մակայն 8-րդ հանձնարարականով լիազորությունների իրականացում պահանջելու առումով նաև **դեր** է նախատեսվում **հավասարության հարցերով զբաղվող մարմինների, մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ինստիտուտների և շահագրգիռ հասարակական կազմակերպությունների համար՝** ինչպիսիք են նյութի հեռացում պահանջելը, կայքերի արգելափակումը և ծանուցումների հրապարակումը, ինչպես նաև խոսքի տարածման արգելումն ու մեղավորների բացահայտումը: Դա արտացոլում է այն գիտակցումը, որ այս բոլոր մարմինները կարող են դեր ունենալ աստեղության խոսքի օգտագործման վերահսկման գործում: Արդյունքում, վերոնշյալ լիազորությունների իրականացման և գործընթացների նախաձեռնման համար այս մարմինները կարող են լինել հատկապես շահեկան դիրքում: Եթե նրանց գործողությունների համար մշակվեն հատուկ դրույթներ այս ուղղությամբ, ամենայն հավանականությամբ հնարավոր կլինի ապահովել աստեղության խոսքի կանխարգելման համար այդ լիազորությունների ոչ միայն տեսական, այլև գործնական և արդյունավետ լինելը:

Վերապատրաստման անհրաժեշտություն

155. Վերջապես, ինչպես աստեղության խոսքի օգտագործման դեմ պայքարի ձեռնարկվող այլ միջոցառումների դեպքում, անհրաժեշտ կլինի ապահովել, որ դատավորները, փաստաբանները և պաշտոնատար անձինք, որոնք ներգրավված են այդ խոսքի օգտագործման համար տարբեր վարչական և քաղաքացիական պատասխանատվության միջոցների ապահովման ոլորտում, անցնեն **համապատասխան վերապատրաստում**: Դա կարևոր է, որպեսզի նրանք կարողանան գնահատել, թե արդյո՞ք աստեղության խոսք օգտագործվել է, կամ օգտագործվում է, արդյո՞ք այն բավարար ծանրություն ունի վերոնշյալ միջոցների կիրառումը թույլ տալու համար, ինչպես նաև արդյո՞ք որևէ առանձին միջոցի կիրառումը համահունչ է ազատորեն արտահայտվելու իրավունքին: Բացի այս վերապատրաստումից, վերոնշյալ նպատակներին կարելի է հասնել լավագույն փորձի փոխանակմամբ այն անձանց միջև, ովքեր զբաղվում են այնպիսի գործերով, որոնց դեպքում կարող են կիրառվել վարչական և քաղաքացիական ներգործության միջոցներ: Դա չպետք է տեղի ունենա նույն անդամ պետությունում միայն դատավորների, փաստաբանների և պաշտոնյաների միջև, այլև պետք է ընդգրկի մյուս անդամ պետությունների ներկայացուցիչներին՝ ապահովելու փորձի ավելի լայն փոխանակում: Անդամ պետությունները պետք է նպաստեն փորձի նման փոխանակմանը:

Ի. Վարչական և այլ պատժամիջոցներ կազմակերպությունների նկատմամբ

Հանձնարարական 9

156. Այս հանձնարարականը մասնավորապես վերաբերում է քաղաքական կուսակցությունների և այլ կազմակերպությունների, ինչպես նաև նրանց պատկանող անձանց կողմից ատելության խոսքի օգտագործման դեպքերին պատշաճ արձագանքմանը: Այն նախատեսում է երկու մասից կազմված արձագանք նրանց կողմից ատելության խոսքի օգտագործման դեպքերի հետ կապված: Նախևառաջ, պետք է դադարեցվի պետական մարմինների ֆինանսական և այլ տեսակի օժանդակությունը, երբ ատելության խոսքի որևէ ձև օգտագործվում է նրանց կողմից, կամ, նրանց անդամների կողմից օգտագործման դեպքում՝ դրա օգտագործման համար պատիժ չի կիրառվում: Երկրորդը, պետք է նախատեսվի դրույթ քաղաքական կուսակցությունների գործունեության արգելման կամ դրանց լուծարման վերաբերյալ, անկախ նրանից, թե դրանք այդպիսի օժանդակություն ստանում են, թե՛ ոչ, երբ նրանց կողմից ատելության խոսքի օգտագործումը ավելի լուրջ բնույթ ունի, այսինքն նախատեսված է բռնության, ահաբեկման, թշնամանքի կամ խտրականության հրահրման համար, կամ կարող է ողջամտորեն ընկալվել որպես այդպիսին:

157. Այս երկու առաջարկվող արձագանքները հիմնված են թիվ 7 ԸՔՀ - ի 16-րդ և 17-րդ կետերում նկարագրված նմանատիպ միջոցառումների վրա: Մասնավորապես, 9-րդ հանձնարարականը վերաբերում է ընդհանրապես ատելության խոսքի օգտագործմանը, և ոչ միայն ռասիզմի խթանմանը, որը քննարկվում է թիվ 7 ԸՔՀ-ում: Ավելին, **պետական մարմինների կողմից օժանդակության հետևանքման պահանջը** վերաբերում է դրա բոլոր ձևերին: Այսպիսով, դա ներառում է ոչ միայն շահագրգիռ քաղաքական կուսակցությունների և այլ կազմակերպությունների գործունեության համար տրամադրվող դրամաշնորհները, վարկերը և ֆինանսավորման այլ տեսակները, այլև նրանց հարմարություններ կամ գործունեության համար տարածքներ, աշխատակազմ և գործնական ցանկացած այլ տեսակի օժանդակության տրամադրումը: Չնայած միջոցառումները նպատակ ունեն վերջ տալու բոլոր տեսակի աջակցություններին, 9-րդ հանձնարարականով նաև հստակ նշվում է, որ քաղաքական կուսակցություններին և այլ կազմակերպություններին ոչ մի տեսակի աջակցություն չպետք է տրամադրվի, եթե այդ պայմանները բավարարվեն այդպիսի աջակցության հայցման պահին: 9-րդ հանձնարարականով նախատեսված միջոցները ձեռնարկվում են ինչպես պաշտոնական իրավական կարգավիճակ ունեցող քաղաքական կուսակցությունների և կազմակերպությունների, այնպես էլ նրանց նկատմամբ, որոնք ունեն ավելի ոչ ֆորմալ կամ *դե ֆակտո* բնույթ: Մակայն 9-րդ հանձնարարականով ընդունվում է, որ բոլոր այդ միջոցները միշտ պետք է իրականացվեն հավաքների և միավորումների ազատության իրավունքի պահանջներին համահունչ:

Հիմնավորում

158. Մշտադիտարկման շրջափուլերի ընթացքում մտահոգություն է առաջացրել տարբեր կազմակերպությունների կողմից ատելության խոսքի օգտագործումը, ինչպես նաև արդյունքում դրանց անդամների նկատմամբ պատժամիջոցներ չկիրառելը: Մասնավորապես, դա պայմանավորված է նրանց կողմից նեոնացիզմի, ռասիզմի և այլատյացության գաղափարների

մշակմամբ և տարածմամբ: Շատ դեպքերում շահագրգիռ կողմերը եղել են քաղաքական կուսակցություններ, ներառյալ խորհրդարանում ներկայացվածները, և այլ քարոզչական կազմակերպություններ: Սակայն, արձանագրվել է նաև ատելության խոսքի կիրառում այլ կազմակերպությունների, այդ թվում՝ համալսարանների ներսում ուսանողական համայնքների և ֆուտբոլի երկրպագուների միությունների շրջանում: Մի շարք դեպքերում ատելության խոսք օգտագործող կազմակերպությունները ստացել են պետական աջակցության տարբեր ձևեր՝ սովորաբար քաղաքական կուսակցությունների դեպքում՝ ֆինանսական, իսկ այլ կազմակերպությունների դեպքում՝ տեխնիկական աջակցություն և սարքավորումներ:

Ժամանակակից պրակտիկա

159. Մշտադիտարկման շրջափուլերի արդյունքները ցույց են տվել, որ առաջարկվող միջոցների որոշ տարրեր արդեն իսկ գոյություն ունեն մի քանի անդամ պետություններում: Այսպիսով, հնարավոր է դադարեցնել պետական ֆինանսավորումը այն կուսակցություններին, որոնք, ինչպես պարզվում է, թշնամաբար են վերաբերվում Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայով երաշխավորված իրավունքներին և ազատություններին: Բացի այդ, շատ անդամ պետություններում կան կազմակերպությունների գործունեության արգելման կամ դրանց լուծարման լիազորություններ, եթե դրանք աջակցում են ռասայական կամ ազգային հողի վրա ատելությանը, հրահրում են բռնություններ և սպառնալիք են ժողովրդավարության համար: Սակայն նաև նշվել է, որ քաղաքական կուսակցությունների պետական ֆինանսավորումը դադարեցնելու պայմանավորվածությունները միշտ չէ, որ գործել են, մասնավորապես՝ ընթացակարգային պահանջները կատարելու դժվարությունների և բովանդակային պահանջների խիստ մեկնաբանման պատճառով: Ավելին, նշվում է, որ ռասիզմը խթանող կազմակերպություններն արգելելու կամ լուծարելու լիազորության գոյության պարագայում էլ, իրականում, որևէ գործողություն չի ձեռնարկվել: Դրա պատճառը կարող է լինել այն, որ շահագրգիռ մարմինները չեն կարողացել նախաձեռնողական լինել համապատասխան դատավարության համար անհրաժեշտ ապացույցներ հավաքելու հարցում, կամ ինքնապարտադրված պահանջը, որ այդպիսի ապացույցները նաև պետք է բավարար լինեն հիմնավորելու այդ կազմակերպություններին պատկանողներից մեկի կամ մի քանիսի դատապարտումը: Բացի այդ, մի շարք անդամ պետություններում դեռևս չկա ռասիզմ խթանող կազմակերպությունների գործունեությունն արգելելու կամ դրանք լուծարելու լիազորություն:

Միջոցների հիմնավորում

160. Քաղաքական կուսակցություններից և այլ կազմակերպություններից աջակցության հետևանքում անկասկած կարող է ռոնահարել նրանց հիմնադիրների և նրանց պատկանող անձանց միավորման ազատության իրավունքը: Առավել ևս այն միջոցների դեպքում, որոնց կիրառումն ավարտվում է այս կազմակերպությունների **արգելմամբ և լուծարմամբ**: Այդուհանդերձ, հավաքների և միավորումների ազատության իրավունքը երաշխավորված է Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 11-րդ հոդվածով և Քաղաքացիական ու քաղաքական իրավունքների միջազգային

դաշնագրի 22-րդ հոդվածով: Իրավունքի այս երկու երաշխիքներն էլ նախատեսում են, որ այն կարող է ենթարկվել սահմանափակումների, երբ դրանք անհրաժեշտ են ժողովրդավարական հասարակությունում՝ տարբեր նպատակների, մասնավորապես՝ այլոց իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության համար: Բացի այդ, երկու պայմանագրերով էլ մասնավորապես սահմանվում է, որ նրանց դրույթները «չեն կարող մեկնաբանվել այնպես, որ որևէ պետության, խմբի կամ անձի իրավունք վերապահվի ներգրավվել որևէ գործունեության մեջ կամ կատարել որևէ գործողություն, որն ուղղված է տվյալ պայմանագրով ճանաչված իրավունքներից և ազատություններից որևէ մեկի ոչնչացմանը» կամ նախատեսվածից ավելի մեծ չափով սահմանափակել դրանք⁸¹: Բացի այդ, Դաշնագրի 20-րդ հոդվածի 2-րդ կետով նախատեսվում է, որ «Ազգային, ռասայական կամ կրոնական ատելության օգտին որևէ ելույթ, որն իրենից ներկայացնում է խտրականության, թշնամանքի կամ բռնության սադրանք, պետք է արգելվի օրենքով»:

161. Ավելին, «Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին» միջազգային կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածով նախատեսվում է, որ մասնակից պետությունները «դատապարտում են ցանկացած քարոզչություն, և բոլոր այն կազմակերպություններին, որոնք հիմնված են մի ռասայի կամ մաշկի որոշակի գույն կամ էթնիկական ծագում ունեցող անձանց խմբի գերազանցության գաղափարների կամ տեսությունների վրա, կամ որոնք փորձում են արդարացնել կամ խրախուսել ռասայական ատելությունն ու խտրականությունը՝ ինչ ձևով էլ որ դրանք դրսևորվելիս լինեն, և ձեռնարկել անհապաղ ու դրական միջոցներ՝ ուղղված նման խտրականության ցանկացած հրահրում կամ իրականացում վերացնելուն և, այդ նպատակով Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում ամրագրված սկզբունքների ու սույն Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածում շարադրված իրավունքներին համապատասխան, այլ միջոցների թվում՝ (ա) օրենքով պատժելի հանցանք են համարում ... ռասիստական գործունեությանն օգնություն տրամադրելը, ներառյալ՝ նման գործունեության ֆինանսավորումը, (բ) հակաօրինական են հայտարարում և արգելում են այն կազմակերպությունները, ինչպես նաև կազմակերպված ու ցանկացած այլ քարոզչական գործունեություն, որոնք խրախուսում ու հրահրում են ռասայական խտրականություն, և մասնակցությունը նման կազմակերպություններին կամ գործունեությանը համարում են օրենքով պատժելի հանցագործություն, (գ) պետական իշխանության ազգային կամ տեղական մարմիններին կամ պետական հաստատություններին չեն թույլատրում խրախուսել կամ հրահրել ռասայական խտրականություն»:
162. Իր ընդհանուր առաջարկություններից մի քանիսում Ռասայական խտրականության վերացման կոմիտեն ընդգծել է, որ մասնակից պետությունները պետք է կատարեն «Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին» միջազգային կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածի «բ» կետով նախատեսված իրենց պարտականությունները՝ հակաօրինական հայտարարեն և արգելեն այն կազմակերպությունների գործունեությունը, որոնք ռասայական խտրականություն են խթանում: Դա արվել է բոլորովին վերջերս՝ («Ռասայական ատելության խոսքի դեմ պայքարի մասին») թիվ 35 ընդհանուր հանձնարարականով, որով նաև հստակեցվել է, որ «4-րդ

⁸¹ Հոդված 17 և 5, համապատասխանաբար:

հողվածում «կազմակերպված ... քարոզչական գործողություններ» բառերը ենթադրում են կազմակերպության կամ ցանցերի իմպրովիզացված ձևեր և որ «քարոզչական բոլոր մյուս գործողությունները» կարող են վերաբերել ռասայական խտրականության չկազմակերպված կամ ինքնաբուխ խթանմանը» (CERD/C/GC/35, 26-րդ սեպտեմբերի, 2013թ., կետ 21): Այս մտտեցումը համահունչ է այն տեսակետին, որ միավորումները, որոնց նկատմամբ կիրառվում է միավորումների ազատության իրավունքը, ներառում են թե՛ իրավաբանական անձի կարգավիճակ ունեցող, և թե՛ այդպիսի կարգավիճակ չունեցող անդամների⁸²:

163. Բացի այդ, «Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին» միջազգային կոնվենցիային համապատասխան ներկայացվող պարբերական զեկույցների վերաբերյալ իր եզրափակիչ դիտարկումներում Կոմիտեն նաև նշել է, որ անհրաժեշտ է, որ որոշ մասնակից պետություններ, ներառյալ անդամ պետությունները, ընդունեն հատուկ օրենսդրություն, որով կքրեականացվեն ռասիստական կազմակերպություններ ստեղծելը և դրանցում մասնակցությունը, ինչպես նաև քրեական պատիժ կսահմանվի այն կազմակերպությունների համար, որոնք քարոզում են ռասիստական կարծրատիպեր ու ատելություն փոքրամասնություններին պատկանող անձանց նկատմամբ: Բացի այդ, Կոմիտեն նշել է, որ անհրաժեշտ է ամրապնդել գործող արգելքները և կիրառել դրանք: Մասնավորապես, Կոմիտեն մտահոգություն է հայտնել՝ կապված որոշ դեպքերի հետ, երբ որևէ գործողություն չի ձեռնարկվել՝ արգելելու այն կազմակերպությունների գործունեությունը, որոնք ներգրավված են էթնիկական գերազանցության կամ ատելության գաղափարների տարածման, կամ զրպարտչական լեզվի օգտագործման, կամ նման գաղափարների վրա հիմնված բռնության քարոզչության մեջ՝ թեև վերոնշյալ դեպքերը լայնորեն հաղորդվել են տվյալ երկրում:
164. Ավելին, ռասիստական միավորումների նկատմամբ արգելքների սահմանման անհրաժեշտության հետ կապված հատուկ առաջարկություններ են ներառվել նաև ՄԱԿ-ի Համընդհանուր պարբերական դիտարկման մեջ:
165. Միավորման ազատության իրավունքի սահմանափակման վերոնշյալ քննարկման համատեքստում հետևաբարգարմանալի չէ, որ թե՛ ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների պաշտպանության կոմիտեն, և թե՛ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը համապատասխանաբար եզրակացրել են, որ 9-րդ հանձնարարականով նախատեսված միջոցների, ներառյալ արգելքի կամ լուծարման կիրառումը քաղաքական կուսակցությունների և այլ կազմակերպությունների նկատմամբ, պարտադիր չէ, որ հակասի միավորումների ազատության իրավունքին: Սա մասնավորապես այն դեպքերում, եթե տվյալ կազմակերպությունը խթանել է ֆաշիզմ⁸³, քարոզել ռասայական շարժառիթներով քաղաքականություններ՝ մեծամասշտաբ համակարգված ահաբեկմամբ⁸⁴,

⁸² Տե՛ս «Ժողովրդավարություն իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողով (Վենետիկի հանձնաժողով) և ԵԱՀԿ Ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակ, *Միավորման ազատության վերաբերյալ ուղեցույցներ* (2014), կետ 48:

⁸³ Օրինակ՝ *Մ. Ա. -ն ընդդեմ Իտալիայի*, Հաղորդագրություն թիվ 117/1981, 10 ապրիլի 1984:

⁸⁴ Օրինակ՝ *Վոնան ընդդեմ Հունգարիայի*, գանգատ թիվ 35943/10, 9 հուլիսի 2013:

հրահրել է էթնիկական ատելություն և խտրականություն,⁸⁵ կամ այլ ձևերով հետամտել է բազմակարծության հետ անհամատեղելի նպատակներ՝ դրանով վտանգելով ժողովրդավարական սկզբունքները⁸⁶:

166. Բացի այդ, Դաշնագրի մասնակից պետությունների ներկայացրած պարբերական զեկույցների վերաբերյալ իր եզրափակիչ դիտարկումներում ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների պաշտպանության կոմիտեն նաև կոչ է արել ընդունել ռասիստական կազմակերպությունների քրեականացման հատուկ օրենսդրություն և նշել է, որ պետք է արդյունավետ միջոցներ ձեռնարկվեն ատելության, բռնության և խտրականության դեմ պայքարում, և որ բոլոր քաղաքական ուժերն ու դերակատարները պարտավոր են պահպանել վարքի կանոնները, որոնք համատեղելի են մարդու իրավունքներին, ժողովրդավարությանը և իրավունքի գերակայությանը: Նմանապես, «Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին» միջազգային կոնվենցիային համապատասխան ներկայացվող պարբերական զեկույցների վերաբերյալ իր եզրափակիչ դիտարկումներում Ռասայական խտրականության վերացման կոմիտեն խորհուրդ է տվել ընդունել օրենսդրական և քաղաքական միջոցներ՝ նպատակ ունենալով անհրաժեշտության դեպքում կանխել այն կազմակերպությունների գրանցումը և լուծարել այն կազմակերպությունները, որոնք ներգրավված են օտարերկրացիների և «տեսանելի» փոքրամասնությունների նկատմամբ շարունակական հարձակումներում:

Կատարման ենթակա պահանջներ

167. Այդուհանդերձ, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը և երկու կոմիտեներն էլ գիտակցում են, որ 9-րդ հանձնարարականով նախատեսված միջոցներն ունեն միավորման ազատության իրավունքի խախտման ներուժ: Ուստի, երկու կոմիտեներն էլ պարբերական զեկույցների վերաբերյալ իրենց եզրափակիչ դիտարկումներում մտահոգություն են արտահայտել այն մասին, որ «ծայրահեղականության» դեմ ուղղված օրենսդրությունը չափից դուրս լայն է մեկնաբանվում և կիրառվում, ինչի հետևանքով կարող են թիրախավորվել կամ անբարենպաստ վիճակում հայտնվել իրավապաշտպանները, որոնք նպաստում են ռասայական խտրականության վերացմանը՝ չկարողանալով պաշտպանել անհատներին և միավորումներին դրա կամայական կիրառությունից: Ավելին, բազմաթիվ դեպքեր են եղել, երբ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը վճռել է, որ քաղաքական կուսակցությունների կամ այլ կազմակերպությունների ստեղծման արգելումը հիմնավորված չի եղել⁸⁷: Այսպիսով, բոլոր միջոցները, որոնք ազդում են քաղաքական կուսակցությունների և կազմակերպությունների գոյության, կամ նրանց

⁸⁵ *Association nouvelle des Boulogne Boys ընդդեմ Ֆրանսիայի* (վճիռ), գանգատ թիվ 6468/09, 22 փետրվարի 2011:

⁸⁶ Օրինակ՝ *Ռեֆահ կուսակցությունը (Բարեկեցության կուսակցություն) և այլոք ընդդեմ Թուրքիայի* [ՄՊ], գանգատ թիվ 41340/98, 13 փետրվարի 2003 և *Քալիֆաթշտատն ընդդեմ Գերմանիայի* (վճիռ), գանգատ թիվ 13828/04, 11 դեկտեմբերի 2006:

⁸⁷ Օրինակ՝ *Միդիերոպոլոսը և այլոք ընդդեմ Հունաստանի*, գանգատ թիվ 26695/95, 10 հուլիսի 1998, «Բլինդեն» *Մակեդոնիայի միավորված կազմակերպությունը և այլոք ընդդեմ Բուլղարիայի*, գանգատ թիվ 59491/00, 19 հունվարի 2006, *Թուրկիկի Էնոզի Քսանտիսն ընդդեմ Հունաստանի*, գանգատ թիվ 26698/05, 27 մարտի 2008 և *Ռադկո և Պատունկովսկի քաղաքացիների ընկերակցությունը ընդդեմ «Մակեդոնիայի նախկին Հարավսլավական Հանրապետության»*, գանգատ թիվ 74651/01, 15 հունվարի 2009:

գործունեություն ծավալելու կարողության վրա պետք է հիմնավորվեն վերաբերելի և բավարար հիմքերով, և համաչափ լինեն իրենց շրջանակով:

168. Պետական մարմինների կողմից ատելության խոսք օգտագործող, կամ այդ խոսքի օգտագործման համար իրենց անդամների նկատմամբ պատիժ չսահմանող քաղաքական կուսակցություններին և կազմակերպություններին տրամադրվող աջակցության տարբեր ձևերի հետևանքումը սկզբունքորեն միավորումների ազատության իրավունքի հետ համատեղելի սահմանափակում է: Այդուհանդերձ, դժվար թե այդպիսի մերժումը համարվի համաչափ, քանի դեռ չկա ատելության խոսքի օգտագործման մասին հստակ ինստիտուցիոնալ պարտավորություն: Դա անկասկած գոյություն ունի, եթե այն արտացոլված է քաղաքականության վերաբերյալ փաստաթղթերում և հայտարարություններում, և համապատասխան քաղաքական կուսակցությունը կամ կազմակերպությունը առաջնորդող անհատների ելույթներում, ինչպես նաև այն դեպքերում, երբ անընդհատ օգտագործվում է առանձին անդամների կողմից առանց որևէ առարկության: Մյուս կողմից, այն պակաս ակնառու կլինի, եթե դրա օգտագործումն արտահայտվում է առանձին անդամի կողմից այդ խոսքի օգտագործման միայն մեկ դեպքով:

169. Քաղաքական կուսակցության կամ այլ կազմակերպության արգելման կամ լուծարման պահանջները ավելի խիստ են՝ հաշվի առնելով այդպիսի միջոցի խստությունը⁸⁸: Դա արտացոլվում է նրանով, որ 9-րդ հանձնարարականով այդպիսի միջոցի կիրառումը սահմանափակվում է այն իրավիճակներով, երբ ատելության խոսքի նպատակն է, կամ ողջամտորեն կարելի է ակնկալել, որ այն կարող է հրահրել բռնության, սահաբեկման, թշնամանքի կամ խտրականության գործողություններ: Հետևաբար, անհրաժեշտություն կլինի հաստատել, որ կան հիմնավոր ապացույցներ առ այն, որ այդպիսի մտադրություն գոյություն ունի, կամ որ կա վերոնշյալ գործողությունների կատարման անմիջական հավանականություն: Ավելին, երբ ատելության խոսքն օգտագործվել է անձանց կողմից ելույթներում կամ այլ վարքագծում, ի տարբերություն ավելի ֆորմալ քաղաքական փաստաթղթերի կամ ելույթների, անհրաժեշտ կլինի նաև հաստատել, որ դա արվել է կուսակցության կամ կազմակերպության անունից, և որ նրանք ներկայացրել են այն հստակ մոտեցումը, որին աջակցում և որը պաշտպանում է կուսակցությունը կամ կազմակերպությունը⁸⁹: Շատ հաճախ ասվածը վերաբերում է կուսակցության կամ կազմակերպության ղեկավարների ելույթներին և պահվածքին: Այսպիսով, այս համատեքստում նպատակահարմար է ավելի քիչ ուշադրություն դարձնել առանձին անդամների, այդ թվում նաև նախկին ղեկավարների գործունեությանը, եթե նրանց կարծիքը հստակորեն կամ անուղղակի կերպով չի պաշտպանվել⁹⁰:

⁸⁸ Տե՛ս «Ժողովրդավարություն իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողով (Վենետիկի հանձնաժողով) և ԵԱՀԿ Ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակ, *Քաղաքական կուսակցության կանոնակարգման ուղեցույցներ* (2011), կետ 89-96 և «Ժողովրդավարություն իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողով (Վենետիկի հանձնաժողով) և ԵԱՀԿ Ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակ, *Միավորման ազատության վերաբերյալ ուղեցույցներ* (2014) կետ 247-256:

⁸⁹ Տե՛ս *Ռեֆահ կուսակցությունը (Բարեկեցության կուսակցություն) և այլոք ընդդեմ Թուրքիայի* [ՄՊ], գանգատ թիվ 41340/98, 13 փետրվարի 2003, կետ 101 և 111-115:

⁹⁰ Տե՛ս օրինակ՝ *Սոցիալիստական կուսակցությունը և այլոք ընդդեմ Թուրքիայի* [ՄՊ], գանգատ թիվ 21237/93, 25 մայիսի 1998 գործի եզրակացությունը, ըստ որի՝ նախկին նախագահի ելույթները չեն

170. Քաղաքական կուսակցությունից կամ այլ կազմակերպությունից աջակցության որևէ ձևի հետևանքում միշտ պետք է բաց լինի անկախ և անաչառ դատարանում վիճարկման համար: Ավելին, քաղաքական կուսակցության կամ այլ կազմակերպության արգելումը կամ լուծարումը պետք է որոշվի միայն դատարանի կողմից և այդ որոշումը պետք է ենթակա լինի անհապաղ բողոքարկման: Վերոնշյալ պայմանների ապահովումը միավորման ազատության իրավունքի կարևոր երաշխիքներից մեկն է⁹¹:

Լ. Քրեական պատասխանատվություն և պատժամիջոցներ

Հանձնարարական 10

171. Սույն հանձնարարականը վերաբերում է այն հանգամանքներին, որոնց առկայության դեպքում պետք է քրեական պատժի միջոցներ կիրառվեն ատելության խոսքի օգտագործման համար: Դրանց պարտադրումը համարվում է նպատակահարմար միայն սահմանափակ դեպքերում, քանի որ դրանք արտահայտվելու ազատության իրավունքի խախտման պոտենցիալ վտանգ են ներկայացում: Սակայն նույնիսկ այդ ժամանակ, քրեական պատժի կիրառմանը չարժե դիմել, եթե ատելության խոսքի օգտագործման կոնկրետ դեպքին կարելի է արդյունավետ կերպով արձագանքել նվազ սահմանափակող միջոցի կիրառմամբ: Ավելին, հանձնարարականում անդրադարձ է կատարվում այն ձևին, որով սահմանվում են համապատասխան հանցագործությունները, քանի որ դա կարևոր է թե՛ ազատորեն արտահայտվելու իրավունքի խախտման ռիսկից խուսափելու, և թե՛ ատելության խոսքի օգտագործման տեխնոլոգիական առաջընթացի մակարդակին համահունչ սահմանումների շրջանակ ապահովելու համար: Բացի այդ, 10-րդ հանձնարարականով ընդգծվում է հետաքննությունների ընթացքում իրավախախտումների չարաշահման ռիսկը՝ հետապնդումների միջոցով, որոնք ուղղված են պաշտոնական քաղաքականության, քաղաքական ընդդիմության կամ կրոնական համոզմունքների քննադատությանը, այլ ոչ թե ատելության խոսքի որևէ իրական օգտագործմանը: Բացի այդ, հանձնարարականում նշվում է, որ ատելության խոսքի որոշակի օգտագործման թիրախում հայտնված անձինք հնարավորություն պետք է ունենան մասնակցելու համապատասխան դատավարություններին:

172. 10-րդ հանձնարարականով շեշտադրվում է, որ այդպիսի հանցագործությունների համար սահմանված պատժամիջոցները պետք է արտացոլեն ատելության խոսքի օգտագործման հետևանքների ծանրությունը: Մինևույն ժամանակ, ընդգծվում է, որ կոնկրետ դեպքում որևէ պատժամիջոց կիրառելիս պետք է պահպանել համաչափության սկզբունքը, քանի որ այդ սկզբունքի չպահպանումն ինքնին կարող է ազատորեն արտահայտվելու իրավունքի խախտման հիմք հանդիսանալ: Թեև 10-րդ հանձնարարականով քրեական պատժի կիրառումը դիտարկվում է որպես բացառիկ միջոց, այնուամենայնիվ, ընդունվում է, որ դրա կիրառումը համապատասխան հանգամանքներում չպետք է կախված լինի քրեական գործով քննության կամ քրեական հետապնդման

հանդիսացել որպես ապացույց առ այն, որ կուսակցության նպատակներն անընդունելի են և, այդպիսով, արդարացնում են դրա լուծարումը:

⁹¹ Տե՛ս օրինակ՝ Նախարարների կոմիտեի CM/Rec(2007)14 հանձնարարականը անդամ պետություններին Եվրոպայում ոչ կառավարական կազմակերպությունների օրինական կարգավիճակի վերաբերյալ, կետ 10 և 74:

թերություններից: Այսպիսով, հանձնարարականով ընդգծվում է այդ գործընթացները վերահսկելու անհրաժեշտությունը: Արդյունավետությունը հաճախ կախված է ներգրավված մարմինների (ներառյալ այլ պետություններում գտնվողների) պատշաճ համագործակցությունից և համակարգումից և այդ մարմիններում աշխատողների պատշաճ վերապատրաստումից, ուստի 10-րդ հանձնարարականում նշվում է, որ անդամ պետությունները պետք է հատուկ ուշադրություն դարձնեն այդ խնդիրներին:

Քրեական պատասխանատվության հիմքերը

173. Որպեսզի ատելության խոսքի օգտագործումը հասնի **քրեական պատասխանատվության շեմին** անհրաժեշտ է հաշվի առնել մի շարք գործոնների համակցությունը, ինչպիսիք են ատելության խոսքի առավել լուրջ բնույթը, այսինքն երբ այն նախատեսված է հրահրելու, կամ կարող է ողջամտորեն ակնկալվել, որ այն կհրահրի բռնության, ահաբեկման, թշնամանքի կամ խտրականության գործողություններ, և երբ այն օգտագործվում է հանրային համատեքստում: Ինչպես պարզ է դառնում ատելության խոսքը սահմանելու վերաբերյալ վերոնշյալ պարբերություններից⁹², առաջին գործոնը դուրս է գալիս թիվ 7 ԸՔՀ-ի 18-րդ ենթակետերում օգտագործված սահմանման շրջանակներից այն առումով, որ նախատեսում է պատասխանատվության կիրառում, երբ ատելության խոսքի որոշակի օգտագործման հետևանքով բռնության, ահաբեկման, թշնամության կամ խտրականության դրսևորման հետ կապված անփութության տարր կա, այլ ոչ միայն երբ դա կատարվել է դիտավորությամբ: Ավելին, թեև սպառնալիքները, ի տարբերություն թիվ 7 ԸՔՀ-ով նախատեսված վարքագծի այլ ձևերի, պարտադիր չէ, որ լինեն հրապարակային՝ քրեական պատասխանատվություն ենթադրելու համար, 10-րդ հանձնարարականով այդպիսի պատասխանատվության սահմանման համար պահանջվում է, որ ատելության խոսքն օգտագործված լինի հանրային համատեքստում:

174. Յուրաքանչյուր անդամ պետության քրեական օրենսդրության խնդիրն է, թե ինչպես պետք է կիրառվի այդ պատասխանատվությունը: Մասնավորապես, գուցե երբեմն հնարավոր լինի ապավինել **ավելի ընդհանուր բնույթի դրույթների**, ինչպես օրինակ վիրավորանքի, այլ ոչ ատելության խոսքի օգտագործման հետ կապվածներին: Սակայն կարևոր է, որ բացի նոր քննարկված երկու գործոններին համապատասխանությունից, նաև լինի որևէ դրույթ, կամ դրույթներ, որոնք հնարավորություն կընձեռեն պատասխանատվություն սահմանել սույն հանձնարարականի նպատակների հետ կապված ատելության խոսքի մաս կազմող տարբեր տարրերից յուրաքանչյուրի համար: Այս կապակցությամբ հիշեցվում է, որ մշտադիտարկման փուլերը ցույց են տվել, որ դա միշտ չէ, որ պատահել է քրեական պատասխանատվությանն առնչվող այն տարբեր գործողությունների դեպքում, որոնց վերաբերում է թիվ 7 ԸՔՀ-ի 18-րդ կետը: Օրենսդրության բացերի պատճառով եղել են դեպքեր, երբ անհնար է եղել հետապնդել նրանց, ովքեր, կարծես, կատարել են այդ գործողությունները: Ավելին, կարևոր է, որ եթե ատելության խոսքի գործածության հետ կապված հանցագործություններից բացի այլ հանցագործություններ են հիմք դառնում այդ խոսքի օգտագործման քրեական հետապնդման համար, ապա դա

⁹² Տե՛ս վերևում կետ 14-18:

չպետք է հանգեցնի համապատասխան վարքագծի կարևորության նվազմանը թե՛ դրա լրջության, թե՛ դրա համար սահմանվող պատժի մակարդակի տեսանկյունից: Չնայած որ ատելության խոսքի օգտագործման լուրջ դեպքերի համար պատժի կիրառումը ինքնին ցանկալի է, սակայն այդ միջոցը ունի նաև լրացուցիչ առավելություն, քանի որ ընդգծում է այդ խոսքի անընդունելի լինելը ժողովրդավարական հասարակությունում: Այս առավելությունն ուստի չպետք է անտեսվի՝ համապատասխան վարքագծի ոչ պատշաճ որակման հետևանքով:

Իրավական նորմերի մշակում

175. Անհրաժեշտ է ապահովել համապատասխան դրույթների հստակ և ճշգրիտ մշակումը: Առանց այդ **հստակության և ճշգրտության** կարող է լինել իրավական որոշակիության պակաս, թե ինչ վարքագիծ պետք է արգելվի: Իսկ դա իր հերթին կհանգեցնի բողոքների, թե կա ազատորեն արտահայտվելու իրավունքին միջամտություն, որը նախատեսված չէ օրենքով, ուստի և Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածի խախտում (ինչպես նաև բացառապես օրենքի հիման վրա պատժի մասին 7-րդ հոդվածի պոտենցիալ խախտում), չնայած նրան, որ քրեական պատժի կիրառումը կարող է համահունչ լինել ազատորեն արտահայտվելու իրավունքին: Հետևաբար, համապատասխան դրույթներ մշակելիս հարկ է ուշադրություն դարձնել օգտագործվող տարբեր եզրույթների վերոնշյալ սահմանումներին՝ հասկանալու համար, թե որն է ատելության խոսքը սույն Հանձնարարականի նպատակների համար⁹³:
176. Ավելին, համապատասխան դրույթների մշակման ընթացքում հատուկ ուշադրությամբ և հստակությամբ պետք է սահմանել ատելության խոսքի օգտագործման համապատասխան դեպքերում **քրեական պատիժ կիրառելու համար անհրաժեշտ նկատառումները**: Այդ նկատառումներն են՝ (ա) արդյո՞ք իրականում գոյություն ունի բռնության, ահաբեկման, թշնամանքի կամ խտրականության գործողություններ հրահրելու մտադրություն կամ դրանց դրդման հավանականություն⁹⁴ և (բ) արդյո՞ք կան ատելության խոսքի օգտագործմանը հակազդող նվազ սահմանափակող բնույթի միջոցներ (օրինակ քաղաքացիական կամ վարչական պատասխանատվության կիրառումը⁹⁵):
177. Ավելին, համապատասխան դրույթների մշակման ընթացքում անհրաժեշտ է նաև **զերծ մնալ** քրեական պատասխանատվության ենթարկելու համար արդեն նշված պայմաններից բացի **լրացուցիչ պահանջների ներկայացումից**, ինչպիսիք են հասարակական կարգի խախտումը, օգտագործվող ատելության խոսքի լսարանի մեծությունը և դրա տարածման չափը: Այս պահանջները կարող են կարևոր լինել ռիսկի

⁹³ Տե՛ս վերևում կետ 8-21:

⁹⁴ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի եզրակացությունը *Մ'Բալյա Մ'Բալյան ընդդեմ Ֆրանսիայի* (վճիռ), գանգատ թիվ 25239/13, 20 հոկտեմբերի 2015, ըստ որի՝ ատելության և հրեատյացության ակնառու դրսևորումը, որը թաքնված է արվեստի ստեղծագործության ներքո, նույնքան վտանգավոր է, որքան բացահայտ և հանկարծակի թիրախավորումը և, այդպիսով, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 10-րդ հոդվածի պաշտպանության շրջանակից դուրս է:

⁹⁵ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի եզրակացությունը *Լեիդոն և Բզոնին ընդդեմ Ֆրանսիայի* [ՄՊ], գանգատ թիվ 24662/94, 23 սեպտեմբերի 1998, ըստ որի՝ «հաշվի առնվելով միջամտության և բողոքարկման այլ միջոցների առկայությունը, հատկապես՝ քաղաքացիական օրենսգրքի շրջանակներում (կետ 57), քրեական դատավճիռն անհամաչափ է համարվել:

գնահատման համար, թե արդյո՞ք հնարավոր է խելամտորեն կանխատեսել որևէ հրահրում, սակայն մշտադիտարկման շրջափուլի ընթացքում դիտարկվել է, որ որպես քրեական պատասխանատվության տարր դրանց առանձին հստակեցումը լրացուցիչ խոչընդոտներ կստեղծի մեղադրական դատավճռի ապահովման համար:

178. Եվ վերջապես, չնայած որ հստակությունն ու ճշգրտությունը կարևոր են, այն առանձնահատուկ լեզուն, որը օգտագործվում է՝ նշելու արտահայտման տարբեր ձևերը, որոնց միջոցով օգտագործվում է ատելության խոսքը, պետք է բավարար չափով ճկուն լինի՝ **տեխնոլոգիական զարգացումները ներառելու համար**: Հետևաբար այս լեզուն չպետք է խարսխված լինի արտահայտման հայտնի ձևերին (ինչպես տպագիր կամ սոցիալական մեդիային), այլ պետք է կենտրոնանա արտահայտման ավելի կարևոր բնույթի վրա և այդպիսով կարողանա ընդգրկել այն բոլոր ձևերը, որոնք կարող են ի հայտ գալ:

179. Բացի վերը նշված հիմքով քրեական պատասխանատվություն սահմանելուց, նպատակահարմար կլինի նաև պարտադրել **պատասխանատվության որոշակի լրացուցիչ հիմքեր**: Դրանք նշված են թիվ 7 ԸՔՀ-ի 18 է և 20-րդ կետերում, մասնավորապես պատասխանատվության ենթարկել այնպիսի խումբ ստեղծելու կամ առաջնորդելու համար, որը խթանում է ատելության խոսքի օգտագործումը կամ աջակցում է դրան, ատելության խոսքի օգտագործմանը նպաստելու մտադրությամբ նմանիսմբի գործունեությանը մասնակցության համար, ինչի համար կարող են կիրառվել քրեական պատժամիջոցներ, և այդ խոսքի օգտագործումը միտումնավոր հրահրելու, օժանդակելու կամ խթանելու, կամ այն օգտագործելու փորձ կատարելու համար: Պատասխանատվության ենթարկելը նշված դեպքերում պետք է արտացոլի թե՛ Հանձնարարականի նպատակների առումով ըմբռնման լայնությունը, և թե՛ սաղմնավորվող գործողությունների համար պատասխանատվությունը, ինչը սովորաբար ուղեկցում է քրեական հանցագործությունների առաջացմանը: Նաև համաձայն թիվ 7 ԸՔՀ-ի 22-րդ կետի՝ պետք է հաստակեցվի, որ վերոնշյալ քրեական պատասխանատվությունը կարող է առաջանալ ինչպես ֆիզիկական, այնպես էլ իրավաբանական անձանց համար: Վերջինիս հնարավոր պատասխանատվությունը կարևոր է, քանի որ հավաքական կազմակերպությունները կարող են լինել այն միջոցը, որով տարածվում է ատելության խոսքը⁹⁶:

⁹⁶ Օրինակ՝ *Շյուրեքն ընդդեմ Թուրքիայի (թիվ 1)* [ՄՊ], գանգատ թիվ 26682/95, 8 հուլիսի 1999 գործում Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը չի ընդունել այն փաստարկը, որ հանդեսի սեփականատերը կարող է ազատվել ցանկացած քրեական պատասխանատվությունից իր կողմից հրապարակած նամակների բովանդակության համար՝ պայմանավորված այն հանգամանքով, որ հանդեսի հետ իր կապը զուտ առևտրային է և ոչ՝ խմբագրական: Դատարանի կարծիքով՝ սեփականատերը, որպես այդպիսին, կարող էր ազդել հանդեսի խմբագրական քաղաքականության վրա, և այդպիսով «միջնորդավորված կերպով ենթակա է այն պարտականություններին և պատասխանատվություններին», որոնք ստանձնել են հանդեսի խմբագրական և լրագրողական անձնակազմերը տեղեկությունների հավաքագրման և հանրության շրջանակում դրանց տարածման ընթացքում, ինչն էլ ավելի մեծ կարևորություն է ստանում հակամարտությունների և լարվածության իրավիճակներում» (կետ 63):

**Խախտումներով իրականացվող քրեական հետապնդման
կանխարգելման միջոցներ**

180. 10-րդ հանձնարարականով հաշվի է առնվում արդեն իսկ նշված մտահոգությունը՝ կապված այն ռիսկի հետ, որ քրեական պատասխանատվությունը կարող է անհիմն կերպով **օգտագործվել պաշտոնական քաղաքականության քննադատությունը, քաղաքական ընդդիմությունը և կրոնական համոզմունքները ճնշելու նպատակով**⁹⁷: Քրեական պատժամիջոցների նման կիրառման անընդունելիությունը պետք է ակնհայտ լինի քրեական պատասխանատվության ենթարկելու համար վերը սահմանված պահանջներից: Այնուամենայնիվ, տեղին կլինի ամրագրել այս կետը՝ համապատասխան օրենքներում ներառելով հստակ դրույթ, որ հանցագործությունների սահմանումները չեն տարածվում նման քննադատության, հակադրության կամ համոզմունքների վրա: Ավելին, հաշվի առնելով այն մտահոգությունը, որ ատելության խոսքի արգելքը կարող է անհամաչափորեն օգտագործվել նրանց դեմ, ում նպատակ ունի պաշտպանելու⁹⁸, նպատակահարմար կլինի նաև ուղեցույցներ մշակել իրավապահ մարմինների պաշտոնատար անձանց և դատախազների համար, որոնք ուշադրություն կհրավիրեն այս պոտենցիալ ռիսկին, և պահանջել պարբերաբար վերանայել, թե արդյոք որևէ տարբերություն կա քրեական վարույթի հարուցման առկա մոտեցումներում՝ կապված ատելության խոսքի օգտագործման համար մեղադրյալներին բնորոշ հատկանիշներից: Խնդիրը պետք է լինի ապահովելը, որ այս հատկանիշները որևէ նշանակություն չունենան այդ վարույթների հարուցման համար:

Թիրախավորվածների ներգրավում

181. 10-րդ հանձնարարականով նաև ընդգծվում է այդպիսի հիմքով հարուցված ցանկացած քրեական վարույթում ատելության խոսքի օգտագործման թիրախ դարձած անձանց **արդյունավետ մասնակցության** հնարավորությունը: Այս մասնակցությունը պետք է սկսվի բողոքին հաջորդած քննության փուլից՝ շարունակվելով մինչև դատական քննության ավարտը: Հատկապես կարևոր է, որ այդ անձինք տեղեկացված լինեն քննության ընթացքի և այդ փուլում ծագող ցանկացած դժվարությունների մասին: Բացի այդ, նրանց պետք է հնարավորություն տրվի խոսել նախքան քննությունն ավարտելու կամ ատելության խոսք օգտագործելու համար որևէ մեկի նկատմամբ ներկայացված մեղադրանքներից հրաժարվելու վերաբերյալ որոշում կայացնելը: Դա կարևոր է ոչ միայն համոզվելու համար, որ համապատասխան մարմիններն ունեն այն բոլոր տեղեկությունները, որոնք անհրաժեշտ են այդպիսի որոշում կայացնելու համար, այլև ատելության խոսքի թիրախում հայտնված անձանց արդարադատական համակարգի աշխատանքի նկատմամբ վստահություն ներշնչելու համար: Ավելին, ատելության խոսքի թիրախում հայտնված անձինք պետք է ժամանակին ծանուցվեն համապատասխան դատական նիստի վերաբերյալ, և նրանց արժանապատվությունը պետք է ապահովվի, երբ նրանք ցուցմունք են տալիս որպես վկա: Եթե հնարավոր է մասնավոր մեղադրանք առաջադրել, օրինակ՝ անձի պատիվը ոտնահարելու կամ

⁹⁷ Տե՛ս վերևում կետ 62-64:

⁹⁸ Տե՛ս վերևում կետ 64:

գրպարտելու համար, կարևոր է նաև, որ պարզ լինի, թե ով ունի նման մեղադրանք առաջադրելու իրավունք: Ավելին, իրավունակության նորմերը պետք է միատեսակ կիրառվեն:

Պատիժներ

182. Ատելության խոսքի օգտագործման դեպքում **թե՛ առանձին պատիժ նշանակելու և թե՛ այն կիրառելու** համար 10-րդ հանձնարարականով սահմանվում է երկու կարևոր նկատառում, որոնք պետք է հաշվի առնվեն, դրանք են՝ այդ խոսքի օգտագործման հետևանքների լրջությունը և համաչափության սկզբունքը:
183. Դրանցից առաջինը ներառում է ոչ միայն այն հետևանքները, որոնցից տուժում են ատելության խոսքի օգտագործման թիրախում հայտնված անձինք, այլև այն ազդեցությունը, որ այդ խոսքի կիրառությունն ունի մյուսների վրա՝ այն անձանց խմբում, որին նրանք պատկանում են, ինչպես նաև այն վնասակար ազդեցությունը, որ այն կարող է ունենալ ընդհանուր առմամբ հասարակության միասնության վրա: Այսպիսով, նախատեսվող համապատասխան պատիժները պետք է արտացոլեն այս հետևանքների կարևորությունը: Ուստի դրանք պետք է լինեն (ինչպես նշված է թիվ 7 ԸՔՀ-ի 23-րդ կետում) **թե՛ արդյունավետ, և թե՛ կանխարգելող**, որպեսզի արտացոլեն արդեն իսկ հասցված վնասը և կանխեն դրա կրկնությունը: Այդ պատիժները կարող են ներառել ազատազրկում կամ տուգանքների կիրառում, ինչպես նաև համապատասխան հրապարակումների առգրավում և բռնագրավում: Այնուամենայնիվ, դրանց վրա կարող է ավելի շատ ազդել դատապարտելի վիրավորական վարքագիծը: Այսպես, օրինակ, դրանք կարող են ներառել քաղաքական իրավունքների ժամանակավոր կորուստ, Հոլոքոստի մեկ կամ մի քանի հուշարձան այցելելու պահանջ, կամ ատելության որոշակի խոսքով թիրախավորված անձանց խմբին գործնական փոխհատուցման տրամադրման պահանջ:
184. Այդուհանդերձ, պատիժների փաստացի կիրառման ընթացքում նաև պետք է հաշվի առնվի այն ռիսկը, որ որևէ առանձին պատիժ, գործի հանգամանքներում, կարող է հանգեցնել **ազատորեն արտահայտվելու իրավունքի անհարկի միջամտության**: Թեև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից տուգանքների, ազատազրկման, բռնագրավման և քաղաքական իրավունքներից զրկելու պատիժների կիրառման վերաբերյալ սկզբունքորեն որևէ առարկություն չի արվել⁹⁹, դրանցից առաջին երկուսի կիրառումը առնվազը հիմք է հանդիսացել որոշ դեպքերով եզրակացնելու, որ տեղի է ունեցել ազատ արտահայտվելու իրավունքին անհամաչափ միջամտություն¹⁰⁰: Յուրաքանչյուր դեպք պետք է

⁹⁹ Տե՛ս օրինակ՝ *Չանան ընդդեմ Թուրքիայի* [ՄՊ], գանգատ թիվ 18954/91, 25 նոյեմբերի 1997 (մեկ տարվա բանտարկություն), *Հենիքեն ընդդեմ Գերմանիայի* (վճիռ), գանգատ թիվ 34889/97, 21 մայիսի 1997, *Շյուրեքն ընդդեմ Թուրքիայի (թիվ 1)* [ՄՊ], գանգատ թիվ 26682/95, 8 հուլիսի 1999 («համեմատաբար մեղմ տուգանք», կետ 64), *Ինքալն ընդդեմ Թուրքիայի* [ՄՊ], գանգատ թիվ 22678/93, 9 հունիսի 1998 (բռնագանձում, թեև չի կիրառվել այս գործում) և *Ֆերեն ընդդեմ Բելգիայի*, գանգատ թիվ 15615/07, 16 հուլիսի 2007 (ընտրություններում մասնակցելու իրավունքից տասը տարով զրկում, սակայն, ըստ տարակարծիք դատավորների, դա անհամաչափ միջոց էր):

¹⁰⁰ Տե՛ս օրինակ՝ *Կարատասն ընդդեմ Թուրքիայի* [ՄՊ], գանգատ թիվ 23168/94, 8 հուլիսի 1999 (մեկ տարի մեկ ամիս և տասն օր ազատազրկում և 111,111,110 թուրքական լիրա տուգանք), *Այդին Թաթլավն ընդդեմ Թուրքիայի*, գանգատ թիվ 50692/99, 2 մայիսի 2006 (2,640,000 թուրքական լիրա տուգանք) և *Շյուրեքը և Յոզդեմիրն ընդդեմ Թուրքիայի* [ՄՊ], գանգատ թիվ 23927/94, 8 հուլիսի 1999 (խնդրո առարկա հոդվածները հրատարակած հանդեսի տպաքանակի հավաքում):

ակնհայտորեն քննարկվի ըստ էության, բայց ազատությունից զրկելն ու խոշոր տուգանքները դժվար թե համարվեն մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածով նախատեսված խոսքի ազատության իրավունքի հետ համատեղելի, բացառությամբ ատելության խոսքի ամենալուրջ դրսևորումների դեպքերում: Եվ հակառակը, համեմատաբար փոքր, բայց ոչ աննշան տուգանքները և վերաբերմունքը փոխող այլ պատիժները, ինչպես օրինակ որոշակի աշխատանքի կատարման պահանջը նրանց համար, ում նկատմամբ կիրառվել է ատելության խոսք, դժվար թե համարվեն անհամաչափ և այդպիսով առարկելի մեծամասամբ դեպքերում:

Արդյունավետ քննության ապահովում և քրեական հետապնդում

185. **Բողոքների քննությանը և իրավախախտների հետապնդման** արդյունավետությանը 10-րդ հանձնարարականով վերապահված կարևորությունն արտացոլվում է մշտադիտարկման շրջափուլերում այդ ուղղությամբ բացահայտված թերություններով: Չնայած ատելության խոսք օգտագործողների նկատմամբ իրավապահ մարմինների կողմից արդյունավետ միջոցների կիրառման որոշ դեպքերի, եղել են նաև բազմաթիվ այլ դեպքեր, երբ քրեական հետապնդումը հեշտությամբ դադարեցվել է, որի արդյունքում իշխանություններին ուղղված բողոքով հարուցված գործերից շատ քչերն են հասել դատարան: Ավելին, երբ գործերն ի վերջո հասել են դատարան, փաստացի դատապարտման մակարդակը հաճախ եղել է ցածր, իսկ կիրառված համապատասխան պատիժները միշտ չէ, որ համաչափ են եղել ատելության խոսքի խստությանը: Ատելության խոսքի օգտագործման դեմ պայքարում ակնհայտորեն սահմանափակ հաջողությունը քրեական օրենսդրության կիրառման ոլորտում այն դեպքերում, երբ դա ճիշտ արձագանք է, պայմանավորված է տարբեր գործոններով: Այդ գործոնները ներառում են՝ (ա) ոստիկանության որոշ աշխատակիցների կողմից այդպիսի իրավախախտումները լրջորեն չընդունելը և քրեական գործի քննությունը արագությամբ չիրականացնելը, (բ) ապացույցներ հավաքելու և գնահատելու իրավասության պակասը, (գ) խոսքի ազատության իրավունքով ապահովված պաշտպանության չափազանց լայն ընկալումը (ինչը չի համապատասխանում Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի մոտեցմանը և/կամ չափազանց խիստ մեկնաբանությունը, թե ինչն է կազմում հանցագործության հատկանիշ (օրինակ ատելության հրահրումը), (դ) դատապարտման համար այնպիսի պահանջներ սահմանելու անհաջող փորձերը, որոնք այլևս կիրառելի չեն, (ե) ատելության խոսքի օգտագործման բավարար, համակարգված և արդյունավետ հետաքննություն չձեռնարկելը, (զ) ռեսուրսների տրամադրումը ավելի շատ կրոնական արմատականների, քան ծայրահեղականների հետաքննմանը, որոնք դրդվում են ռասիզմի և ատելության խոսքի այլ հատկանիշներով, (է) տարածքային վեճերն այն մասին, թե որ մարմիններն են պատասխանատու որոշակի դեպքերի համար, (ը) հանցագործությունների վերաորակումը որպես սովորական քրեական հանցագործություն՝ հաջողված գործերի թվի վերաբերյալ վիճակագրությունը չփչացնելու համար, (թ) քաղաքական գործիչների անձեռնմխելիությունը, և (ժ) գործերը քննող դատավորների շրջանում անաչառության հնարավոր բացակայությունը:

186. Այս թերություններից մի քանիսը հիմք են հանդիսացել նաև «Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին» միջազգային կոնվենցիայի 4-րդ և 6-րդ հոդվածների խախտումների վերաբերյալ Ռասայական խտրականության վերացման կոմիտեի որոշումների համար: Մասնավորապես, դրանք ներառել են բողոքների պատշաճ ջանադրությամբ և անհապաղությամբ չքննելը¹⁰¹, և ազատորեն արտահայտվելու իրավունքի սահմանափակումները հաշվի չառնելը¹⁰²:
187. Ատելության խոսքի օգտագործման վերաբերյալ բողոքների հետ կապված գործերում բոլոր այս թերությունները անխուսափելիորեն ուժեղ ուղերձ են հղում հասարակությանը, որ **ատելության խոսքը լուրջ չի ընդունվում**, և որ այդպիսի լեզուն կարող է անպատիժ օգտագործվել: Հետևաբար, բավարար չէ ատելության խոսքի օգտագործման վերաբերյալ իրավախախտումները սահմանելը: Անհրաժեշտ է նաև ուշադիր և շարունակաբար մշտադիտարկել այն ձևը, որով քննվում են ատելության խոսքի ենթադրյալ օգտագործման վերաբերյալ բողոքները, իրականացվում են համապատասխան հետապնդումները և կայացվում են դատավճիռները, որպեսզի հնարավոր ճշգրտումներ կատարվեն կիրառվող մոտեցումներում՝ երաշխավորելու, որ գործերը հարուցվում են, և դատապարտումներն ապահովվում են բոլոր համապատասխան դեպքերում:
188. **Ցանկացած քննության հիմնական նպատակը** պետք է լինի համապատասխան օրենքի արդյունավետ կիրառման և իրավախախտման մեղավորներին պատասխանատվության ենթարկման ապահովումը: Նման քննություն պետք է իրականացվի, երբ գործի մասին իրազեկվում են իշխանությունները, ուստի այն կախված չէ հանցագործության մասին հաղորդումների պաշտոնապես ներկայացումից: Մա հատկապես կարևոր է ատելության խոսքի օգտագործման դեպքերում, քանի որ դրա թիրախում հայտնված անձինք կարող են չցանկանալ բողոք ներկայացնել: Ցանկացած քննություն պետք է համարժեք լինի, այսինքն կարողանա պարզել, թե արդյոք հանցագործությունը կատարվել է, և թե ով է պատասխանատու: Անհրաժեշտ է ձեռնարկել բոլոր ողջամիտ քայլերը ապացույցների հավաքման նպատակով, ներառյալ ականատեսների ցուցմունքները և համապատասխան փաստաթղթերը կամ էլեկտրոնային ապացույցները: Դա պետք է արագ և անհապաղ արվի: Ավելին, անհրաժեշտ է ապահովել, որ քննությունը և դրա արդյունքները ենթարկվեն հասարակական վերահսկողության՝ հաշվետվողականություն ապահովելու և հասարակության վստահությունը պահպանելու համար: Դա ներառում է, ինչպես վերը նշվեց¹⁰³, քննության ընթացքում բողոք ներկայացրած յուրաքանչյուր անձին դրա ընթացքին տեղյակ պահելը և նրան խոսելու հնարավորություն տալը նախքան գործը կարճելու կամ մեղադրանքները հանելու մասին որոշում կայացնելը: Եվ վերջապես, քննության

¹⁰¹ *L K-ն ընդդեմ Նիդերլանդների*, Հաղորդագրություն թիվ 4/1991, 1993 թվականի մարտի 16-ի կարծիք, *Գելեն ընդդեմ Դանիայի*, Հաղորդագրություն թիվ 34/2004, 2006 թվականի մարտի 6-ի կարծիք, *Ադանն ընդդեմ Դանիայի*, Հաղորդագրություն թիվ 43/2008, 2010 թվականի օգոստոսի 13-ի կարծիք և *TBB-Թուրքական միությունը Բեռլինում/Բրանդենբուրգ ընդդեմ Գերմանիայի*, Հաղորդագրություն թիվ 48/2010, 2013 թվականի փետրվարի 26-ի կարծիք:

¹⁰² *Օսլոյի հրեական համայնքը և այլոք ընդդեմ Նորվեգիայի*, Հաղորդագրություն թիվ 30/2003, 2005 թվականի օգոստոսի 15-ի կարծիք: *TBB-Թուրքական միությունը Բեռլինում/Բրանդենբուրգ ընդդեմ Գերմանիայի*, Հաղորդագրություն թիվ 48/2010, 2013 թվականի փետրվարի 26-ի կարծիք:

¹⁰³ Տե՛ս վերևում կետ 179:

եզրակացությունները և հետապնդման վերաբերյալ ցանկացած որոշում պետք է հիմնված լինեն առկա բոլոր նյութերի մանրակրկիտ, օբյեկտիվ և անկողմնակալ վերլուծության վրա:

189. **Ատելության խոսքի արդյունավետ քննությունն ու քրեական հետապնդումը խթանելու մոտեցումները** կարող են ներառել (ա) ատելության խոսքի մասին առցանց հաղորդում ներկայացնելու հնարավորություն ընձեռող գործիքի ներդրում (բ) ոստիկանության կողմից ատելության խոսքի վերաբերյալ բողոքի արձանագրման պահից դրանց հետագա ընթացքի կանոնավոր վերլուծություն՝ գնահատելու, թե արդյոք բողոքողները համարժեք պատասխան ստացել են, թե՛ ոչ, (գ) ատելության խոսքի առցանց օգտագործման համակարգված մշտադիտարկման ձեռնարկում, որպեսզի քննությունը չիրականացվի միայն բողոքների հիման վրա, (դ) համապատասխան տեխնիկական և մարդկային ռեսուրսներով հատուկ ստորաբաժանումների ստեղծում, որոնք պատասխանատու են ատելության խոսքի կիրառման հետ կապված գործերի քննության և հետապնդման համար, (ե) խիստ արձագանք այն դեպքերին, երբ քաղաքական և այլ հասարակական գործիչներ ատելության խոսք են օգտագործում, որպեսզի հասարակության լայն զանգվածները խրախուսված չզգան՝ հետևելու նրանց օրինակին, (զ) քաղաքական գործիչների համար անձեռնմելիությունների վերացում ատելության խոսքի օգտագործման դեպքում, և (է) երկխոսության ծավալում, փոխվստահության և համագործակցության խթանում այն անհատների խմբերի հետ, որոնց դեմ ուղղված է ատելության խոսքը՝ նրանց վստահությունը ձեռք բերելու և իրենց իրավունքների մասին նրանց իրազեկվածությունը մեծացնելու համար:
190. 10-րդ հանձնարարականով նաև ընդունվում է, որ ատելության խոսքի վերաբերյալ հարուցված քրեական վարույթի արդյունավետությունը կախված է նաև երեք այլ գործոններից:
191. Առաջինը, տարբեր դերակատարներ և, մասնավորապես, ոստիկանությունը և դատախազությունը պետք է ունենան համապատասխան և արդյունավետ պայմանավորվածություններ **համագործակցության և իրենց առանձին գործողությունների համակարգման** համար: Կան դրան հասնելու տարբեր եղանակներ: Սակայն այդ համագործակցությունը և համակարգումը ավելի հեշտությամբ կապահովվեն իշխանությունների միջև հաղորդակցության լավ ուղիներ ստեղծելու միջոցով: Ավելին, ղեկավար պաշտոններ զբաղեցնողների կողմից պետք է հստակ ազդակներ լինեն, որ քրեական դատավարության միջոցով ատելության խոսքի դեմ միասնական պայքարը, երբ դա տեղին է, առաջնահերթություն է շահագրգիռ մարմիններից յուրաքանչյուրի համար:
192. Երկրորդը, քրեական արդարադատության համակարգում ներգրավված բոլոր անձանց պետք է տրամադրվի **համապատասխան վերապատրաստում**՝ նրանց հնարավորություն տալու որոշել, թե արդյո՞ք առանձին արտահայտությունները ներառում են ատելության խոսք, թե՛ ոչ, և եթե այո, ապա արդյո՞ք դրան հակազդելու պատշաճ միջոց կարող է լինել քրեական պատիժը՝ հաշվի առնելով ազատորեն արտահայտվելու իրավունքը: Բացի այդ, վերոնշյալ վերապատրաստման միջոցով ավելի ընդհանուր պատկերացում պետք է ստեղծվի թիրախավորված անձանց վրա ատելության խոսքի ունեցած ազդեցության, ինչպես նաև այն վտանգների մասին, որոնք այդպիսի լեզվի օգտագործումը ներկայացնում է

ամբողջ հասարակության համար: Բացի այդ, կախված նրանց պարտականություններից, պետք է ջանքեր գործադրվեն՝ բարելավելու նրանց կարողությունը՝ հավաքել և գնահատել ցանկացած ապացույց, որը կարևոր է ատելության խոսքին առնչվող քրեական վարույթի հարուցման և քրեական դատավարության իրականացման համար: Ավելին, դատավորներին անհրաժեշտ է ուղղորդել դատապարտման դեպքում կիրառվող պատժի տեսակի ընտրության հետ կապված մոտեցումների առումով: Ամեն դեպքում, այդպիսի վերապատրաստումը և կարողությունների հզորացումը հնարավոր կլինի լավագույն փորձի փոխանակման միջոցով, հատկապես երբ քրեական արդարադատության որոշ դերակատարներ ավելի մեծ փորձ ունեն ատելության խոսքի հետ կապված գործերի վարման ոլորտում, քան մյուսները:

193. Երրորդը, ատելության խոսքի տարածումը չի սահմանափակվում միայն ազգային սահմաններով: Արդյունքում դրա հետ կապված վարույթները կարող են երբեմն ձախողվել, քանի որ այդ դեպքերը երբեմն ծագում են տվյալ անդամ պետության տարածքից և իրավասության սահմաններից դուրս: Դա մասնավորապես վերաբերում է առցանց տեղի ունեցող խտրականության դեպքերին: Հայտնի է, որ դուրսի լուծումներ չկան այդ դեպքերում, հատկապես, երբ համացանցային սերվերները կարող են գտնվել այնպիսի երկրներում, որտեղ չկան ատելության խոսքի կարգավորման այնպիսի պահանջներ, ինչպիսիք նախատեսված են սույն Հանձնարարականով: Այնուհանդերձ, այդ պետությունների պետական մարմինների հետ համագործակցությունը կարող է խթանել նման **միջսահմանային տարածման** հնարավորությունը սահմանափակելուն ուղղված գործողությունները: Բացի այդ, այն կարող է տրամադրել տեղեկատվություն, որը հնարավորություն կտա հետապնդել տվյալ անդամ պետությունում այն անձանց, ովքեր դերակատարում են ունեցել այդպիսի տարածման գործում: Ուստի անհրաժեշտ է, որ բոլոր անդամ պետությունները՝ իրենցից մի քանիսի առաջնորդությամբ, ստեղծեն համապատասխան պայմաններ ատելության խոսքի միջսահմանային օգտագործման ոլորտում համագործակցության խթանման համար, որին կմասնակցի ոչ միայն նրանցից յուրաքանչյուրը, այլ նաև Եվրոպայի խորհրդի անդամ չհանդիսացող ցանկացած պետություն, որը պատրաստ է միավորել ուժերը այդ խոսքի տարածման դեմ պայքարում:

Հավելված

Ստորև բերվում են Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի հանձնարարականները, ինչպես նաև Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի առաջարկությունները և բանաձևերը՝ կապված ատելության խոսքի օգտագործման հետ.

Նախարարների կոմիտե

Նախարարների կոմիտեի թիվ R (92) 19 հանձնարարականը անդամ պետություններին ռասիստական բռնադատության տեսախաղերի վերաբերյալ,
Նախարարների կոմիտեի թիվ R (97) 20 հանձնարարականը անդամ պետություններին ատելության խոսքի վերաբերյալ,
Նախարարների կոմիտեի թիվ R (97) 21 հանձնարարականը անդամ պետություններին զանգվածային լրատվամիջոցների և հանդուրժողականության մշակույթի խթանման վերաբերյալ,
Նախարարների կոմիտեի CM/Rec(2010)5 հանձնարարականը անդամ պետություններին սեռական կողմնորոշման կամ գենդերային ինքնության հիմքով խտրականության դեմ պայքարի միջոցառումների վերաբերյալ:

Խորհրդարանական վեհաժողով

Հանձնարարական 1277 (1995) Միգրանտներ, էթնիկ փոքրամասնություններ և զանգվածային լրատվամիջոցներ,
Հանձնարարական 1543 (2001) Ռասիզմ և այլատյացություն կիրեռտարածքում,
Հանձնարարական 1706 (2005) Զանգվածային լրատվամիջոցներ և ահաբեկչություն
Հանձնարարական 1768 (2006) Ապաստան հայցողների, միգրանտների և փախստականների կերպարը զանգվածային լրատվամիջոցներում,
Հանձնարարական 1805 (2007) Աստվածանարգություն, կրոնական վիրավորանք և ատելության խոսք անձանց նկատմամբ իրենց դավանանքի հիմքով,
Հանձնարարական 2052 (2014) Նեոնացիզմի և աջ ծայրահեղականության դրսևորումներին հակազդեցություն:

Բանաձև 1345 (2003) Քաղաքականության մեջ ռասիստական, այլատյացության և անհանդուրժողականության դրսևորումների դիսկուրս,
Բանաձև 1510 (2006) Արտահայտվելու ազատություն և կրոնական համոզմունքների նկատմամբ հարգանք,
Բանաձև 1563 (2007) Եվրոպայում հրեատյացության դեմ պայքար,
Բանաձև 1577 (2007) Ուղղված գրպարտանքի ապաքրեականացմանը,
Բանաձև 1605 (2008) Եվրոպական մահմեդական համայնքները, որոնք բախվում են ծայրահեղականությանը,
Բանաձև 1728 (2010) Սեռական կողմնորոշման և գենդերային ինքնության հիմքով խտրականության բացառում,
Բանաձև 1743 (2010) Իսլամ, իսլամիզմ և իսլամաֆոբիա Եվրոպայում,
Բանաձև 1754 (2010) Ծայրահեղականության դեմ պայքար՝ ձեռքբերումներ, թերություններ և ձախողումներ,
Բանաձև 1760 (2010) Վերջին շրջանում Եվրոպայում ազգային անվտանգության դիսկուրսի ուժեղացում՝ ռոմա/գնչուների դեպքը,
Բանաձև 1846 (2011) Կրոնի հիմքով խտրականության բոլոր ձևերի դեմ պայքար,

Բանաձև 1877 (2012) Խոսքի և տեղեկատվության ազատության պաշտպանությունը համացանցում և առցանց լրատվամիջոցներում,
Բանաձև 1928 (2013) Կրոնական և այլ համոզմունքների հետ կապված մարդու իրավունքների երաշխավորում և կրոնական համայնքների պաշտպանություն բռնությունից,
Բանաձև 1948 (2013) Սեռական կողմնորոշման և գենդերային ինքնության հիմքով խտրականության կանխարգելում,
Բանաձև 1967 (2014) Եվրոպայում ռասիզմի և անհանդուրժողականության կանխարգելման ռազմավարություն,
Բանաձև 2011 (2014) Նեոնացիզմի և աջ ծայրահեղականության դրսևորումներին հակազդեցություն,
Բանաձև 2069 (2015) Նեոռասիզմի ճանաչում և կանխարգելում: